

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
«КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ
імені ІГОРЯ СІКОРСЬКОГО»**

Факультет соціології і права

Кафедра соціології

«На правах рукопису»
УДК _____

«До захисту допущено»

Завідувач кафедри

_____ П.В.Кутуєв

«__» _____ 20__р.

Магістерська дисертація

на здобуття ступеня магістра

зі спеціальності 054 «Соціологія»

на тему: «Ідеологія конфлікту у медіа дискурсі як чинник досягнення миру»

Виконала:

студентка II курсу, групи СЛ-82мп

Малета Марія Юріївна _____

Науковий керівник:

Доцент кафедри соціології, к. п. н.

Багінський А.В. _____

Рецензент:

професор кафедри теорії та практики управління, д. держ. упр.,

Іваницька О.М. _____

Засвідчую, що у цій магістерській дисертації
немає запозичень з праць інших авторів без
відповідних посилань.

Студентка _____

Київ – 2019 року

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
Факультет соціології і права
Кафедра соціології

Рівень вищої освіти – другий (магістерський) за освітньо-професійною програмою

Спеціальність (ОПП) – 054 «Соціологія» («Врегулювання конфліктів та медіація»)

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_____ П.В.Кутуєв

«___» _____ 20__р.

ЗАВДАННЯ
на магістерську дисертацію студентці
Малеті Марії Юрїївні

1. Тема дисертації «Ідеологія конфлікту у медіа дискурсі як чинник досягнення миру», науковий керівник дисертації Багінський Андрій Владиславович, доцент кафедри соціології, кандидат політичних наук, затверджені наказом по університету від «15» листопада 2019 р. № 3931-с.
2. Термін подання студентом дисертації 10 грудня 2019 р.
3. Об'єкт дослідження: ідеології конфлікту
4. Предмет дослідження: медіа дискурс конфліктних ідеологій у зв'язку з процесом примирення
5. Перелік завдань, які потрібно розробити
 - розглянути підходи до визначення ідеології та виокремити її основні характеристики в умовах конфлікту
 - узагальнити основні механізми подолання ідеологій конфлікту
 - окреслити роль медіа у якості транслятора конфліктних ідеологій
 - виокремити ідеології конфлікту в українському контексті та шляхи розв'язання конфлікту, які вони пропонують
 - розробити інструмент для кількісного вимірювання ступеню прихильності конфліктній ідеології та виявлення відповідних їй способів досягнення миру
6. Орієнтовний перелік графічного (ілюстративного) матеріалу: відсутній
7. Орієнтовний перелік публікацій: 1 публікація

8. Дата видачі завдання СЛ-82мп – 07.10.2019р.

Календарний план

№ з/п	Назва етапів виконання магістерської дисертації	Термін виконання етапів магістерської дисертації	Примітка
1.	Визначення напрямку дослідження	Грудень 2018	Виконано
2.	Формування джерельної бази дослідження	Червень –серпень 2019	Виконано
3.	Складання розгорнутого плану	01.09 – 05.09. 2019	Виконано
4.	Написання вступу до роботи (визначення об'єкту, предмету, мети та завдань)	5.09 – 10.09. 2019	Виконано
5.	Підготовка і написання I розділу дисертації (ТЕОРЕТИЧНІ ПІДВАЛИНИ ІДЕОЛОГІЇ КОНФЛІКТУ)	Вересень 2019	Виконано
6.	Написання II розділу (МЕДІА ЯК ТРАНСЛЯТОР ІДЕОЛОГІЙ КОНФЛІКТУ)	Жовтень 2019	Виконано
7.	Підготовка програми та інструментарію дослідження	1.11 – 8.11. 2019	Виконано
8.	Проведення дослідження та аналіз зібраних даних	11.11 - 17.11. 2019	Виконано
9.	Написання III розділу, висновків та коригування списку літератури.	18.11 – 30.11. 2019	Виконано
10.	Підготовка реферату магістерської дисертації	2.12 – 6.12. 2019	Виконано
11.	Передача магістерської дисертації на кафедру	11. 12. 2019	Виконано

Студент

М.Ю. Малета

Науковий керівник дисертації

А.В. Багінський

АНОТАЦІЯ

Малета М.Ю. Ідеологія конфлікту у медіа дискурсі як чинник досягнення миру – На правах рукопису. Магістерська дисертація на здобуття ступеня магістра зі спеціальності 054 «Соціологія». – Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут», Київ, 2019.

У магістерській дисертації розглядається роль ідеологій в процесі конфлікту. У роботі розкривається роль, яку можуть відігравати ЗМІ як транслятори конфліктних ідеологій та узагальнено механізми подолання ідеологій конфлікту. На основі експертного опитування аналізується вплив та спосіб зображення конфлікту на Донбасі російськими, українськими, міжнародними та ЗМІ ОРДЛО, з акцентом на наративи українських медіа, чинники їх формування та шляхи врегулювання конфлікту, що вони пропонують.

Ключові слова: ідеологія, конфлікт, мир, медіа

ABSTRACT

Maleta M. The ideology of conflict in media discourse as a peacebuilding factor – On the rights of the manuscript. Master's dissertation for obtaining a Master's degree in specialty 054 "Sociology". - National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute", Kyiv, 2019.

The Master's thesis examines the role of ideologies in the conflict process. The paper reveals the role that the media can play as translators of conflicting ideologies and generalizes the mechanisms of overcoming conflict ideologies. The impact and manner of portraying the conflict in the Donbass by Russian, Ukrainian, international and media of the ORDLO, with emphasis on the narratives of the Ukrainian media, the factors of their formation and the ways of settlement of the conflict they propose are analyzed on the basis of an expert poll.

Key words: ideology, conflict, peace, media

ЗМІСТ

ВСТУП...	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДВАЛИНИ ІДЕОЛОГІЇ КОНФЛІКТУ.....	9
1.1. Роль ідеології в умовах конфлікту	9
1.2 Способи протидії конфліктним ідеологіям	23
Висновки до Розділу 1...	32
РОЗДІЛ 2. МЕДІА ЯК ТРАНСЛЯТОР ІДЕОЛОГІЙ КОНФЛІКТУ... ..	36
2.1 Медіа та репрезентація конфлікту.....	36
2.2 Особливості висвітлення конфліктів різними типами медіа	48
2.2.1 Роль міжнародних медіа у розгортанні конфліктів... ..	51
2.2.2 Особливості представлення конфлікту в національних медіа	55
2.3 Медіа у контексті конфлікту та інформаційної війни в Україні	61
Висновки до Розділу 2	77
РОЗДІЛ 3. ІДЕОЛОГІЇ КОНФЛІКТУ В УКРАЇНСЬКОМУ КОНТЕКСТІ.....	81
3.1 Загальна характеристика конфлікту на Донбасі	81
3.2 Ідеології конфлікту в Україні та їх роль у формуванні способів досягнення миру	88
3.3 Розробка інструментарію для вимірювання ступеню прихильності конфліктній ідеології	103
Висновки до розділу 3... ..	109
ВИСНОВКИ.....	111
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	116
ДОДАТКИ.....	125

ВСТУП

Після закінчення Холодної війни трансформації, яких зазнали конфлікти, та розвиток мультимедійних технологій мали значний вплив на посилення та зміни ролей, що можуть відігравати різні типи медіа в умовах конфлікту.

На сьогодні збройні конфлікти майже не відбуваються між двома країнами, а зазвичай всередині однієї держави, тому відмінною характеристикою постає саме їх асиметричність, коли один актор має в своєму розпорядженні значно більше ресурсів, ніж інший. Це може бути як військова перевага, так і легітимність та визнання у якості надійного джерела інформації, що дає можливість керувати громадською думкою. В умовах такого конфлікту для обох сторін важливим є успіх у завоюванні «сердець та умів» («*hearts and minds*») цільової аудиторії, задля впливу на її ставлення та сприйняття, який може стати вирішальним для перемоги. Це безперервне змагання, яке передбачає володіння можливістю комунікації з населенням (або перешкоджання їй) у спробі просунути свою версію подій – наприклад, вказувати, хто «хороший», хто «поганий» і тим самим виправдовувати власну політику та дії.

Саме медіа, за допомогою яких є можливість доступу до широких суспільних мас, часто беруть на себе роль основних постачальників цих символів і повідомлень, чим можуть мати вплив на свідомість людей. В умовах конфлікту в людей виникає потреба в осмисленні та організації реальності і саме ЗМІ надають необхідне просте пояснення, формуючи не релевантну картину дійсності, яка підсилюється за відсутності або небажання отримання інформації з альтернативних джерел. Інтерпретація подій набуває більшого значення, ніж сама подія, форматуєчи уявлення суспільства про цю подію чи групу.

Таким чином створюється певний тип сприйняття реальності, який можна вважати ідеологією конфлікту. Такі дослідники як Д. Бар-Тал et al. визначають ідеологію як загальний світогляд, який посиляється на теперішню та майбутню реальність з метою створення концептуальної основи, яка дозволяє людям організовувати та досягати світ, у якому вони живуть, і діяти для його збереження

або змін відповідно з цією точкою зору. Ідеологія – це призма, яка створює певний спосіб спостереження та інтерпретації дійсності, що зменшує відкритість для отримання іншої інформації та її обробки. Якщо дивитися з такої точки зору, вона може виступати у якості ресурсу для групової співпраці, координації та згуртованості, а також для управління відносинами, боротьбою або конкуренції та конфліктом між групами.

Відтворення у медіа таких ідеологій є ключовим фактором появи упереджень та може призводити до ескалації до більш жорстоких типів конфлікту. Більше того, психологічний конфлікт, може негативно впливати на те, яким чином представники групи бачать один одного та які способи взаємодії із членами аут- групи обирають, і може тривати навіть після припинення прямого насилля. Коли в суспільстві присутнє почуття ворожості, йому, за допомогою колективної пам'яті, властиво викликати бурхливі емоційні реакції ще протягом довгого часу після закінчення конфлікту, навіть у наступних поколіннях, які не були безпосередньо залучені в нього, через силу ідентифікації з власною групою.

Припинення насилля це перший крок на шляху до сталого миру, тому що в такому разі можна говорити тільки про встановлення «негативного миру». Перебування суспільства в такому стані може призвести до повторення безчинства, тому що не були адресовані першопричини конфлікту, які живлять почуття взаємної ворожості. Примирення, тобто перехід до «позитивного миру», відбувається тоді, коли члени раніше ворожих груп приходять до взаємного прийняття і відчують зміну орієнтації один щодо одного. Це стан, в якому люди можуть вийти за межі того, щоб бачити один одного через призму «жертва-злочинець». Цей процес включає побудову довіри, формування співпереживання та прощення по відношенню до іншої групи.

Під час цього процесу те, як і які саме новини повідомляють ЗМІ, може бути як деструктивним для громади, сприяючи почуттю страху та насильству, або, навпаки, конструктивним, підвищуючи обізнаність громадян шляхом звітування про зусилля направлені на врегулювання конфлікту. Актуальності цьому

дослідженню також надає той факт, що з 2014 року Україна перебуває в стані інформаційної війни, в якій боротьба йде не тільки військовими та дипломатичними засобами, але й за допомогою медіа. В такому контексті відбувається процес, який Померанцев та Вайс назвали «озброєння інформації», коли сторони створюють альтернативні картини подій, що можуть не відповідати дійсності, для впливу на громадськість.

Таким чином, *метою* роботи є визначення ролі ідеологій конфлікту в медіа дискурсі для формування способів досягнення миру.

Відповідно до мети дослідження, були визначені такі *завдання*:

1. розглянути підходи до визначення ідеології та виокремити її основні характеристики в умовах конфлікту;
2. узагальнити основні механізми подолання ідеологій конфлікту;
3. окреслити роль медіа у якості транслятора конфліктних ідеологій;
4. виокремити ідеології конфлікту в українському контексті та шляхи розв'язання конфлікту, які вони пропонують;
5. розробити інструмент для кількісного вимірювання ступеню прихильності конфліктній ідеології та виявлення відповідних їй способів досягнення миру.

Об'єктом роботи виступають ідеології конфлікту, а *предметом* – медіа дискурс конфліктних ідеологій у зв'язку з процесом примирення.

Наукова розробленість проблеми дослідження. Концепція ідеологій є детально розробленою в соціальних науках – у різні часи до неї звертались такі автори як К. Маркс та Ф. Енгельс, А. Грамші, теоретики Франкфуртської школи та ін., чії праці стали класичними, а також ряд сучасних дослідників - Т.А. ван Дейк, Дж. Корс, Дж. Джост, К. Федеріко, Дж. Нейпер та ін. Важливими для розгляду були теорії конфліктного етосу Д. Бар-Тала та культурного насилля Й. Галтунга. Рядом дослідників було виявлено зв'язок ідеологічних переконань індивіда з їх баченням конфлікту (Н. Ван дер Лінден, С. Тібон і Х. Блумберг, К. Шарвіт, Е. Гальперін, А. Зафран та ін.). Шляхи подолання конфліктних ідеологій

розглядалися у різноманітних контекстах: І. Маоз, Д. Канетті, Д. Бар-Тал, Е. Гальперін, Н. Орен досліджували досвід Ізраїлю, Н. Айкен – Північної Ірландії, М. Хаджипавлу – Кіпру, Е. Стауб – Руанди.

ЗМІ є одним з головних трансляторів ідеологій, тому окремою сферою досліджень є вивчення ролі медіа у конфлікті, якій присвячено роботи Е. Гілбоа, І. Блондель, Г. Вольфсфельд (діяльність ЗМІ на різних етапах), Й. Галтунг, В. Кемпф (концепція журналістики миру), П. Робінсон, Л. Дусет, Е. Гілбоа (ефект CNN), Е. Херман та Н. Хомські, Р. Хакетт (теорія «вироблення згоди»). Національний контекст, де діють ЗМІ, є важливим для її розуміння, тому були розглянуті дослідження С. Страус (вплив медіа на ескалацію конфлікту в Руанді), Д. МакДональд (обґрунтування сербами за допомогою ЗМІ територіальних претензій у Хорватії та Косово), Д. Гумба та К. Качарава, І. Гвінерія (діяльність ЗМІ під час конфлікту в Сомалі та Грузії відповідно), М. Тейлор і М. Кент (медіа та конфлікт у Боснії і Герцеговині).

ЗМІ відіграють значну роль в українсько-російському конфлікті і її вивченню присвячено багато робіт, проте переважна їх більшість стосується дослідженню дискурсу російських медіа та концепції інформаційної війни: М. Галеотті, С. Хатчінгз і Дж. Шостек, П. Померанцев і М. Вайс, М. Снеговая. В Україні дослідженнями медіа ринку займається ряд громадських організацій (Детектор медіа, Stopfake, Internews), які також проводять опитування громадськості спільно з соціологічними компаніями, такими як InMind, КМІС, GfK Ukraine та іншими.

У рамках написання магістерської дисертації було використано як ряд загальнонаукових, так і соціологічних *методів дослідження*. До загальнонаукових можна віднести аналіз теоретичних напрацювань, що стосувалися визначення поняття «ідеологія» та її основних характеристик, актуальних в контексті конфлікту, впливу медіа на різні його етапи, синтезу опрацьованих наукових праць, порівняння та систематизації, за допомогою яких було виокремлено низку заходів, що впроваджувались у різних країнах, що

ефективні у подоланні ідеологій конфлікту, також здійснено порівняння функцій міжнародних та національних медіа і узагальнено теоретичні напрацювання щодо ролі ЗМІ в українському контексті.

З соціологічних був застосований метод експертного інтерв'ю для виявлення ролі таких медіа як міжнародні, російські та українські в ході конфлікту на Донбасі, а також особливостей висвітлення медіа конфліктних подій. Для доповнення результатів було проаналізовано програми політичних партій, що брали участь в парламентських виборах 2019 року, а також результати низки соціологічних опитувань.

Теоретичне значення отриманих результатів. У цій магістерській дисертації концептуалізується поняття «ідеологій конфлікту» як певний світогляд, що формується у цьому контексті для його збереження та спрямування дій відповідно цієї точки зору. Також, в роботі аналізується зв'язок таких ідеологій через ЗМІ, що діють як їх транслятори, з процесом примирення - хоча ця тема активно досліджується іноземними науковцями, особливо стосовно конфлікту в Ізраїлі, дослідниками в Україні їй не надається значної уваги. У роботі систематизовано як загальну роль, яку медіа можуть відігравати на різних стадіях розгортання конфлікту, так і детально розглянуто вплив ЗМІ в контексті російсько-українського конфлікту.

Практичне значення отриманих результатів полягає у тому, що ця робота є однією з небагатьох в українському науковому дискурсі, яка при вивченні ролі ЗМІ у конфлікті на Донбасі, детально аналізує не лише наративи російських ЗМІ та їх вплив на громадськість, але й детально аналізує дискурси, що формуються українськими медіа та їх роль у розгортанні та подоланні конфлікту. Оскільки це дослідження є пошуковим, воно дає змогу окреслити наявний стан проблеми, що вивчається, і тим самим формує потенційні напрямки для подальших робіт - наприклад, контент-аналізу, що допоможе сформувати цілісну картину шляхів зображення українськими медіа подій конфлікту. ЗМІ є потужним інструментом

для формування громадської думки у визначеному ключі, що стає особливо актуальним у контексті конфліктів, тому для процесу примирення є важливим знати, якими є уявлення груп одна щодо одної і наскільки у суспільстві панують настрої ворожості. Для України було розроблено інструмент для оцінки прихильності пропаганді, проте він фокусується виключно на російському наративі. У цій дисертації натомість пропонується більш універсальний інструмент, що вимірює прихильність до ідеології конфлікту загалом, яка є деструктивною для процесу примирення.

Наукова новизна дисертації полягає у:

- систематизації наявних наукових праць щодо ідеології в умовах конфлікту
- виокремленні шляхів подолання ідеологій конфлікту
- комплексному розгляді ролі ЗМІ на всіх етапах розвитку конфлікту на основі наукової літератури та аналізі попереднього досвіду інших країн
- порівнянні впливу діяльності міжнародних та національних ЗМІ
- характеристиці зв'язку діяльності медіа з примиренням
- використанні методу експертного інтерв'ю для виявлення способів зображення подій конфлікту на сході України українськими ЗМІ
- розробці методологічного інструменту для вимірювання ступеню прихильності конфліктній ідеології

Апробація результатів роботи. Результати роботи були покладені в основу тез «Репрезентації конфліктів та роль медіа у їх формуванні», що були опубліковані на X Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні проблеми управління: управління в умовах цифрових трансформацій» (Київ, НТУУ «КПІ», 2019).

Структура роботи зумовлена логікою дослідження та складається із вступу, трьох розділів, 8 підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 149 сторінок, з них основних – 111 сторінок. Список використаних джерел містить 107 найменувань (з них іноземних – 75).

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДВАЛИНИ ІДЕОЛОГІЇ КОНФЛІКТУ

1.1. Роль ідеології в умовах конфлікту

Ідеології є важливою основою конфлікту. Як бачення ідеального устрою суспільства, вони дають людям та групам уявлення про те, за які питання варто боротися, надають виправдання політичній боротьбі і можуть спонукати людей до дій. Таким чином, вони за своєю суттю несуть потенціал для конфлікту, а в конкретних умовах ідеології можуть приймати деструктивні форми та сприяти насильницькому типу вирішення конфліктів.

Першопочатково поняття «ідеологія» не мало негативного значення. Французький філософ Дестю де Трасі (Destutt de Tracy) ввів цей термін, щоб позначити нову дисципліну, яка вивчала б «ідеї» – *ideologie* (ідеологію). Негативна забарвленість походить з робіт Карла Маркса та Фрідріха Енгельса, які трактували ідеології як форми «хибної свідомості»: таким чином, робітничий клас міг мати оманливі уявлення про умови його існування внаслідок їх індоктринації тими, хто контролює засоби виробництва (Van Dijk, 2006). Ідеологія в цьому сенсі «зміцнює стабільні інституційні домовленості (*arrangements*), пояснюючи, обґрунтовуючи та спонукаючи підтримку певної стратифікаційної системи, неспроможність чи руйнування яких призведе до дезінтеграції певної структури контролю» (Marx & Engels, 1970, ст. 64). Роботи Карла Маркса та Фрідріха Енгельса (1970) запропонували поняття «структури домінування» і є класичним орієнтиром (*reference-point*) для визначення ідеології як факту домінування: ідеологія допомагає підтримувати еліту та легітимізувати здійснення влади. Проте, ідеологія може і виражати позицію підпорядкування, коли вона походить від тих груп чи осіб, які протестують проти існуючого суспільно-політичного порядку (Gerring, 1997).

В класичних підходах до поняття ідеології значний акцент робився на аспекті її домінуючої природи, в тому сенсі, що вона сприяє легітимізації зловживання

владою з боку правлячих груп. Однією з найефективніших форм ідеологічного домінування є ситуація, за якої елітні групи нав'язують народу певну ідеологію, яку вони сприймають як «здоровий глузд» або природне явище. Антоніо Грамші (1971) називав такі форми ідеологічного домінування гегемонією. Також, теорія Грамші зосереджувалась на центральній ролі, яку відігравав соціальний інститут освіти у поширенні домінуючої ідеології та підтриманні влади правлячого класу. На його думку, навчальні заклади викладають ідеї, переконання, цінності і навіть ідентичності, які відображають інтереси панівного класу та створюють поступливих і слухняних членів суспільства, які служать інтересам цього класу.

Теоретики Франкфуртської школи стверджували, що засоби масової інформації та популярної культури, так само, як і освіта, впливають на цей процес. Спосіб, у який ці соціальні інститути розповідають про суспільство, його членів та їх спосіб життя, може підтримувати домінуючу ідеологію та статус-кво або кидати їй виклик. Однією з головних праць цієї школи є «Авторитарна особистість», авторами якої є Т. Адорно, Е. Френкель-Брунсвік, Д. Левінсон і Н. Сенфорд. Вчені сформулювали, що конкретні «ідеології мають для кожного різний ступінь привабливості, який залежить від потреб людини та ступеня, в якому ці потреби задовольняються чи фруструються» (Adorno et al., 1950, ст.2). Таким чином, політичні ідеології часто виконують соціально-психологічні функції, які можуть бути або не бути цілком раціональними, але допомагають пояснити, чому вони приваблюють людей в першу чергу (Jost et al., 2009).

Для Т. Адорно ідеології означають «організацію думок, ставлень та цінностей, спосіб мислення про людину та суспільство. Можливо говорити про загальну ідеологію індивіда чи про його ідеологію стосовно різних сфер суспільного життя: політики, економіки, релігії, меншин і т.д.» (Adorno in Gerring, 1997, ст. 958). Це визначення було також прийнято іншими, хто описує ідеологію як загальний світогляд, який посилається на теперішню та майбутню реальність з метою створення концептуальної основи, яка дозволяє людям організовувати та

осягати світ, у якому вони живуть, і діяти для його збереження або змін відповідно з цією точкою зору (Bar-Tal, Raviv, & Hirsh, 2008).

Люди під впливом ідеологій схильні сприймати неоднозначні ситуації як джерело загрози і мають труднощі мислити гнучко, а ідеології надають їм відповіді і прибирають двозначність. На думку Р. Патнема (1971, ст. 655), ідеологи «керуються системою переконань, яка є «закритою», жорсткою, що чинить опір до нової інформації». Дослідники Д. Бар-Тал, А. Равів та А. Гірш (2008) визначили, яким чином ідеологія може мати вплив на процеси сприйняття інформації та формування висновків. По-перше, обирається інформація, яка підкріплює і підтверджує свою ідеологію, а також відкидається та, яка може підривати або суперечити їй. По-друге, докладаються зусилля для інтерпретації та розуміння нової інформації відповідно до ідеологічної точки зору. Оскільки вся вона може тлумачитися більш ніж одним способом, люди, як правило, не перевіряють всі можливі тлумачення конкретного елемента інформації.

У підході, запропонованому Т.А. ван Дейком (2006), ідеології описуються як аксіоматичні основи соціальних уявлень, що поділяються групами. Такі загальні ідеології слугують підґрунтям для більш конкретних групових поглядів (group attitudes), що, в свою чергу, можуть впливати на індивідуальні думки чи інтерпретації конкретних подій членами групи, а також на соціальні практики та дискурси, до яких вони долучаються. Відповідно, його визначення ідеологій є «основою соціальних уявлень, що поділяються соціальною групою. Залежно від точки зору, групового членства чи етики, ці групові ідеї можуть оцінюватися позитивно, негативно або взагалі не оцінюватися» (ст.729). Отже, ідеологічні переконання, можуть бути охарактеризовані таким чином. По-перше, ідеології є відносно стійкими – багато з них набуваються протягом багатьох років і залишаються активними протягом усього життя членів групи. По-друге, ідеології не обов'язково є негативними: залежно від точки зору, цінностей або групової належності того, хто їх оцінює, існують як негативні, так і позитивні ідеології (утопії).

На думку Дж. Корса (2012), поняття ідеології також перетинається з визначеннями суспільних вірувань (societal beliefs) або етосу: переконань щодо тем і питань, які особливо хвилюють суспільство – так само, як і згідно з Д. Бар-Тал, А. Равів та А. Гірш (2008). За їх визначенням, ідеології – системи переконань про ідеальний устрій суспільства. Ідеології складаються з оціночних переконань, які відображають позитив чи негатив щодо певних сутностей (entities). Вони включають окремі набори поглядів (тенденції до позитивної чи негативної оцінки об'єкту) та цінності (ідеали, що керують думками та діями).

Існує одна дуже важлива додаткова особливість ідеологій: вони є системами переконань, які поділяються соціально (Cohrs, 2012). Більшість людей набувають ідеологію шляхом ототожнення (або дезідентифікації) з соціальною групою (Gerring, 1997). Вони «можуть виступати як форма соціального цементу, що надає групам або, власне, цілим суспільствам набір об'єднуючих переконань та цінностей» (Cohrs, 2012, ст.). Такої ж думки дотримується і ван Дейк (2006). Він стверджує, що ідеології, як і мови, є соціальними за своєю суттю – не існує ніяких особистих чи індивідуальних ідеологій, лише особистісні чи індивідуальні використання ідеологій. Натомість, Дж. Геррінг (1997) у своєму дослідженні виявив, що багато авторів застосовують слово ідеологія як надбання, яким може володіти одна людина – відповідно, будь-яка група чи особа може вважатися суб'єктом ідеології. Так само, суб'єктом можуть виступати соціальний клас – з марксистської точки зору, ідеологія стосується насамперед поглядів певного соціального класу.

Ідеології відрізняються залежно від їх загальності. Вони можуть бути партикуляристськими (бачення ідеального устрою власного суспільства) або універсалістичними (уявлення про ідеальне суспільство загалом, так звані «ідеології кращого світу») (Cohrs, 2012). Подібну думку висловив і Дж. Геррінг (1997), стосовно того, що ідеології можуть відображати уявлення про світ у цілому – у цьому сенсі, слово ідеологія практично не відрізняється від світогляду, культурної системи, системи символів чи вірувань.

Ідеології можуть також варіюватися від більш тотальної спрямованості (наприклад, соціалізм чи фашизм), до більш часткових, зосереджуючись лише на окремих аспектах суспільства (наприклад, гендерних відносинах або екологічних питаннях) (Cohrs, 2012). Додатково у науковій літературі виділяють такі спрямування: за змістовною суттю (Subject Matter) як політика, що є «домашньою територією» («home turf») ідеології, і залишається її найпоширенішим референтом, а також влада. Ідеологію часто визначають як таку, що більш широко стосується відносин заснованих на владі, примусі чи пануванні (Gerring, 1997). За визначенням Дж. Томпсона (2007) «ідеологія за своєю суттю пов'язана з процесом підтримання асиметричних відносин влади, тобто з процесом збереження домінування» (ст.5). Аналіз ідеології означає вивчення конфліктуючих поглядів, що відображені в мові, культурі та політиці (Miller, 2013).

Ідеологія може виконувати такі функції:

1. **Пояснення.** Ідеологія - це спроба зробити інакше незрозумілі соціальні ситуації осмисленими для розуміння їх таким чином, щоб було можливим діяти цілеспрямовано, перебуваючи у них (Gerring, 1997). Ідеології втілюють принципи, які контролюють загальну узгодженість соціальних уявлень, які члени групи розділяють. Ідеології набуваються особисто та відтворюються у суспільних практиках, особливо в групових дискурсах. Групи можуть організовувати надбання дискурсу та відтворення ідеологій, наприклад, за допомогою спеціальних форм навчання, індоктринації, тренування роботі, а також спеціалізованими членами групи (ідеологами, священиками, вчителями тощо) та в спеціальних установах (Van Dijk, 2006).

2. **Придушення.** Найяскравішим проявом цієї функції може виступати пропаганда - свідоме маніпулювання символами для досягнення заданого ефекту (Gerring, 1997). Також, ідеологія впливає на організацію вірувань. Чим більше людина приймає ідеологію, тим більше вона переосмислює свої пріоритети

навколо неї та формує чітко організовані кластери вірувань, які протистоять модифікації. Під сильним ідеологічним впливом переконання людей стають «жорсткими», емоційно навантаженими та поляризованими, а також закритими для конфліктуючої інформації та досвіду. Важливим виміром ідеологічного впливу є просування від рівня суджень до більш глибокого репрезентативного рівня. На рівні суджень навіть люди з сильними переконаннями усвідомлюють, що їхні погляди відображають певне особисте судження і що інші люди можуть з ними погоджуватися або ні. На репрезентативному рівні люди не усвідомлюють суб'єктивності своїх поглядів і припускають, що лише їх розуміння відображає реальність і що воно є універсальним. Інші, хто мислить інакше, сприймаються як непоінформовані або дезінформовані (Szalay & Kelly, 1982).

3. Інтеграції. Ідеологія функціонує, щоб об'єднати людей в певну спільноту шляхом встановлення авторитетного набору норм і цінностей. Вона надає індивіду відчуття ідентичності та приналежності, що слугує досягненню соціальної солідарності та згуртованості.

4. Легітимації. Ідеологія «легітимує», тобто робить законними дії, незалежно від того чи ці дії йдуть на підтримку встановленого порядку чи проти нього.

5. Мотивації. Ідеологія орієнтована на дії: організовуючи та інтерпретуючи світ, вона допомагає суб'єкту діяти всередині цього світу – вона формує зв'язок між ідеями та діями (Gerring, 1997).

Ідеології як спільні когнітивні ресурси є основоположними для соціальних практик, взаємодії та внутрішньо- та міжгрупових відносин. Багато, але не всі, ідеології є актуальними в ситуаціях конкуренції, конфлікту, домінування та опору між групами, тобто у ролі складової частини соціальної боротьби. Це також пояснює, чому багато ідеологічних структур та практик поляризовані на основі внутрішньо- та позагрупової диференціації (як правило, «Ми» та «Вони») (Van Dijk, 2006). Колективні дії можуть набувати насильницьких форм і сприяти

насильницькому конфлікту, особливо якщо він базується на ідеології, яка визначає ворога чи групу противника, яку слід звинувачувати в існуючій несправедливості. Відповідно, ідеології надають рамки для спільного сприйняття несправедливості та почуття гніву, які мотивують колективні дії (Cohrs, 2012).

Таблиця 1.1 містить характеристики, які зазвичай пов'язують з поняттям «ідеології» (Gerring, 1997).

Таблиця 1.1.

Характеристики ідеології

Ознака	Опис
Внутрішня узгодженість	внутрішня структура набору цінностей і переконань повинна бути узгодженою, щоб її можна було вважати «ідеологічною».
Контрастність (зовнішня)	Цінність, переконання чи ставлення є ідеологічними лише у протиставленні до чогось іншого, що не є або є відмінно ідеологічним.
Абстрактність	Ідеологію також зазвичай розглядають як абстрактне явище.
Специфічність	Ідеології, на відміну від політичних філософій, «повинні бути простими і конкретними, щоб вони були ефективними».
Стабільність	Набір цінностей та переконань повинен проіснувати деякий час, щоб вважатись «ідеологією».
Фактичність (Facticity).	На відміну від інших типів комунікації, ідеологія виражається твердженнями правди (truth claims) - ідеями, які «мають намір бути правдивими і в той самий час несуть більш-менш явну оцінку «фактів».
Простота	Ідеологія слугує як пояснення «складних соціальних явищ з метою спрямування та спрощення виборів, що стоять перед індивідами та групами»
Впевненість (Conviction).	Ідеологія часто прирівнюється до глибокої, пристрасної чи емоційної подоби прихильності.

Догматизм	Для багатьох авторів ідеології виступали в якості «світських релігій», тому що певна модель думки та вірування втілює цінності, які її прихильники вважають абсолютними. Будучи абсолютною за своєю природою, її лише можливо або приймати, або відкидати.
-----------	--

Люди ідентифікують себе з різними ідеологічними групами у різному ступені, залежно від того, наскільки ідеологічні переконання відповідних груп їх приваблюють (Cohrs, 2012). У теоретичних напрацюваннях Дж. Джост, К. Федеріко, Дж. Нейпер (2009), ідеології складаються з дискурсивної (соціально сконструйованої) надбудови та функціональної (або мотиваційної) бази, які поєднуються таким чином, що люди тяжіють до тих ідеологій, які виступають привабливими для них через власні психологічні потреби, мотиви, і бажання. Дискурсивна надбудова описує набір соціально сконструйованих «поглядів, цінностей та переконань», які пов'язані з конкретною ідеологічною позицією в даному часі та місці. Вона керує політичним судженням і зазвичай передається від політичної еліти до масової публіки. Функціональна підструктура стосується сукупності соціальних та психологічних потреб, цілей та мотивів, що керують політичними уподобаннями громадян (і яким слугує дискурсивний зміст ідеології).

Для пояснення структури ідеологічних переконань авторами застосований підхід їх розташування за виміром лібералізм проти консерватизму (liberalism vs. conservatism), Ліві проти Правих (Left vs. Right). Цей вимір, як правило, визначається як перевага, з одного боку, стабільного і не егалітарного суспільства, де традиції, статус-кво та нерівність поважають, а з іншого – соціальні зміни у суспільствах, що характеризуються більшою рівністю (Jost et al., 2009). На думку Дж. Корса (2012), такий метод надає досить обмежене пояснення і тому він пропонує використовувати двовимірний підхід. Він передбачає, що перший вимір ідеологічних переконань пояснюється конструктором правого авторитаризму (right-wing authoritarianism (RWA) і основою є те, що у суспільстві вважається корисним, якщо люди автономні або

якщо підкоряються соціальним нормам. Другий пояснюється конструктом орієнтації на соціальне домінування (social dominance orientation (SDO) і позначає віддання переваги суспільствам із чіткою соціальною ієрархією між групами або де присутня міжгрупова рівність.

Вони приходять до висновків, що консервативні (або праві) ідеології повинні бути більш привабливими для людей, які мають більші психологічні потреби у зменшенні невизначеності та загрози, тоді як ліберальні (або ліві) стосуються тих, у кого вони є нижчими. Схильність виправдовувати статус-кво задовольняє епістемічні потреби досягнення визначеності, порядку та структури; екзистенційні – у підтримці безпеки та мінімізації загрози; і реляційні – у зв'язку з іншими та набутті почуття приналежності та спільної реальності (Jost et al., 2009).

Ці висновки є важливими також для пояснення поглядів суспільств, що перебувають у стані конфлікту. Дослідниками було виявлено, що ставлення до миру та війни є результатами різних ідеологій, цінностей та особливостей особистості. Ставлення до миру перш за все пов'язане з усуненням структурних різновидів насильства, тоді як ставлення до війни – із схваленням прямого насильства. Ставлення до миру в першу чергу асоціювалося з егалітарними ідеологічними переконаннями, цінностями міжнародної гармонії та рівності, турботи про інших, тоді як ставлення до війни пов'язане насамперед з авторитарними ідеологічними віруваннями, цінностями національної сили та порядку.

Таким чином, можна очікувати, що консерватори та праві менше підтримуватимуть мир, оскільки ці ідеології виступають проти рівності, і більше на користь війни, оскільки війна передбачає «більш просте» рішення у загрозливих ситуаціях (Van der Linden et al, 2017). При дослідженні конфлікту між Ізраїлем та Палестиною, С. Тібон і Г. Блюмберг (1999) зазначають, що належність до консервативної релігійної групи впливає на сприйняття

конфлікту. Було виявлено, що авторитаризм пов'язаний з релігійністю, яка, в свою чергу, суттєво впливає на орієнтації, які не підтримують мирне врегулювання. Ці висновки узгоджуються з роботою Б. Альтемейєра (1998), яка стверджує те, що RWA, як консервативна орієнтація, відображає погляд, що світ - небезпечний і загрозливий, а тому передбачає необхідність вживати обережних і консервативних дій, які надають почуття безпеки та порядку в суспільстві.

Д.Бар-Тал et al. (2012) виявили, що консервативний світогляд, відображений в RWA та в суб'єктивному визначенні ідеологічної позиції, визначає ступінь прихильності до конфліктного етосу, що, в свою чергу, пов'язаний з безкомпромісними поглядами на вирішення ізраїльсько-палестинського конфлікту. Поняття «конфліктний етос» було запропоновано Д. Бар-Талом (2012) і визначається як конфігурація центральних, суспільних переконань, що поділяються членами суспільства, які забезпечують певну домінуючу орієнтацію і надають зміст суспільному життю в умовах нерозв'язних конфліктів. Його можна вважати консервативною ідеологією, яка пристосувалась до конкретних обставин нерозв'язного конфлікту та до конкретних потреб, які він викликає (Bar-Tal, Sharvit, Halperin, & Zafran, 2012).

Конфліктний етос пов'язує членів суспільства разом, а також сьогоднішні з прагненнями і цілями, які спонукають їх до майбутнього. Він є відносно стабільним світоглядом, що створює концептуальні рамки, які дозволяють людям організовувати і розуміти тривалий контекст конфлікту, в якому вони живуть, і діяти в напрямку його збереження або зміни відповідно до цього світогляду (Bar-Tal & Halperin, 2012). Конфліктний етос відповідає основним потребам людини: осмислювати і організовувати реальність за допомогою пояснюваної, передбачуваної і керованої схеми (Bar-Tal, Raviv, & Hirsh, 2008).

Ці переконання широко поширені серед членів суспільства, виступають центральними темами громадського порядку денного, часто обговорюються в публічному дискурсі, виражаються в культурних продуктах, передаються в

освітній системі, служать відповідними посиленнями в рішеннях лідерів і мають вплив на вибір щодо напрямків дій. Вони забезпечують відчуття подібності і, таким чином, є однією з контекстуальних основ соціальної ідентичності (Bar-Tal, 2004). Вони сприяють отриманню всеосяжного погляду на реальність, служить призмою, через яку члени суспільства оцінюють свій досвід, події та нову інформацію, і надає керівні приписи для соціальних дій (Bar-Tal & Halperin, 2012).

За Бар-Талом (2004) наратив конфліктного етосу включає теми, що подані у Таблиці 1.2.

Таблиця 1.2.

Теми конфліктного етосу

Цілі	справедливість власних цілей, що мотивують до боротьби та готовності терпіти і нести жертви. В той же час, заперечують і делегітимізують цілі іншої групи.
Безпека	підкреслює важливість особистої безпеки та національного виживання. Особливого значення набуває військовий аспект, що включає героїзм з боку бійців.
Делегітимізація	переконавання, які заперечують людяність противника, пояснюють причини спалаху конфлікту, його продовження і жорстокість противника. Вони також виправдовують власні ворожі дії, вчинені проти групи суперників.
Уявлення про себе (Self-image)	стосується етноцентричної тенденції приписувати позитивні риси, цінності та поведінку власному суспільству. Пропагуються характеристики як пов'язані з мужністю, героїзмом або витривалістю, так і з гуманністю, моральністю, справедливістю, довірою та прогресом в опозиції до ворога, що дозволяє чітко розмежувати дві сторони. Забезпечують моральну силу і відчуття власної вищості.
Віктимізація	самопрезентація як жертви, особливо в контексті конфлікту, у поєднанні з фокусом на несправедливій шкоді, злісних діях та

	злочинах, які вчиняються противником. Вони надають моральний стимул домагатися справедливості і протистояти противнику, дозволяють мобілізувати моральну, політичну і матеріальну підтримку міжнародного співтовариства.
Патріотизм	породжує прив'язаність до країни і суспільства, пропагуючи лояльність, любов, турботу і жертовність.
Єдність	підкреслює важливість ігнорування внутрішніх конфліктів і розбіжностей під час конфлікту, щоб об'єднати сили перед лицем зовнішньої загрози.
Прагнення миру	згадки миру у загальних і утопічних рисах як остаточного прагнення суспільства.

Окрім консервативності, притаманної конфліктному етосу, яка перешкоджає ефективному процесу побудови миру, дослідниками було виявлено ряд інших його характеристик та досліджено їх вплив на суспільства в стані конфлікту. За Бар-Талом, Равів та Гірш (2008), цей феномен відображає досвід членів суспільства і пропонує чітку орієнтацію на поточну реальність суспільства і шлях у майбутнє. Як наслідок, підтримка такого етосу призводить до збереження конфлікту та його «увічнення». Цей процес є циркулярним: етос конфлікту зменшує невизначеність, але створює перцептивні спотворення, які призводять до ескалації конфлікту, у вигляді самоздійснюваного пророцтва. Конфліктний етос виступає суттєвим соціально-психологічним бар'єром для врегулювання конфліктів і мирного процесу. Він закріплює конфлікт шляхом створення односторонньої, чорно-білої і дуже вузької позиції для висвітлення природи і причин конфлікту, його продовження і вирішення. Він є головною перешкодою для укладання миру, оскільки стимулює продовження конфлікту і гальмує його деескалацію.

На думку Бар-Тала, Гальперін та Орен (2010), конфліктний етос є значним соціально-психологічним бар'єром для розв'язання конфліктів. Соціально-психологічні бар'єри значною мірою впливають на систему обробки інформації

членів суспільства, як індивідуально, так і колективно. Вони призводять до вибіркового, упередженого та спотвореного потоку інформації, що, по суті, перешкоджає прийняттю та інтерналізації альтернативної інформації, яка може пролити світло на конфлікт, суперника, власне суспільство або історію конфлікту, що може суперечити ідеологічним переконанням і висунути нові ідеї щодо необхідності миротворчості. Це перешкоджає, наприклад, проникненню мирних жестів від супротивника, нових пропозицій, висунутих третіми сторонами або іншою стороною, та нової інформації про готовність іншої сторони до компромісу. За цих обставин подолання основних розбіжностей є дуже складним завданням.

Як зазначалося вище, членами суспільств у стані «нерозв'язних конфліктів» відчувається психологічний дискомфорт за рахунок відчуття «сприйманої загрози» (*perceived threat*). Було виявлено, що сприйняття загрози є одним з найважливіших предикторів міжгрупових упереджень і ворожнечі, ексклюзивізму, політичної нетерпимості, ксенофобії, мілітаризму та підтримки агресивної політики національної безпеки (Canetti et al., 2017). Для подолання відчуття «сприйманої загрози» на особистому рівні конфліктний етос надає сенс реальності та відчуття контролю. Він відіграє важливу роль у подоланні психологічного тягара триваючого конфлікту. На колективному рівні він забезпечує домінуючу орієнтацію щодо конфлікту, створює позитивну колективну ідентичність, об'єднує членів суспільства разом і надає сенс суспільному життю.

Можна провести паралель між описаною вище концепцією «конфліктного етосу» Д. Бар-Тала та поняттям «культурного насилля». Й. Галтунг (1990) як «культурне насилля» визначає ті аспекти культури, символічної сфери існування, що виражена релігією та ідеологією, мовою та мистецтвом, емпіричною та формальною наукою (логіка, математика), що можуть бути використані для виправдання або узаконення прямого або структурного насильства». Протилежним культурному насильству було б поняття

«культурного миру», який складають такі аспекти культури, що служать для виправдання і узаконення прямого та структурного миру. Якщо в культурі присутньо багато різноманітних аспектів такого роду, ми можемо називати її культурою миру. Ці визначення дуже перекликаються з поняттями «конфліктного етосу», що можна співвіднести з культурним насиллям, який так само має протилежне у вигляді так званого «етосу миру».

Типова структура насилля, на погляд автора, включає експлуатацію як центральний елемент. Це означає, що так звані *topdogs*, отримують набагато більше через структурну взаємодію, ніж інші – аутсайтери (*underdogs*). Аутсайтери можуть перебувати у настільки не вигідному становищі, внаслідок якого гинуть. Таке становище автор називає «структурним насиллям». В свою чергу, пряме насилля може набувати форм вбивств, репресій, збідніння, каліцтва та ін.

Загалом, може бути виявлений причинний зв'язок у переході від культурного через структурне до прямого насилля. Культура «проповідує, вчить, переконує, спрямовує і затуманює наше бачення експлуатації і / або репресій як нормальних і природних, або змушує не помічати їх взагалі» (Galtung, 1990). Шляхом культурного насильства, акти прямого і факти структурного насильства легітимізуються і, таким чином, стають прийнятними у суспільстві. Одним із способів культурного насильства є зміна «морального забарвлення» дії з червоного – неправильного на зелений – правильний або принаймні жовтий – прийнятний. Інший спосіб полягає в тому, щоб зробити реальність непрозорою, щоб індивіди не бачили насильницького діяння або факту, або, принаймні, не бачили його настільки насильницьким. Взаємозв'язок між цими явищами загалом можна зобразити у вигляді трикутника або «порочного кола» насилля, де будь-яка з точок може стати відправною і спричинювати інші види. Якщо порівнювати з моделлю запропонованою Бар-Талом, то, на мою думку, остання є більш лінійною – як пережите насилля породжує появу конфліктного етосу, так

і він дає підґрунтя появі нової хвилі ворожнечі, проте не робиться диференціації на пряме та структурне як у моделі Галтунга.

1.2 Способи протидії конфліктним ідеологіям

Враховуючи усі перераховані впливи, що може мати конфліктна ідеологія на суспільство, постає питання, яким чином можна їх мінімізувати задля заохочення мирного шляху врегулювання конфлікту і руйнування «порочного кола» насилля, що породжується нею. Дослідниками були запропоновані способи подолання цього деструктивного світогляду, що можуть бути застосовані в різноманітних контекстах, зокрема, й в українському. Основним механізмом є створення альтернативної ідеології або так званого «етосу миру», що поступово замінить конфліктний етос, і стане підґрунтям подальшого процесу миробудування.

Результати дослідження Д. Канетті et al. (2017) показують, що запровадження більш гнучких та інклюзивних поглядів, а також заохочення людей до отримання нової інформації про можливі шляхи вирішення конфлікту, може призвести до переоцінки конфліктних переконань і, як наслідок, до збільшення підтримки миротворчості. Дослідження показало, що глибокі психологічні та соціокультурні сили не можуть не враховуватися як такі, що функціонують як бар'єри для процесу миротворчості.

Вони прийшли до висновку, що започаткування політик миротворчості, спрямованих на зміну психологічних сил, які підтримують безкомпромісне ставлення в суспільствах, що беруть участь у конфлікті, може врешті-решт принести бажані результати. Якщо лідери думок хочуть привести свої суспільства до миротворчого процесу, вони повинні взяти на себе відповідальність створення нових переконань, які підтримують мирне врегулювання конфлікту, і обрамити події конфлікту новим способом, щоб змінити руйнівний хід прихильності до конфліктного етосу. На їх думку, одне

лише підписання угод між політиками може бути недостатньо – вони повинні супроводжуватися динамікою соціальних і психологічних змін на низовому рівні з обох сторін конфлікту, щоб ці угоди могли бути успішно реалізовані.

У дослідженні ролі міжгрупових ідеологій, показано, що парасоціальний контакт у вигляді позитивних медіа-зображень міжгрупових відносин призводить до поліпшення ставлень до аут-груп, особливо коли люди не мають багато можливостей для безпосереднього контакту або коли він не є бажаним (Al Ramiah & Hewstone, 2013). Суспільства та засоби масової інформації у контексті нерозв'язних (protracted) конфліктів, як правило, підтримують та підсилюють негативні образи та стереотипи щодо конфліктуючої групи (Maoz, 2000). Тому важливо, щоб групи отримували більш реалістичне сприйняття антагоністичної групи, і передбачається, що вирішальне значення має спосіб набуття знань про аут-групу: не за допомогою ідей, що постачаються «зверху вниз», а скоріше через психологічні «bottom-up» процеси.

Як приклад, доцільно було б розглянути досвід Північної Ірландії. У своїй статті Н. Айкен (2010) описує, що значних успіхів було досягнуто через політику, яка значно зменшила структурні та матеріальні нерівності в Північній Ірландії. Внаслідок цього в останні роки один з основних драйверів конфлікту значною мірою був усунений як головне джерело напруженості між громадами. Але в той же час будь-який рух вперед у процесі соціоемоційного примирення, що намагались здійснювати за рахунок впровадження «кляптикових» ініціатив, ставав перешкодою через взаємну недовіру і суперечливі інтерпретації минулого з боку обох сторін.

Автор підкреслює необхідність розширення визначеної сфери правосуддя перехідного періоду за межі вузького фокусу на централізовані інституційні механізми, такі як судові процеси, міжнародні трибунали та комісії правди. Досвід Північної Ірландії демонструє, що зусилля, спрямовані на сприяння примиренню, вимагають довгострокових соціетальних втручань, які можуть

бути непристосовані до обмежених термінів і мандатів, що часто надаються офіційним інституціям правосуддя перехідного періоду. Наприклад, відновлення довіри, взаємодії та комунікації між групами є завданням, яке може виявитися особливо громіздким для формальних інституцій і кращим варіантом було б передати цю роботу громадянському суспільству та суб'єктам місцевих громад (Aiken, 2010).

Схожих поглядів дотримуються і Бар-Тал, Гальперін та Орен (2010). Вони стверджують, що «гнучкість» зазвичай виникає через появу нової ідеї (або ідей), яка не відповідає попереднім переконанням і поглядам, і тому створює певну напругу, дилему або навіть внутрішній конфлікт, який може стимулювати людей відійти від основної позиції та шукати якісь альтернативні ідеї. Щоб створити цю напругу, в суспільстві мають з'явитися так звані «підбурюючі переконання» (*instigating belief*). «Підбурюючі переконання» надають мотивацію до переоцінки попередніх і, фактично, призводять до гнучкості щодо можливого прийняття альтернативних поглядів.

За результатами опитування, що було проведене серед жителів Кіпру М. Хаджипавлу (2007), можна виокремити ще декілька механізмів. Одним з основних висновків, які випливають з цього дослідження, є той факт, що в обох громадах виникає дедалі більше поінформоване громадянське суспільство, яке не задоволене статусом кво. Той факт, що понад 80% опитаних в обох групах вважають етнічний націоналізм однією з основних причин конфлікту, показує, що націоналізм більше не вважається більшістю життєздатним способом задоволення їхньої потреби як в ідентичності, так і безпеці. Ці дані можна вважати підтвердженням і певною мірою продовженням попередньої тези, що формування альтернативних поглядів – в даному разі потреба у зміні націоналістичного дискурсу з обох боків – слугують підґрунтям для шляху до примирення.

Близько двох третин грецьких і турецьких кіпріотів вважають, що різні цінності та переконання, які культивуються окремими освітніми системами, вплинули на появу та збереження конфлікту. Це є підтвердженням того, що освітня система та «прихований навчальний план» повинні змінюватися, щоб просувати кіпрські символи та спільні традиції та використовувати «вищу мету» ('superordinate goal') для спільної політичної культури між громадами. Таким чином, з цієї тези можна виділити ще один шлях подолання конфліктного етосу – заміну конфліктної ідентичності жертви та протиставлення груп одна одній спільною ідентичністю громадян, в цьому випадку, Кіпру.

На прикладі Руанди можна побачити, що механізми створення колективної ідентичності, прагнення до впровадження яких виразили жителі Кіпру, втілюються в життя та роблять значний внесок у процес пост-конфліктного миробудування в цій країні. Державою ініційоване створення погляду, що можна назвати мирним етосом, ключовою характеристикою якого є наголошення саме на спільній ідентичності руандійця, а не етнічній приналежності до групи тутсі або хуту. Але, на думку дослідників, хоча спільна ідентичність є бажаною, досягти подвійної ідентичності більш реалістично (наприклад, руандійські хуту). Проте відзначають що, хоча ідеологія у своїй суті є позитивною, її використання є проблематичним: уряд достатньо сильно перешкоджає говорити про хуту і тутсі. Беручи до уваги, що владою володіють тутсі, відбувається «осоромлення» геноциду і під дією присутнього страху і послуху уряду, хуту навряд чи висловлюватимуть свої думки, почуття, скарги, що накладає значні обмеження можливості примирення (Staub, 2012).

Також, значна частина опитаних М. Хаджипавлу (2007) кіпріотів (більше 70%) вважають відсутність прямих контактів, відкритого спілкування та довіри чинниками зародження та увічнення конфлікту. Ідеологія зближення повинна бути інституціоналізована як механізм підтримки індивідуальних ініціатив, таких як «бікомунальні» групи розв'язання конфлікту або молодіжні групи. Ці дані несуть важливе повідомлення і лідерам, і третім сторонам, які беруть участь

у офіційних спробах вирішення конфлікту, про прагнення людей до спілкування та створення механізмів для зміцнення довіри.

Міжгруповий контакт має найширше застосування та був найбільш вивчений серед усіх інтервенцій, які були запропоновані для подолання психологічного конфлікту. У теорії міжгрупових контактів, що бере свій початок з контактної гіпотези Г.Аллпорта (1954), стверджується, що люди, які беруть участь у міжгрупових контактах, можуть бути менш упередженими щодо членів аут-групи, ніж ті, хто не має такого досвіду контактів (Al Ramiah & Hewstone, 2013).

Г. Аллпорт (1954) вважав, що позитивні ефекти міжгрупового контакту виникають лише у ситуаціях, де задовольняються чотири ключові умови:

1. рівний статус груп у ситуації: групи повинні однаково залучатись у стосунки, а учасники повинні мати подібне походження, якості та характеристики.
2. спільні цілі: групи повинні працювати над проблемою/завданням і поділяти це як спільну мету. Вона отримала назву «вищої мети» (superordinate goal): мета, якої можна досягти лише за умови, що члени двох або більше груп працюють разом, об'єднавши свої зусилля та ресурси.
3. міжгрупова співпраця: групи повинні працювати разом для досягнення спільних цілей без конкуренції.
4. підтримка владою, законом чи звичаєм: при явній соціальній санкції міжгруповий контакт легше приймається і має більше позитивних наслідків.

Теорія контактів була активно досліджена в широкому діапазоні контекстів, наприклад, стосовно міжрасових, міжетнічних відносин, сегрегації в житлі, на робочих місцях та у школах – переважно в порівняно мирних умовах та з більшістю позитивних результатів контакту (Svensson & Brounéus, 2013). П. Петтігрю (1998) було запропоновано чотири процеси, що функціонують через контакти та слугують посередниками зміни ставлення:

1. отримання знань про групу: в той час як нове знання змінює негативні погляди в групі, контакт повинен зменшити упередженість.
2. зміна поведінки: нові ситуації вимагають відповідності новим очікуванням. Якщо ці очікування включають прийняття членів іншої групи, така поведінка може потенційно спричинити зміну ставлення.
3. створення афективних зв'язків: емоції є дуже важливими при міжгруповому контакті. для початкових зустрічей між групами характерною є тривога, яка може спричиняти негативні реакції. Постійний контакт, як правило, зменшує тривожність, так само як позитивні емоції та емпатія, викликані ним. Поява міжгрупової дружби також має вирішальне значення.
4. переоцінка своєї групи: міжгруповий контакт забезпечує розуміння як власних, так і аут-груп. Отримання нової перспективи може змінити уявлення про власну групу і призвести до іншого погляду на аут-групи в цілому.

Дослідники зазначають, що ключовою структурою мирних суспільств є їх інформаційні мережі громадського життя, які об'єднують різні громади. Вони «захищають» мир руйнуючи чутки, усуваючи непорозуміння та виступаючи як високо децентралізовані соціальні структури, що керують напругою (Svensson & Brounéus, 2013). Хоча багато авторів робили акцент на саме дружніх зв'язках з представниками аут-групи, дослідження у контексті Північної Ірландії показали, що навіть знання про менш близькі міжгрупові стосунки (наприклад, у якості колег по роботі, сусідів) також можуть бути ефективним у просуванні більш позитивних орієнтацій щодо груп (Al Ramiah & Hewstone, 2013).

Окрім контактної теорії, серед подібних механізмів К. Герген, С. Макнамі та Ф. Баррет (2001) запропонували ідею «трансформаційного діалогу», яку вони вбачають у «будь-якій формі взаємообміну, якій вдається перетворити відносини між прихильниками, в іншому випадку, відокремлених та антагоністичних реалій (та пов'язаних з ними практик), на такі, де будується загальна та

скріплююча реальність» (ст.2). Сенса полягає у тому, що діалог між групами налаштовує на вислуховування думок іншої сторони про конфлікт, розмірковування над сказаним і, таким чином, отримання знань про аут-групу не завдяки механізмам, що коригують її згідно вже існуючих стереотипів.

Ці твердження були перевірені емпірично в різноманітних контекстах. Ряд досліджень показав, що учасники як католики, так і протестанти, які мали більше міжгрупового контакту, були готові пробачити та довіряти, мали більш позитивне ставлення до іншої групи і були готові сприймати їх бачення. У опитуваннях, проведених у Боснії та Герцеговині і Хорватії, учасники, які мали досвід позитивного міжгрупового контакту до конфлікту, висловили більшу готовність до примирення після війни, на відміну від тих, хто мали негативний досвід (Al Ramiah & Newstone, 2013). У Шрі-Ланці було проведено дослідження довгострокового впливу програми міжетнічних таборів миру: були виявлені його позитивні наслідки для формування співпереживання щодо іншого етносу при однорічному спостереженні (Svensson & Brounéus, 2013).

Спроби покращити міжгрупові відносини через організовані зустрічі між єврейськими та палестинськими громадянами Ізраїлю розпочалися ще в 1950-х роках, а найбільш активного поширення вони набули з 80-х років. І. Маоз (2011) було проаналізовано їх досягнення та на основі цього виділено 4 моделі.

«Модель співіснування» підкреслює міжособистісну схожість («ми всі люди») та культурну та мовну спільність. «Модель спільних проектів» базується на припущенні, що робота над досягненням спільної «вищої» цілі зменшує міжгрупову ворожість, збільшує симпатію та співпрацю, а також сприяє утворенню спільної ідентичності, що виходить за межі групової. Оскільки ці моделі зосереджуються на міжособистісній взаємодії та особистих ідентичностях, вона не звертається до таких питань, як конфлікт між євреями та палестинцями, дилема національної ідентичності та дискримінації палестинських громадян Ізраїлю. Тому їх можна розглядати як підтримку статусу кво існуючих

структурних відносин між євреями та палестино-арабами в Ізраїлі, а не як бажання соціальних чи політичних змін.

«Модель конфронтації» або «групової ідентичності» підкреслює конфлікт та владні відносини між сторонами. Мета цієї моделі полягає у побудові нової ідентичності членів меншості та більшості, а також заохотити більшу обізнаність єврейських учасників щодо асиметричних відносин в Ізраїлі та їх ролі як домінуючої чи пригноблюючої групи. Ця модель також прагне дати можливість обговорення національної ідентичності, національних та громадянських устремлінь та дискримінації членам палестино-арабської меншини шляхом їх прямого контакту з євреями.

«Наративна модель» передбачає, що учасники обох груп беруть участь у «розповіді» про своє життя під час конфлікту, діляться своїми особистими та колективними розповідями, переживаннями та стражданнями. Зустріч з досвідом та стражданнями інших через розповідь, сприймається як можливість конфліктуючих груп вибудувати міжгрупову довіру та співчуття шляхом регуманізації та побудови більш комплексного бачення один одного та конфлікту загалом.

Програми діалогу, такі як «Постійний діалог» (Sustained Dialogue) у Ефіопії, позитивно впливають на ставлення учасників: ця програма працює задля зменшення недовіри та підвищення рівня довіри між людьми різного етнічного походження. Під час «Постійного діалогу» люди різного походження збираються для обговорення та пошуку рішень та підходів до нагальних питань. Будучи процесом систематичного діалогу, що проводиться за допомогою модераторів у конфліктному середовищі, «Постійний діалог» потрапляє до складу парасолькового поняття «освіти миру» (peace education) – разом з багатьма іншими формами мирних діалогів, зустрічей, таборів миру та інших програм сприяння миру (Svensson & Brounéus, 2013).

Різноманітні програми з «освіти миру» впроваджуються в Руанді - у країні активно працює організація Never again Rwanda. NAR співпрацює з молоддю та дорослими в рамках різних програм і проектів з метою встановлення стійкого миру та запобігання майбутньому насильству шляхом надання платформ для громадян, особливо молоді, для обговорення глибинних причин конфлікту та їх подолання у своїх громадах. Завдяки одній з їх програм, що має назву The Societal Healing axis, створюються групи психологічної підтримки (safe spaces for peace), де молодь і члени громад з різноманітним походженням зустрічаються, щоб обговорити свої травматичні чутливі досвіди, з метою «подолати» свою травму. На додаток до щомісячних safe spaces for peace, організовуються обміни громадами, де представники різних груп певний час проживають разом.

Окрім позитивних ефектів, дослідниками також було визначено ряд обмежень таких заходів. По-перше, більшість існуючих досліджень не вивчає ефективність міжгрупових контактних втручань в умовах гострого асиметричного насильницького конфлікту (Maoz, 2011). По-друге, існує потреба у програмах діалогу більш орієнтованих на поведінку: більшість програм орієнтовані на вербальну комунікацію, але набагато менше присвячено розвитку навичок кооперативної поведінки або зміні неегалітарного розподілу ресурсів між групами (Svensson & Brounéus (2013), Maoz, (2011). Як одне з найбільших обмежень називається так зване «упередження при виборі» (selection bias) – ті, хто бажає брати участь у міжнаціональних діалогах чи зустрічах найбільше зацікавлені у покращених стосунках, в той же час ті, хто найбільше страждає від упередженості, швидше за все, уникатимуть контактних ініціатив. А отже, неможливо однозначно виявити, чи сам контакт позитивно впливає на ставлення чи ні (Pettigrew, 1998).

В Україні у 2017 році було розроблено «План заходів, спрямованих на реалізацію деяких засад державної внутрішньої політики щодо окремих районів Донецької та Луганської областей, де органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження», в якому одним з пунктів є «сприяння

проведенню «народної дипломатії» з метою підтримки постійного діалогу безпосередньо між різними групами громадян, що проживають по різні боки лінії зіткнення» (План заходів, 2017). Проте, відповідальність за організацію цих заходів покладена на облдержадміністрації або органи місцевого самоврядування, які не зацікавлені у їх проведенні або не мають відповідного досвіду. Проведення діалогів в Україні так само як і в розглянутих вище прикладах характеризується клаптиковістю, а також територіальною спрямованістю переважно на схід. За змістовним наповненням переважає тип, подібний до «Моделі спільних проектів», і так само як і в Ізраїлі, дуже мало стосуються обговоренню конфлікту. Насамкінець, також не вдалось уникнути ефекту «упередження при виборі», тому що присутнє «недостатнє залучення до діалогів людей з проросійськими, антимайданівськими або антиєвропейськими поглядами» (Центр досліджень медіації та діалогу, НаУКМА, 2018, ст.4), про що свідчать результати дослідження «Розуміючи діалог».

Висновки до Розділу 1

Концепція ідеології є достатньо активно розробленою в соціальних науках – у різні часи до неї звертались такі автори як К. Маркс та Ф. Енгельс, А. Грамші, теоретики Франкфуртської школи та інші науковці, чиї праці стали класичними, а також ряд сучасних дослідників. Існує велика кількість визначень цього поняття, запропонованих різними вченими, але надалі у цій роботі використовуватиметься запропоноване Д. Бар-Талом, А. Равів та А. Гірш (2008). Вони визначають ідеологію як загальний світогляд, який посилається на теперішню та майбутню реальність з метою створення концептуальної основи, яка дозволяє людям організовувати та досягати світ, у якому вони живуть, і діяти для його збереження або змін відповідно з цією точкою зору.

Було виділено ряд характеристик, притаманних ідеологіям. Однією з найважливіших особливостей є те, що це системи переконань, які поділяються

соціально, тому що ідеології набуваються шляхом ототожнення (або дезідентифікації) з певною соціальною групою. Через це вони також можуть виконувати об'єднуючу функцію. Ще однією характеристикою, особливо важливою в умовах конфлікту, є здатність ідеології мотивувати колективні дії, надаючи рамки для спільного сприйняття несправедливості та почуття гніву, направлено на членів аут-групи.

Люди ідентифікують себе з різними ідеологічними групами у різному ступені, залежно від того, наскільки ідеологічні переконання відповідних груп їх приваблюють. Було виявлено, що консервативні (або праві) ідеології повинні бути більш привабливими для людей, які мають більші психологічні потреби у зменшенні невизначеності та загрози, тоді як ліберальні (або ліві) – для тих, у кого вони нижчі. Якщо застосувати це для умов конфлікту, консерватори та праві менше підтримуватимуть мир, оскільки ці ідеології виступають проти рівності і більше на користь війни, тому що нею передбачається «більш просте» рішення у загрозливих ситуаціях. Також, дослідженнями в ізраїльському контексті було знайдено зв'язок між консервативними орієнтаціями та прихильністю до конфліктного етосу, який можна вважати специфічним видом конфліктної ідеології.

Поняття «конфліктний етос» було запропоновано Д. Бар-Талом (2012) і визначається як конфігурація центральних, суспільних переконань, що поділяються членами суспільства, які забезпечують певну домінуючу орієнтацію і надають зміст суспільному життю в умовах нерозв'язних конфліктів. Членам суспільства в стані такого конфлікту необхідно адаптуватися до суворих умов, навчитися справлятися зі стресом і розвивати психологічні стани, які сприятимуть успішній протидії групі-противниці. Саме ці функції бере на себе конфліктний етос: він служить призмою, через яку члени суспільства оцінюють свій досвід, події та нову інформацію, надає керівні приписи для соціальних дій, відображає досвід членів суспільства і пропонує чітку орієнтацію на поточну реальність і шлях у майбутнє. Було виділено його 8 основних тем – Цілі, Безпека,

Делегітимізація, Уявлення про себе, Віктимізація, Патріотизм, Єдність, Прагнення миру.

Іншим видом є концепція «культурного насилля». Й. Галтунг (1990) як «культурне насилля» визначає ті «аспекти культури, символічної сфери існування, що виражена релігією та ідеологією, мовою та мистецтвом, емпіричною та формальною наукою (логіка, математика), що можуть бути використані для виправдання або узаконення прямого або структурного насильства». Шляхом культурного насильства акти прямого і факти структурного насильства легітимізуються і, таким чином, стають прийнятними у суспільстві. Як наслідок, підтримка таких ідеологій призводить до збереження конфлікту та його «увічнення».

В результаті огляду літератури та вивчення кейсів інших країн (Кіпр, Північна Ірландія, Руанда, Ізраїль та ін..) було виявлено шляхи подолання ідеологій конфлікту. Основним механізмом є створення альтернативної ідеології – так званого «етосу миру», що поступово замінить ідеологію, і стане підґрунтям подальшого процесу миробудування. Важливо, щоб групи отримували більш реалістичне сприйняття антагоністичної групи, тому що суспільства та ЗМІ у контексті нерозв'язних конфліктів, як правило, підтримують та підсилюють негативні образи та стереотипи щодо конфліктуючої групи.

Також значну роль тут може відігравати застосування «контактної теорії». У теорії міжгрупових контактів, що бере свій початок з контактної гіпотези Г.Алпорта (1954), стверджується, що люди, які беруть участь у міжгрупових контактах, можуть бути менш упередженими щодо членів аут-групи, ніж ті, хто не має такого досвіду контактів. Окрім контактної теорії, серед подібних механізмів було запропоновано ідею «трансформаційного діалогу»: його сенс полягає у тому, що діалог між групами налаштовує на вислуховування думок іншої сторони про конфлікт, розмірковування над сказаним і, таким чином, отримання знань про аут-групу не завдяки механізмам, що коригують її згідно вже існуючих стереотипів. Подібні заходи потрапляють до складу

парасолькового поняття «освіти миру» (peace education), що включає різні форми мирних діалогів, зустрічей, табори миру та інші програми сприяння миру.

Щодо українського контексту, було виявлено хоча в державних документах декларується необхідність проведення таких заходів, але на практиці відповідальність за їх організацію покладається на органи, що не мають відповідних навичок або не вбачають у них необхідності, тому діалоги переважно ініціюються різноманітними ГО, що створює певний плюралізм і відсутність координації.

РОЗДІЛ 2. МЕДІА ЯК ТРАНСЛЯТОР ІДЕОЛОГІЙ КОНФЛІКТУ

2.1 Медіа та репрезентація конфлікту

Медіа є основним засобом комунікації, який використовується для охоплення переважної більшості населення. Для підкреслення широти охоплення інформацією використовується термін мас-медіа, який співвідноситься з поняттям засобів масової інформації (ЗМІ) в українській мові (Lister et al., 2010). Г. Лассуелл запропонував три функції ЗМІ: нагляду (висвітлення новин), зв'язку між частинами суспільства (тлумачення новин, надання коментарів та думки редакції) та культурної трансмісії (історії, цінностей, релігії, мови тощо). Ч. Райт додав четверту функцію – розваги, а Д. Маккайл п'яту – мобілізації: агітація за досягнення суспільних цілей у сфері політики, війни, економічного розвитку, праці та іноді релігії (Gilboa, 2009).

Засоби масової інформації зазнали значних змін з плином часу. Першопочатковою медіа-платформою були газети, але через століття, у 1890-х роках, було винайдено радіо, яке незабаром витіснило газети у якості найбільш актуального джерела новин. Проте, незабаром телебачення прийшло йому на зміну радіо як найефективніша платформа для охоплення масової публіки. Поява та розвиток Інтернету мали суттєвий вплив на масову комунікацію, що спричинило появу терміну «нові медіа», так як наразі спостерігається міграція контенту та інтелектуальної власності серед медіа-форм і перехід від «аудиторій» до «користувачів», від «споживачів» до «виробників» (Lister, Dovey, Giddings, & Kelly, 2010).

Послідовний розвиток комунікаційних технологій суттєво змінив перебіг конфліктів, ведення війни та вирішення конфліктів (Gilboa, 2009). Існує безліч точок зору щодо взаємозв'язку між технологічними змінами у медіа та конфліктами. З одного боку, ЗМІ та комунікаційна революція сприймаються як такі, що мали важливе значення для технології та стратегії ведення війни, але за суттю збройні конфлікти не зазнали змін. Джерелом відмінностей є не ЗМІ, а,

скоріше, зміна системного балансу влади. З іншого боку, висувається протилежна думка, що безпосередньо комунікаційна революція та медіа докорінно вплинули на сутність конфліктів (Blondel).

Б. Чадвік (2013) дає таку назву цим змінам як «гібридна медіа-система». Він наголошує на тому, що нове комунікаційне середовище важливо розуміти як таке, де старі та нові ЗМІ обмінюються та впливають не лише один на одного, але й на загальний потік інформації серед громадян. Б. Чадвік зазначає: «Норми мережовості, гнучкості, спонтанності та ad-hoc organizing, що диктує Інтернет, почали поширюватися на політику та медіа і вони породжують нові очікування щодо того, що вважається ефективними та гідними політичними діями» (Chadwick in Wolfsfeld, 2017, с. 210).

Перш за все, ЗМІ слід розглядати як середовище спілкування, в якому різні суб'єкти суспільства обмінюються інформацією з іншими групами (Blondel). В умовах конфлікту важливо брати до уваги потенційний зв'язок структур влади та ЗМІ – часто спостерігаються тісні зв'язки між ЗМІ та державою, політичними елітами та економічними можновладцями (Blondel). Прикладом можуть слугувати Сполучені Штати, що керуються конституцією, яка гарантує свободу преси, мають, напевно, «найвільніші» медіа у світі, і право на свободу слова вписане в конституцію. Однак уряд США в той самий час здійснює контроль над ЗМІ, особливо в часи війни або кризи. У багатьох інших країнах світу, особливо в країнах, що розвиваються, і диктаторських режимах, уряди встановлюють жорсткі обмеження для журналістів, що включають покарання починаючи від штрафів до ув'язнення та страти (Gumba, 2007).

Дешевий та простий доступ до таких технологій, як радіо, телебачення та Інтернет, роблять можливим отримання інформації, яка не підлягає цензурі та не контролюється урядами. Інформаційна революція, якій сприяють засоби масової інформації, уповноважує людей і ускладнює маніпуляції інформацією та сприйняттям для контролю своїх громадян для репресивних режимів (Straus).

Будь-який конфлікт включає подвійну боротьбу за контроль як над матеріальними, так і нематеріальними ресурсами, такими як надійність та легітимність. Актор, якому довіряють, має більше можливостей мобілізувати підтримку широкої аудиторії. Державні суб'єкти зазвичай вважаються більш надійними і, отже, більш вартими новин (newsworthy) (Blondel). Також, показником здатності сторони керувати політичним середовищем щодо будь-якого конфлікту є те, наскільки вона може контролювати потік інформації та зображень (Wolfsfeld, 2017), а оскільки правлячі еліти є найважливішими джерелами інформації, вони мають таку можливість (Blondel). В умовах асиметричних конфліктів втрата контролю з боку більш потужного гравця може дати можливість слабшій стороні залучити треті сторони у якості союзників і зменшити нерівність (Wolfsfeld, 2017).

Для Дж. Беккера (1982) така нерівність у доступі до ЗМІ, може вважатись частиною системи структурного насильства. На його думку, засоби масової інформації вбудовані та допомагають відтворювати відносини нерівності всередині і між націями. «Якщо доступ до ЗМІ та влада над ними нерівні та незбалансовані ... тоді вони можуть справджувати покладені на них споконвічні сподівання як «миротворців» лише за рідкісних та виняткових обставин. Представлення насильства в засобах масової інформації, таким чином, є частиною загального насильства самих ЗМІ», зазначає науковець (ст.227). Один з найбільш очевидних показників стосується того, як журналісти направляються для висвітлення міжнародних справ. Чим багатша і потужніша країна, тим вірогідніше те, що її репортери мають більше економічних можливостей постійно знаходитись на території держави, де відбувається конфлікт. Це призводить до постійного, рутинного потоку історій з тих країн, які включають як планомірні новини (такі як вибори та рішення щодо політик), так і надзвичайні (наприклад, насильство та стихійні лиха). Головні ЗМІ західних країн зазвичай висвітлюють бідніші частини світу лише в разі виникнення жахливих подій. Інші

фактори можуть включати в себе стратегічні інтереси країни, кількість сприйнятої загрози та культурну близькість між країнами (Wolfsfeld, 2017).

ЗМІ відіграють дуже складну роль, яка, на жаль, часто нехтується політичними владними елітами та військовими (Blondel). Іноді засоби масової інформації в контекстах конфліктів можуть використовуватись у якості «цапа відбивала» за вчинені злочини та ескалацію конфлікту. Навіть у країнах, де ЗМІ є «вільними», *polisumakers* схильні перебільшувати вплив медіа, звинувачуючи їх у провалах та публічно засуджуючи «недобросовісні» ЗМІ, але не в змозі визнати заслуги медіа в об'єднанні громадської підтримки на їх користь (Gumba, 2007).

Ще з кінця Холодної війни, яка спричинила значні трансформації конфліктів, їх сприяння ЗМІ набуває все більшого значення (Blondel). Науковцями було помічено тенденцію, що після закінчення холодної війни кількість конфліктів не тільки не зменшилась, а навпаки зросла, вони переважно виникають всередині держав, а не між ними (Gilboa, 2009), а також характеризуються значними втратами серед цивільного населення. Як наслідок, М. Калдор (2013) було запропоновано термін «нові війни», в яких суб'єкти бувають як державними, так і недержавними, внутрішніми і зовнішніми. Науковці, такі як Е. Гілбоа (2009) розрізняють конфлікти з високою інтенсивністю (High Intensity Conflict (HIC)), які в першу чергу характеризуються міждержавними війнами, та конфлікти з низькою інтенсивністю (Low Intensity Conflict (LIC)), де насильство значно обмежене і здійснюється нерегулярними силами проти регулярних армій – і є, як правило, несиметричним.

У «нових війнах» битви трапляються рідко, а територія захоплюється політичними засобами, через контроль над населенням. Насильство значною мірою спрямовується проти цивільних як спосіб контролю над територією, а не проти сил противника (Kaldor, 2013). Цілі сторін, втягнутих у такий конфлікт, є більш політичними, ніж військовими (Gilboa, 2009) – на сьогодні більшість війн ведеться за контроль над урядом. Через те, що недержавними суб'єктами це

вважається основною причиною збройного конфлікту, відбувається посилення значення ідентичності (Blondel). Згідно з М.Калдор, ідентичність - це право на владу конкретної групи, що будується за допомогою війни. Таким чином, політична мобілізація навколо ідентичності є метою війни, а не її інструментом, як у випадку «старих війн» (Kaldor, 2013).

Такий конфлікт є довгим, його дуже важко вирішити і він вимагає ефективного управління, що, в кращому випадку, може знизити рівень насильства, тому що цей тип часто включає затяжну боротьбу конкуруючих ідеологій (Gilboa, 2009). Подібну класифікацію запропонував Крісберг (Bar-Tal, 1998) по виміру tractable-intractable: на одній стороні знаходяться суспільства, що роблять зусилля до розв'язання конфлікту через переговори ненасильницькими методами, відповідно з іншого боку – довготривалі конфлікти, що характеризуються «порочними колами» насилля і здаються непримиренними. Це конфлікти за цілі, які сприймаються як екзистенційні, zero-sum природи і вважаються нерозв'язними. Крім того, вони є насильницькими, займають центральне місце в житті задіяних суспільств, вимагають значних матеріальних і психологічних інвестицій і тривають протягом життя, принаймні, одного покоління (Bar-Tal, Halperin, 2012).

Оскільки держава майже завжди володіє військовою перевагою, недержавні суб'єкти більше залежать від «психологічної війни», що передбачає вплив на ставлення та сприйняття (perceptions) населення (Blondel; Gilboa, 2009). Це важлива сфера, де успіх у завоюванні «сердеч та умів» ('hearts and minds') цільової аудиторії може бути вирішальним. Це безперервне динамічне змагання, яке передбачає, перш за все, володіння можливістю комунікації з аудиторією (або перешкоджання їй) у спробі просувати свою версію подій – наприклад, вказувати, хто «хороший», хто «поганий» і тим самим виправдовувати політику та дії. Вміння використовувати символи та міфи, що викликають сильні емоції, є важливим аспектом мобілізації груп, що може призвести безпосередньо до насильства, так само як і мирного розвитку та / або вирішення.

Міжнародні та національні медіа, а також спосіб їх функціонування, мають важливий вплив на внутрішні конфлікти на до-, під час та після конфліктних етапах (Blondel). Досить часто діяльність ЗМІ та її наслідки описують підходом, що отримав назву «журналістика війни». Її zero-sum перспектива користується повідомленнями про те, що «перемога – це єдина можлива річ». Теж саме застосовується до переговорів як «словесних битв»: хто перевершить іншого, хто змусить іншого погодитися на їхні умови, хто по закінченню процесу отримає найбільшу вигоду та залишиться найближчим до своєї початкової позиції. Журналістика війни – це орієнтація на насильство, пропаганду, еліти і перемогу. Зосередженість на дихотомії «ми–вони» надає загальну zero-sum орієнтацію для опису конфлікту. Існує дві сторони і одна мета – виграти війну, оскільки військова перевага знаходиться в центрі уваги. Використовується формула: мир = перемога + припинення вогню (Gumba, 2007). Журналістам значно легше ідентифікувати та описувати насильницький конфлікт: в його ході особи чи групи, що залучені, намагаються завдати болю чи вбити один одного і є жертви. Але існують й інші види насильства, що завдають значної шкоди суспільству та які журналістам складніше розгледіти та пояснювати, такі як культурне та структурне насильство, які надзвичайно важливі для виявлення описі та аналізі конфлікту. Часто саме вони є справжньою причиною прямого фізичного насильства.

Media framing – те, як медіа «обрамляють» питання, може призвести до того, що ЗМІ виступатимуть у ролі каталізатора ескалації або ж деескалації конфлікту. «Обрамлення» у ЗМІ також може впливати або бути результатом спроб політичних акторів маніпулювати рівнями надійності та легітимності. Чим більший розрив у легітимності (різниця між очікуванням громадян та поведінкою держави), тим слабша держава і легше мобілізуватися проти режиму (Blondel). Засоби масової інформації, зокрема радіо та телебачення, сприяли розпалюванню конфлікту та насильства в таких місцях, як Руанда та Боснія (Gilboa, 2009). У Руанді радіостанція Вільне радіо і телебачення тисячі пагорбів

(*Radio Télévision Libre des Mille Collines*) було одним із ключових інструментів і каталізатором процесу, що призвів до геноциду (Blondel). За словами С. Пауер: «Вбивці в Руанді часто мали мачете в одній руці і радіоприймач в іншій» (ст.4). У літературі визначаються дві основні причинно-наслідкові зв'язки: перший, що радіотрансляції нав'язували ідеї слухачам, які викликали ненависть, дегуманізацію та страх до етнічної групи Тутсі – радіо сприймалося як вектор, за допомогою якого «поширювалась отрута расистської пропаганди». Другий полягає в тому, що радіо було «голосом влади» і що, після видання наказу про вбивства, руандійці йому підкорилися. Проте, С. Страус навпаки вважає, що вплив радіо не був прямим, диференційованим або масовим – скоріше, його ефект був незначним, але важливим у зміцненні екстремістської позиції. У колишній Югославії, наприкінці 1980-х – початку 1990-х, такі лідери, як Слободан Мілошевич та Франьо Туджман, включно з Тіто, використовували підконтрольні державі засоби масової інформації для поширення націоналістичних настроїв та пропагандистських повідомлень. Ними були створені героїчні історії для членів відповідних етнічних груп, а також зображення членів аут-групи як лиходіїв, які планують їх знищити (Taylor & Kent, 2000).

Зазвичай ескалацію конфлікту можна виявити задовго до того, як спалахне насильство. Здатність медіа виступати достовірним джерелом інформації, так само як і рівень пропагандистських та емоційних конотацій, що використовуються при поданні новин, можна використовувати як показники зростання напруги. Це в багатьох випадках передуює збільшенню дегуманізації інших груп і як тільки такий процес розпочався, стає все складнішим відчуття співпереживання, здатність вірити у спільні інтереси та формувати уявлення про альтернативні погляди та можливі рішення. Медіа, які наголошують на питаннях безпеки та загрозах, додатково можуть виступати каталізатором і мимовільно спричинювати нарощування зброї, перетворюючи гіпотетичну загрозу в реальність (Blondel).

Як ілюстрацію можна навести приклади обґрунтування сербами своїх територіальних претензій у Хорватії та Косово. У першому випадку, звинувачення албанців у геноциді послугувало ключем до легітимації сербських територіальних претензій. Анти-албанська пропаганда зосереджувалась на довгій історії албанського геноциду в Косово: у численних сербських публікаціях висувались звинувачення в тому, що албанці вбивали і насильно виганяли сербів з регіону з моменту приходу турків-османів. Такий наратив зробив можливим, щоб сербська реакція у Косово виглядала бажаним, хоча і відстроченим заходом, покликаним покласти кінець століттям насилля. Як і у випадку з Косово, сербами широко застосовувались міфи, які доводили те, що частини Хорватії були сербськими, і вони були дуже потрібними їм у боротьбі проти хорватської сецесії. Територіальні претензії одночасно підкріплювались «моральними правами» на хорватську землю, змішуючи використані для Косово та подібні до єврейських. Вони підкріплювали твердження, що серби стали жертвами тривалої і кривавої хорватської експансіоністської програми, спрямованої на знищення сербської нації (MacDonald, 2002).

Якщо медіа беруть участь і продовжують зображувати інші групи як менш людські (*less human*) та такі, що загрожують їх безпеці, а спілкування між ними перешкоджається, первинним результатом є те, що сторони надзвичайно важко змусити погодитися на будь-які спроби врегулювання. У такій динаміці будь-яка поведінка спрямована на примирення не буде трактуватися як така (Blondel).

Під час переговорів щодо припинення конфліктів ЗМІ надають лідерам воюючих сторін можливість спілкуватися зі своїми прихильниками. Якщо під час переговорів учасники не будуть інформувати про ці нові досягнення (та подальші компроміси), люди майже напевно почуватимуться обдуреними, коли оприлюднена остаточна угода у значній мірі не відповідатиме їх очікуванням. Щоб домогтися ратифікації, вони мають обґрунтувати угоду, обговорюючи та пояснюючи її громадськості впродовж усього процесу, а саме медіа найчастіше використовуються саме для цього (Gumba, 2007).

Проте, Г. Вольфсфельд (2017) стверджує, що існує вроджена суперечність між потребами традиційних новин та успішним завершенням мирного процесу. «За деякими винятками, традиційні ЗМІ вірогідніше виступатимуть чудовим інструментом для ведення війни, але поганим для примирення» (ст.4). Мирні процеси, як правило, характеризуються тривалою, виснажливою послідовністю зустрічей, і, крім того, деяка секретність часто є необхідною умовою успіху. Це не дає хорошого матеріалу для, зокрема, телевізійних ЗМІ, і найчастіше медіа прагнуть перебільшити невдачі. Надалі, після досягнення мирної угоди, більшість матеріалів про довгостроковий розвиток та проекти розбудови націй зосереджені на помилках управління, шахрайстві та корупції, відсутності змістовних критеріїв оцінки тощо (Blondel).

Як і традиційні ЗМІ, Інтернет та соціальні мережі в основному використовуються для поширення ненависті, нетерпимості та насильства, аніж миру. Ті ж причини, чому традиційні ЗМІ фокусуються на зображенні конфліктів та насильства, також пояснюють популярність подібного контенту в Інтернеті. Кліше «чим більше крові, то більше переглядів» ('if it bleeds, it leads') так само працює і в цифровому світі, як і в традиційній журналістиці (Wolfsfeld, 2017). З точки зору репортерів, тяжке становище біженців з хорватського міста Вуковар у листопаді 1991 року, а пізніше з Прієдору та Баня-Луки в Боснії, було важко «продати» редакціям у США. Причиною було те, що це були біженці з серця Європи і навряд чи відповідали стереотипному вигляду біженців, які тікають у страху. П. Вайт, фоторежисер USA Today зазначив: «Люди в таборах для біженців, які я відвідав у Хорватії, виглядали так само, як вдома. Тим не менш, вони всі зазнали жахливих втрат», але глибину цих страждань було майже неможливо зафіксувати камерою (Ricchiardi, 1996).

Медіа можуть використовуватися як альтернативне місце – ненасильницькі канали комунікації, які вже не стають спілкуванням виключно через використання сили (Blondel). Галтунг і Кемпф запропонували альтернативи журналістиці війни. Й. Галтунг (2013) стверджував, що медіа, як правило,

слідують low road журналістику війни (war journalism) у репортажах про конфлікти: переслідуючи війни, еліти, які їх ведуть, і win-lose результат. За словами Галтунга, журналістика війни зосереджується на тому хто наступає, а хто капітулює, ведучи рахунок витрат у людських життях та матеріальних збитках. Цей тип поляризує людей і загострює конфлікти, оскільки закликає до ненависті та більшого насильства, щоб помститися або зупинити «їх». «Вони» розглядаються як проблема і дегуманізуються завдяки журналістиці війни. Вона керується пропагандою та маніпуляціями і тому є упередженою та спотвореною. Альтернативний підхід, highroad журналістики миру, зосереджується на трансформації конфліктів, людях, які страждають від насильства, і win-win рішенні. На противагу военній, вона досліджує причини насилля і надає не лише голос усім сторонам, але й співпереживання та розуміння. Такий вид журналістики ставить за мету деполаризацію, показуючи «чорне та біле» усіх сторін, і деескалацію, акцентуючи на мирі та вирішенні конфлікту настільки ж, як і насильстві.

Таблиця 1.3.

Порівняння журналістики війни та миру (Galtung & Fischer, 2013)

Журналістика миру	Журналістика війни / насильства
орієнтована на мир/конфлікт х партій, у цілей, з проблем загальна 'win, win' орієнтація причини та результати всюди, також в історії / культурі прозорість конфлікту надання голосу всім сторонам; співпереживання, розуміння фокус на креативності гуманізація усіх сторін; проактивний підхід: запобігання появі будь-якого насильства / війни увага до невидимих наслідків насильства (травма та слава, шкода структурі / культурі)	орієнтована на війну/насилля 2 сторони, 1 мета (перемога), війна загальна нульова орієнтація причини і виходи на полі бою, «хто кинув перший камінь» непрозорість / таємність війни "ми-вони" журналістика, конфлікт / війна як проблема, "вони" як проблема увага на тому, хто пересильє у війні дегуманізація "їх"; реактивний підхід: очікування насильства перед висвітленням фокус лише на видимому вияві насильства (вбиті, поранені та матеріальні збитки)
Орієнтована на правду викриття неправди з усіх боків та всіх cover-ups	Пропагандистсько-орієнтована викриття "їхньої неправди", допомога "нашій" брехні та cover-ups
Орієнтована на людей	Елітно-орієнтована

зосередження уваги на стражданнях надання голосу «безголосим» оголошення всіх злочинців	фокус на «наших» стражданнях на еліті з владних чоловіків, мовлячи їхніми вустами оголошення «їхнього» злочинця
Орієнтована на рішення мир = ненасилля + креативність на передньому плані мирні ініціативи, щоб не допустити повторення війни орієнтація на структуру, культуру наслідки: розв'язання, відновлення, примирення	Орієнтована на перемогу мир = перемога + припинення вогню приховування мирних ініціатив, перш ніж перемога гарантована орієнтація на договори, інституції наслідки: від'їзд на чергову війну, повернення, якщо знову спалахне стара

Підхід Кемпфа ґрунтується на ідеях Й. Галтунга, але ним було запропоновано більш критичну журналістику миру, яка отримала назву «висвітлення конфлікту, орієнтоване на деескалацію» (de-escalation-oriented conflict coverage (DEOCC)). Журналісти, що займаються DEOCC, повинні бути обережними та самокритичними, щоб уникнути поширення пропаганди миру, яка настільки ж контрпродуктивна, як і пропаганда війни. DEOCC журналісти повинні тримати відстань від воюючих та рівноцінно і наполегливо критикувати їхні дії. Журналістика миру покладає на медіа відповідальність запобігання, управління, вирішення та трансформації конфліктів (Gilboa, 2009). Кемпф зазначає: «У журналістів завжди є два варіанти: або обрати бік і підбурювати одну сторону проти іншої, або грати роль модеруючої третьої сторони з метою поліпшення комунікації між ними та сприяння конструктивній трансформації конфлікту». Третя сторона стає фасилітатором спілкування, посередником або арбітром між двома сторонами-суперниками (Gumba, 2007).

До бар'єрів журналістики миру можна віднести труднощі побудови «миру» у якості переконливого наративу, національний базис (і упередження) більшості світових ЗМІ та їх аудиторій, ідеологічні та структурні зв'язки між медіа-корпораціями і державами та вбудованість домінуючих медіа та держав у відносини нерівності. Війни та уряди, як правило, є більш «вартими новин», ніж мирні процеси та активісти. На додаток до уваги аудиторії, тиск дотримання строків спонукає журналістів надавати перевагу простим сюжетам та звичним

стереотипам, а також нагальним подіям (на зразок битв) над тривалими процесами (наприклад, миробудування) – все, що є ключовими рисами журналістики війни. Ідеологія та культурні наративи можуть як сприяти, так і перешкоджати розвитку журналістики миру. Наприклад, міф Канади про підтримку миру або концепції демократії та прав людини, що закладені в культурі, є ресурсом для адвокації миру. Але домінуючі культурні наративи можуть підкреслювати національне самопрославлення, ворожість до визначених «Інших» та зв'язок національної самооцінки та самозахисту з військовою потужністю, як в американському «master narrative» війни (Hackett, 2006).

Стадія примирення виходить за рамки врегулювання конфліктів та мирних угод і стосується психологічних та когнітивних бар'єрів стабільного миру. Примирення означає перехід від формальних мирних угод до зміни мотивацій, цілей, переконань, поглядів та емоцій значної більшості членів суспільства стосовно конфлікту, характеру відносин між сторонами та власне сторін (Gilboa, 2009). Сторони намагаються повністю залучити їх громадськість і трансформувати відносини з ворожості на приязнь, в чому можуть прийти на допомогу такі втручання медіа, як мирне мовлення (peace broadcasting), які мають за мету вплив на ставлення людей, але тому існує невід'ємний ризик їх сприйняття як пропагандистських. Так само, в довгостроковій перспективі мирне мовлення не повинно розглядатися як альтернатива на заміну надійним та незалежним ЗМІ як джерелам інформації (Blondel).

Не варто забувати, що при оцінці впливу ЗМІ обов'язково потрібно брати до уваги контекст, в якому вони діють. Ефект медіа може бути продемонстрований в конкретних випадках у впливі на громадську думку, постановку порядку денного чи проблеми. В той же час, його може бути важко довести емпіричним шляхом, оскільки ця кореляція не є прямим причинним зв'язком. Важко виробити певні загальні закони, тому що медіа-ефекти різняться залежно від типу висвітлення та контексту, що створюється іншими змінними, такими як, наприклад, консенсус еліт (Gumba, 2007).

2.2 Особливості висвітлення конфліктів різними типами медіа

Існують різноманітні класифікації медіа за рядом критеріїв. За геополітичним критерієм виділяють п'ять рівнів медіа: локальний (місцевий), національний, регіональний, міжнародний та глобальний (світовий) (Gilboa, 2009):

- До локальних ЗМІ належать газети, телебачення та радіостанції, які працюють у місті чи районі.
- До національних - газети та електронні медіа, що діють у межах держав.
- Регіональні ЗМІ діють у регіоні, що визначається історією, культурою, традиціями, цінностями, мовою чи релігією.
- До міжнародних належать радіо- та друковані медіа, які використовуються або спонсоруються державами, але ведуть діяльність крізь міжнародні кордони.
- До глобальних ЗМІ належать приватні комерційні телевізійні мережі, такі як CNN International та друковані медіа, як International Herald Tribune та The Economist.

Як міжнародні, так і глобальні ЗМІ охоплюють аудиторію у всьому світі, але міжнародні медіа представляють новини та коментарі з точки зору конкретної держави, тоді як глобальні не мають такої офіційної прив'язки.

Будь-який аналіз ролі медіа під час конфліктів повинен брати до уваги як традиційні засоби масової інформації (газети, телебачення, радіо), так і нові (Інтернет-видання, соціальні мережі), тому що розвиток комунікаційних технологій суттєво її змінив. Глобальні та регіональні мережі новин та Інтернет дозволяють новим учасникам, насамперед неурядовим організаціям та особам, брати активну участь у вирішенні конфліктів. Роль засобів масової інформації посилюється фактом існування Інтернету, мобільних телефонів та наявністю соціальних мереж і є особливо актуальною для ЛІС на місцевому чи глобальному рівні, де очікувані результати є перцепційними і головна стратегія – це використання насильства для збільшення прихильних та підтримуючих репортажів ЗМІ (Gilboa, 2009).

Цивільні особи не тільки все частіше стають учасниками збройного конфлікту (як учасники бойових дій, але частіше в якості жертв), але і є потенційно активними його глядачами (Blondel). Інтернет надає багатьом недержавним суб'єктам доступ до людей у всьому світі і, отже, безмежні можливості для обміну інформацією та обговорення подій і процесів. Він також надає доступ до новин з різних джерел, сьогохвилинну інформацію про події та процеси та різноманітні точки зору, що створює безпрецедентну інтерактивність (Gilboa, 2009).

З розвитком інтернет-технологій доступ до інформації стає можливим з будь-якого куточка світу а інформація, яка в минулому могла залишитись поза увагою і бути неопублікованою, зараз знаходиться в постійному доступі в Інтернеті. Основною причиною цього є масштабне розповсюдження смартфонів, що дозволяє користувачам знімати події в ході їх розвитку і відразу завантажувати зображення у Twitter чи Facebook, а відео на YouTube та подібні платформи (Wolfsfeld, 2017). Поєднання сучасних мобільних телефонів та соціальних мереж сприяло появі так званих «громадських журналістів» (citizen journalists), які можуть у будь-який час повідомляти про події з дому та вулиць по всьому світу (Gilboa, 2009). У сфері політичної комунікації цю зміну називають переходом від «*institutionally driven*» до «*event-driven*» новин (Wolfsfeld, 2017). Наразі медіа можливо сприймати не лише як засіб «для народу», але й, що важливіше, «від народу»: top-down підхід, у якому до населення «мовлять», повністю застарів і, крім того є емпіричні докази, що більш незалежні ЗМІ чинять позитивний вплив і сприяють демократії навіть у найбільш бідніших країнах (Blondel). Більш слабкі антагоністи тепер мають інструменти, які дозволяють їм конкурувати зі своїми більш потужними супротивниками, особливо коли історії підхоплюються основними засобами масової інформації (Wolfsfeld, 2017).

На думку Л. Дусет (2018), війну в Сирії можна вважати першою «війною соціальних мереж» («social media war»). Ризики щодо безпеки та візові обмеження часто утримували багато провідних світових ЗМІ, включаючи

більшість мейнстримних західних телерадіомовників, від передових позицій. Це призвело до покладання довіри потокам інформації з соціальних мережах, які надавались переважно активістами. Там часто можна було знайти цінний матеріал, але його було важко перевірити і він часом виявлявся неправильним чи оманливим.

На відміну від традиційних медіа, Інтернет майже необмежений у просторі, є надзвичайно швидким способом спілкування, дозволяє використовувати новітні мультимедійні функції та інтерактивність, охоплює широку аудиторію по всьому світу, не піддається жорсткому регулюванню та контролю і є відносно недорогим для підтримання. Крім того, веб-сайти та соціальні мережі вже стали джерелами інформації як для традиційних ЗМІ, так і для глобальних новинних мереж. Прямі трансляції вже не є виключним володінням таких мереж, як CNN та BBC World News. Проте, у той же час дуже важко перевірити справжність та достовірність Інтернет-репортажів, включаючи візуальні матеріали. За відсутності регламентації, етичних норм або професійного нагляду будь-хто, хто розміщує матеріали, може сфабрикувати події або переписати їх. Особливо це стосується конфліктів, в яких кожна сторона представляє власний наратив та невдоволення (grievances) (Gilboa, 2009).

Наразі переважна більшість досліджень зосереджуються на діяльності міжнародних ЗМІ під час конфлікту, а порівняно мало - на національних. Крім того, існує очевидне переважання досліджень, що стосуються конкретно західних та міжнародних медіа, хоча більшість з них стверджує, що їх актуальність (relevance) значно перебільшена (Blondel). Саме тому доцільно зосередити більш детально увагу саме на цих 2 типах ЗМІ та їх ролі у конфліктах.

2.2.1 Роль міжнародних медіа у розгортанні конфліктів

Кількість конфліктів, які отримують значну увагу міжнародних ЗМІ, є дуже малою. До того ж, зазвичай це відбувається, коли конфлікт розгорівся до

критичного рівня насильства, що ставить доцільність участі міжнародних засобів масової інформації у їх попередженні під сумнів (Blondel).

З проведеного аналізу літератури можна зробити висновок, що діяльність міжнародних медіа багато в чому відповідає характеристикам «журналістики війни» (Galtung & Fischer, 2013), яка була описана раніше. Зокрема, міжнародні телевізійні ЗМІ часто зосереджуються на подіях та поведінці акторів, рідко пояснюючи ставлення, уявлення та соціально-економічні причини, що призвели до насилля. Міжнародні медіа звертають свою увагу, як правило, після якоїсь граничної події, на кшталт масової втечі біженців або різанини, яка є достатньо фотогенічною і драматичною. Через це насильницькі конфлікти, здається такими, що розгорілися з нічого, з повною відсутністю раціональності, що робить неможливим бачення виходу з насильницького протистояння.

Спостерігається так само, що міжнародні ЗМІ часто не звертають уваги на фази конфлікту після насилля - зазвичай вони рідко роблять репортажі про успішні процеси врегулювання конфліктів та побудови миру. Медіа, особливо телебачення та, можливо, міжнародні ЗМІ, залежать від видовищних подій, щоб утримувати зацікавленість своєї аудиторії (Blondel).

Окрім описаних вище негативних рис, діяльність міжнародних медіа може мати ряд позитивних наслідків. По-перше, вони створюють потенційне місце для певних акторів, які інакше можуть не мати доступу до широкого висвітлення медіа. По-друге, такі медіа також можуть зробити свій внесок, інформуючи та підтримуючи демократичні цінності. Національним ЗМІ часто важче бути незалежними економічно та політично від режиму. Це означає, що під час збройної стадії національним ЗМІ надзвичайно важко не бути втягнутими в конфлікт – у таких випадках міжнародні медіа можуть виступати їх тимчасовою альтернативою. Однак для того, щоб це робити ефективно, вони самі повинні бути побудовані відповідно до демократичних принципів, що не завжди є правдивим (Blondel). Прикладом може слугувати використання Росією своєї

міжнародної мережі ЗМІ при висвітленні конфліктів у Грузії (Kacharava & Gvineria, 2011) та Україні (Rogoža, 2008), про що буде описано детальніше далі у наступному підрозділі.

По-третє, міжнародні ЗМІ потенційно мають вплив на зовнішню політику західних урядів, коли йдеться про економічну підтримку. На жаль, це також призводить до того, що фінансування довгострокових проектів у багатьох «забутих» конфліктах перенаправляється на ті, що користуються високою увагою міжнародних медіа (Blondel). Глобальні новинні мережі можуть транслювати в прямому ефірі практично з будь-якого місця світу до будь-якого іншого місця. Було винайдено термін «ефект CNN» (CNN effect), щоб описати, наскільки глобальні телевізійні репортажі стали домінуючими у міжнародних відносинах. Цей термін означає, що телевізійне висвітлення подій змушує уряди вживати заходів, до яких вони не вдалися б в іншому випадку (Gilboa, 2009).

Основне припущення у літературі про «ефект CNN» полягає в тому, що новини можуть ставати політиками (policies). Два втручання в Північному Іраку та Сомалі викликали значні дискусії в академічних та урядових колах (Robinson, 1999). Внаслідок цього, цей термін став академічною парадигмою, щоб пояснювати, як нові репортажі в реальному часі в американських телевізійних мережах спричинювали відповіді Заходу, в основному військові, на гуманітарні кризи по всьому світу (Doucet, 2018). Ефект CNN має трикутний механізм: ЗМІ висвітлюють жахливу подію, громадськість бачить зображення, наприклад, голоду в Африці чи біженців з Курдистану і, як наслідок, вимагає щось зробити (Gilboa, 2005). З часу появи цього терміну різкі зміни в медіа-ландшафті, спричинені технологічними та політичними змінами, створили нові поняття, такі як «Ефект Аль-Джазіри» та «Ефект YouTube» (Doucet, 2018).

Дж. Нейман (1996) запропонувала концепцію «кривої», яка означає, що телебачення може змусити політиків втрутитися військово в умовах гуманітарної кризи та знову припинити втручання, коли військова сила зазнає

втрата чи приниження. Н. Вілер (2000) розрізняє «визначальний» (determining) та «уможливлюючий» (enabling) ефекти телевізійного висвітлення подій. Визначальний ефект означає примушування до прийняття політики, тоді як уможливлюючий – робить можливим висвітлення гуманітарного втручання за рахунок мобілізації внутрішньої підтримки (Gilboa, 2005).

Аналізу CNN ефекту присвячено велику кількість досліджень, значна частина з яких намагається проаналізувати чи саме медіа мали першочергову роль на рішення щодо військових втручань. Внаслідок цього було виявлено ряд недоліків, які необхідно приймати до уваги. Важливим моментом є те, що framing репортажів ЗМІ є визначальним для виявлення їх політичного впливу. Емоційні та графічні репортажі про курдів очевидно тиснули на політиків «хоча б щось вдіяти». Такого тиску не існувало б, якби повідомлення у ЗМІ були подані менш емоційно та більш дистанційовано (Robinson, 1999). Наприклад, стосовно гуманітарних криз у Ліберії протягом 90-х років, Мінеар et al. зазначають, що «міжнародні ЗМІ вирушили в Ліберію ... для того, щоб надати дивне висвітлення у документальному стилі «Серця темряви» (роман англійського письменника Джозефа Конрада), а не новини про серйозну загрозу міжнародному миру та безпеці» (Minear et al. in Robinson, ст.48). Результатом такої подачі було не посилення, а зменшення тиску на західних політиків, щоб вжити якихось заходів.

Знову ж, згідно з парадигмою «журналістики війни», ігнорується вплив глобального телебачення на три інші важливі фази конфлікту: запобігання, вирішення та трансформація. Глобальне телебачення прагне ігнорувати ці фази, оскільки вони менш драматичні, ніж насильство. На додаток, більшість досліджень «ефекту CNN» припускають наявність конкретної моделі демократичного реагування, яка може застосовуватися до ліберальних західних демократій, але досить обмежена в будь-яких спробах ширшого застосування. Навіть незважаючи на те, що глобальні телевізійні мережі надають міжнародне висвітлення, ці репортажі фільтруються через західні упередження, так само як і реакція на них громадськості та політиків. Вплив глобального телевізійного

висвітлення подій на розробку політик набагато складніший, ніж зазвичай розуміється під CNN ефектом (Gilboa, 2005).

Іноді репортажі ЗМІ можуть мати протилежний ефект: вони викликають політичну бездіяльність – це явище часто розглядають як так званий «зворотній CNN ефект» (reverse CNN effect). CNN ефект є вірогідним, коли медіа піднімають питання, які викликають сильне занепокоєння. Коли проблеми або інтереси, що перебувають у фокусі ЗМІ, не зачіпають життєво важливі інтереси, ефект CNN стає можливим, якщо витрати (як подається зображеннями та репортажами) мінімальні, тоді як зворотні ефекти CNN стають більш ймовірними, якщо витрати розглядаються як потенційно рівними або більшими за переваги (Gumba, 2007). У випадку Боснії та Герцеговини, медіа, особливо на ранніх етапах, мало намагалися роз'яснювати або виправляти міфи, чутки та неточності, які переповнювали новини та притуплювали інстинкт американської громадськості відстоювати нові демократії. Америка не мала стратегічного інтересу в цій війні, або, як багато хорватів і боснійців саркастично висловлювались: «У нас тут не було нафтових родовищ» (Ricchiardi, 1996). Подібний приклад можна навести і у репортажах щодо війни в Грузії. Коментатори опісля вказували на «непрофесіоналізм» західних ЗМІ, стверджуючи, що ними були запозичені російські записи з пошкодженням Цхінвалі та демонстрували їх у якості знімків іншого міста Горі, знищеного росіянами (Rogoža, 2008).

Концепцію «ефект CNN» можна протиставити теорії «вироблення згоди» (manufacture of consent), запропоновану Е. Херманом та Н. Хомскі. За цією теорією (manufacture of consent), стверджуються, що політичні еліти змушують виробників новин «зчитувати» глобальні події певним чином (Robinson, 1999). Модель пропаганди наголошує на структурованому підпорядкуванні основних засобів масової інформації (або втілення в них) інтересів політичних та економічних еліт (Hackett, 2006). На їх думку, еліти контролюють як ЗМІ, так і уряд через економічну силу, і, як наслідок вони здатні використовувати засоби масової інформації для мобілізації громадської підтримки урядової політики.

Згідно з цією теорією, медіа «служують в основному як підтримка держави та домінуючої еліти, приділяючи значну увагу корисним їм темам та обговорюючи та розкриваючи їх у прийнятих межах» (Herman, 1993, p. 25).

Е. Херман та Н. Хомскі (1988) розглядають домінуючі американські ЗМІ як такі, що складають єдину пропагандистську систему, в якій «гроші та влада здатні фільтрувати новини для друку, маргіналізувати інакомислення та дозволяти уряду та пануючим особистим інтересам доносити свої повідомлення громадськості» (ст..2). Хоча Херман та Хомскі не використовують цей термін, їхні висновки відповідають характеристикам «журналістики війни»: подвійні стандарти співзвучні елітарній точці зору, зображення «нашої» сторони як моральної і праведної, а «їх» як злої і агресивної (Hackett, 2006).

Ця «немарксистська» теорія, хоча може слугувати інструментом для аналізу висвітлення конфліктів часів Холодної війни в американських ЗМІ, є набагато менш актуальною для конфліктів після її кінця (Gilboa, 2005). Проте, незважаючи на те, що Радянський блок розпався і холодна війна закінчилася, автори продовжують знаходити подібне підпорядкування ЗМІ воєнним елітним баченням після нападу 9/11 та війни з тероризмом (Hackett, 2006).

2.2.2 Особливості представлення конфлікту в національних медіа

Національні медіа хоча і є найчастіше першочерговим джерелом отримання інформації громадянами певної держави, в ситуаціях конфлікту можуть навпаки допомагати у його розпалюванні, а не надавати об'єктивну інформацію з обох сторін. В довгостроковій перспективі свобода слова та економічно і редакційно незалежні медіа є важливою складовою функціонуючої демократичної системи. Існування новинних ЗМІ здатних надавати достовірну інформацію для того, щоб люди могли робити well-informed вибір має першорядне значення. Однак, особливо в короткотерміновій перспективі, безпосередньо напередодні і після насильницької фази конфлікту, не менш важливо, щоб медіа заохочували

толерантність та бажання вирішувати конфлікти на всіх рівнях, не вдаючись до насильства (Blondel).

Коли в суспільстві виникає загроза насилля, локальні ЗМІ іноді приймають певну сторону (takes sides), як, наприклад, сталося в Непалі. Уряд оголосив надзвичайний стан проти маоїстської загрози і основні ЗМІ погодились з тим, що такий стан обмежує свободу ЗМІ. Медіа використовували урядові наративи, щоб описати маоїстів як терористів і таким чином дуже швидко стали голосом уряду проти маоїстів. Журналістам надзвичайно складно робити незалежні репортажі і аналізувати дії уряду чи маоїстів – вони цензурували себе та втратили неупередженість.

На Шрі-Ланці два основні етнічні групи, сингала та таміли, живуть разом у столиці, але кожна сторона має абсолютно окремі засоби масової інформації, які рідко транслюють позитивні повідомлення про іншу сторону. Медіа створюють підозру, недовіру та нарощують потенціал для конфлікту (Howard, 2004). В ході свого дослідження Д. Гумба (2007) також прийшов до висновку, що більшість повідомлень про війну / насильство стосовно конфлікту у Сомалі надходили з місцевих газет. Тут також важливо відзначити, що низка місцевих медіа-каналів ретранслювали новини міжнародних ЗМІ, такі як «Аль-Джазіра», CCN та Associated Press.

Однією з характеристик конфліктів після Холодної війни стало те, що сторона держави представлена авторитарним режимом, якому підконтрольні ЗМІ. Саме тому формування незалежних медіа набуло такої важливості та виступає одним з показників демократизації. Найбільш важливим виміром у боротьбі за політичну владу є спроби її легітимізувати. ЗМІ відіграють активну роль у визначенні того, кому надається доступ до цього процесу та що є легітимним (Blondel).

У довоєнній Боснії націоналістичні доктрини комунікувалися через підконтрольні державі медіа. Боснійці, боснійські серби та боснійські хорвати

були всі причетні до використання історичних фактів для посилення своїх претензій на територію та культурний суверенітет (Taylor & Kent, 2000). Режим Мілошевича досить швидко став досвідченим у централізації та контролі ЗМІ. Положення, передбачені Сербським кримінальним кодексом, зокрема стаття 98, криміналізували критику уряду або піддачу сумнівам керівників країни. Міністерства інформації та внутрішніх справ отримали мандат цензурувати, видаляти або змінювати будь-який аспект репортажів, який суперечив офіційній урядовій політиці. Міністерство інформації Сербії відповідало за координацію та консолідацію сербської пропаганди і його вплив у об'єднанні реінтерпретацій сербської історії та поточних подій не слід недооцінювати. Сербське радіо-телебачення (RTS), яке контролювалось урядом, також незабаром отримало монополію на мовлення. Режим Мілошевича також зробив усе можливе, щоб не просто обмежити, але й знищити незалежні друковані медіа, наклавши величезні податки, скорочуючи при цьому забезпечення газетним папером та паливом. Контроль над ЗМІ дозволив режиму чітко визначати, як люди розуміють владу та її роль у війнах, що слідували (MacDonald, 2002).

Навіть у демократичних суспільствах, коли існує серйозний ризик для безпеки, право на інформацію може вважатися другорядним військовим цілям. Але демократична система з економічно та редакційно незалежними медіа, які функціонують відповідно до професійної етики та стандартів, набагато краще оснащена для того, щоб вона ніколи не перетнула критичну межу (Blondel) – приклад, Грузія одразу після розпаду Радянського Союзу яскраво це демонструє. Щойно сформовані грузинські ЗМІ повинні були висвітлювати ворожнечу всередині та між етнічними громадами, що надалі переросло у війну в Абхазії. Основна проблема, з якою зіткнулися журналісти та їхня аудиторія в той період, полягала в тому, що ніхто не знав, яким чином повинні висвітлюватися подібні питання. За часів радянської влади Комуністична партія заявляла, що всі нації у цій величезній імперії є «братами» і рівними та ніхто не наважувався вказувати, що це не зовсім так, тому не було культури чи досвіду висвітлення етнічних

проблем. Новоспечені тогочасні ЗМІ не могли мати ні чіткого поняття міжнародних стандартів щодо журналістської етики, ні усвідомлення, яку роль вони можуть відігравати та як спосіб репортажів може впливати на формування громадської думки – тоді все пішло навпаки – громадська думка була провідною (Kacharava & Gvineria, 2011).

Пізніше, в ході війни 2008 року, Грузія заблокувала внутрішній доступ до російських телевізійних передач та новинних веб-сайтів, які розповсюджували упереджене висвітлення конфлікту (CPJ, 2009). Країна представлялась як маріонетковий агресор, що підпорядковується інтересам США і порушує як міжнародне право, так і права людини. На початку конфлікту російські ЗМІ повністю заперечували державу Грузії та її політику. Однак через деякий час в Росії стали розмежовувати режим «політичного мерця Саакашвілі», яким вона нехтувала і з ким не збиралася вести переговори, і грузинську націю, до якої Москва почала звертатися з позитивними повідомленнями. Ця пропагандистська стратегія відповідала тій меті, яку переслідувалась з початку конфлікту, а саме усунення уряду в Тбілісі, що був несприятливо налаштований щодо Москви (Rogoža, 2008). Серед заборонених були незалежні новинні сайти «Газета» та «Лента», а також російськомовна супутникова телекомпанія RTVi. Грузинський тодішній президент Саакашвілі витратив чимало часу та енергії на інтерв'ю міжнародним ЗМІ під час конфлікту та після нього, щоб викликати симпатію на Заході та здобути перевагу у відносинах з громадськістю над Росією (CPJ, 2009).

Місія незалежних медіа – повідомляти про альтернативні перспективи, кидати виклики чи критикувати урядовців та сприяти демократичному процесу. Незалежні ЗМІ займають центральне місце в демократичних процесах, тому що вони дають можливість альтернативним голосам бути почутими. Оскільки державні ЗМІ підтримують провладні позиції, опозиційні кандидати та партії мають мало можливостей для отримання справедливого чи поглибленого їх висвітлення (Taylor & Kent, 2000). Дж. Рогожа (2008) вважає, що сприйнятливність російського суспільства до маніпуляцій є насамперед наслідком

відсутності альтернативних джерел інформації. Популярні телевізійні станції, які використовуються владою як пропагандистські рупори, не мають альтернативи у вигляді рівноцінно популярних, але незалежних ЗМІ. Таким чином, контроль Кремля над засобами масової інформації є одним із ключових інструментів його правління, який сприяє консолідації суспільства навколо нього та посилює владу нинішньої правлячої команди.

На перед- і пост-насильницьких етапах конфлікту дуже важливим є забезпечення можливості національним ЗМІ виконувати свою роль у якості надійного джерела інформації та захисника від корупції. Це слід робити таким чином, щоб медіа сприймалися як легітимна репрезентація занепокоєнь усіх рівнів суспільства, для забезпечення активної та конструктивної комунікації між урядом та громадянським суспільством. Медіа є ключовою ланкою, а журналісти виступають вирішальним фактором у формуванні та описі відносин між політичними decision-makers та іншими частинами суспільства. Важливими для запобігання конфліктів та демократичного розвитку є дві функції медіа в політичній структурі. Перша – це їх роль у якості засобу комунікації між виборними урядами та їхніми виборцями, а друга – у якості захисників прозорості та підзвітної політики (Blondel).

Незважаючи на важливість викладеного вище, в реальності процес формування незалежних медіа та довіри до них є неймовірно складним і зустрічає значну кількість перешкод на цьому шляху. Хотілося б навести декілька прикладів на підтримку цього твердження. На сьогодні уряд Боснії продовжує контролювати наповнення (content) більшості державних і муніципальних радіо, телебачення та друкованих видань. Найбільш складною проблемою для розвитку незалежних ЗМІ є економіка – високий рівень безробіття обмежує можливості людей купувати газети чи журнали, що є значним викликом для розвитку незалежних друкованих ЗМІ. Медіа також стикаються з утисками від регіональних та муніципальних урядів, які вони критикують. Також, спостерігається значний рівень недовіри до ЗМІ

громадянами Боснії, що може бути простеженим до часів домінування держави над медіа під час титоїзму, а інша – до націоналістичних та пропагандистських політичних традицій етнічних лідерів під час і після боснійської громадянської війни (Taylor & Kent, 2000).

Згідно з аналізом, проведеним Committee to Protect Journalists (CPJ) (2009), національні телеканали не критикували агресивні кроки Саакашвілі в серпні, заради об'єднання спірного регіону Південної Осетії з Грузією. Ними було застосовано однобічний підхід до висвітлення подій та їх короткотермінових наслідків, висловивши схвалення дій уряду та позбавивши їх критики. Місія CPJ у Тбілісі встановила, що адміністрація Саакашвілі прагнула контролювати репортажі на телебаченні, найпопулярнішому та найвпливовішому джерелі новин у країні. Зокрема, CPJ виявила наміри уряду забезпечити присутність власників та менеджерів національних телеканалів, прихильних до них. «Те, що Грузія знаходиться на шляху до демократії та має вільну пресу, є головним міфом, створеним нею, в який повірив Захід», - заявив омбудсмен з прав людини Грузії Созар Субарі, – «У нас є найкращі у світі закони щодо свободи вираження, але на практиці уряд настільки боїться критики, що відчуває себе змушеним нападати на офіси ЗМІ, залякувати журналістів і розбивати їхню техніку» (CPJ, 2009).

Випадок Сомалі слугує ще однією ілюстрацією недоліків африканських медіа в повідомленні про національні проблеми, особливо в конфліктні періоди, через низку факторів, таких як: недостатня професійна підготовка, обмеження свободи преси з боку можновладців, законних чи ні, та повсякденні економічні та технічні обмеження. Ці фактори часто призводять до надмірної залежності від неафриканських джерел досвіду (expertise), технологій та інформації. Тому багато громадян, які мають доступ до ресурсів, отримують значну частину своїх новин та інформації із зовнішніх джерел у конфліктних ситуаціях (Gumba, 2007).

2.3 Медіа у контексті конфлікту та інформаційної війни в Україні

В Україні найпопулярнішим видом медіа вже впродовж довгого часу є телебачення. Станом на 2014 рік його аудиторія складала 83,5% (КМІС, 2014), а в 2018 вона становить 77% за даними дослідження «Ставлення населення до ЗМІ та споживання різних типів ЗМІ в Україні» (InMind, 2018). До подій Євромайдану на українському телебаченні були активно присутні російські канали і навіть після початку конфлікту та їх заборони можна було прослідкувати чіткі регіональні відмінності у їх користуванні – найвищий рівень «загальної довіри» в 2014 році до них був на Донбасі – 87%, а найнижчий – на Заході (7%), тоді як загальний показник для України становив 31% (КМІС, 2014). Саме тому, коріння нинішньої кризи в Україні неможливо зрозуміти повною мірою, не беручи до уваги нюанси, походження та складність медіа-наративів, якими Росія намагається легітимізувати свою поведінку (Hutchings & Szostek, 2015).

Найбільша кількість літератури присвячена російському підходу, що отримав назву «гібридної війни», і за деякими оцінками був вперше застосований в Україні в 2014 році. Його автором називають В. Герасимова, який з 2012 р. обіймає посаду начальника Генерального штабу збройних сил Російської Федерації – основні тези цього підходу були викладені у статті «Ценность науки в предвидении». Проте, ефективність таких заходів була випробувана під час попередніх конфліктів, таких як війна 2008 року в Грузії (Rogoza, 2008). Ця стратегія, націлена на підірвання єдності і бажання Заходу діяти, яка використовує широку палітру невійськових засобів. Поняття «гібридної війни» визначається як стиль ведення війни, який поєднує політичне, економічне, соціальне та кінетичне у типі конфлікту, який не визнає меж між цивільними та учасниками бойових дій, секретним та публічним, війною та миром (Galeotti, 2018).

Особливим фокусом направлення зусиль Кремля була побудова спроможності вести боротьбу з, існуючою на їх думку, «інформаційною війною» Заходу, щоб мати можливість розповсюджувати власні наративи та руйнувати і боротись з

їхніми «в ім'я перемоги у війні за серця та уми людей» (Galeotti, 2015). Саме тому здатність доносити певні виклади подій іноземній аудиторії вважається питанням національної безпеки, як і контроль їх циркуляції всередині країни (Hutchings & Szostek, 2015). Жодна організація не уособлює трансформацію кремлівського мислення від м'якої сили до «озброєння інформацією» краще, ніж еволюція кремлівського міжнародного телевізійного каналу RT із щорічним бюджетом не менше 300 мільйонів доларів та мовленням англійською, арабською та іспанською мовами і з планами запуску також німецькою та французькою.

Створена в 2005 році для формування більш позитивного зображення Росії та подачі «російської сторони історії», мережа спочатку намагалась робити репортажі аналогічні BBC та CNN в поєднанні з хвалебними історіями про країну, але цей канал в основному ігнорувався і образ Росії не покращився. Під час війни 2008 р. з Грузією він знайшов своє призначення, охрестивши війну Грузії в Осетії «геноцидом» та зобразивши Росію у якості миротворця (Pomerantsev & Weiss). Пропагандистські повідомлення склалися з двох елементів, пропаганди «на експорт» та «для внутрішнього використання». У повідомленнях для аудиторій за кордоном Росія намагалася довести тезу про те, що її діяльність відповідала нормам міжнародного права і що її заходи відповідали тим, що застосовувалися в минулому (напр.. інтервенція ООН на Балканах). Для внутрішньої аудиторії російські ЗМІ створювали однобоке та надзвичайно емоційне послання, ставлячи особливий акцент на гуманітарних питаннях. Зображення людських страждань та бездушності «грузинських агресорів» домінували в новинних випусках на російському телебаченні та в пресі (Rogoza, 2008). З того часу редакційна політика мережі була змінена: кількість новин про Росію мінімізували, а також ребрендували себе з Russia Today на більш нейтральну RT. Замість того, щоб намагатися рекламувати Росію, RT зараз зосереджується на тому, щоб Захід, і особливо США, виглядали погано (Pomerantsev & Weiss).

М. Галеотті (2017) у огляді доктрини Герасимова подає аналіз концепції гібридної війни. По-перше, Кремль розуміє свою воєнну слабкість відносно США і навіть Китаю, що стає сильнішим, і уникає прямого протистояння. Також, він розуміє свою позицію відносно фінансової слабкості, тому заплутування ворога є ключовим фактором цієї концепції. Ще один принцип нового російського методу ведення війни полягає в тому, що, як писав Герасимов:

«війна взагалі не оголошується. Мобілізація та концентрація збройних сил не є складовою періоду після оголошення стану війни, а навпаки, відбувається непомітно задовго до цього» (Galeotti, 2017). Наприклад, використання «зелених чоловічків», замаскованих солдатів у немаркованій зеленій армійській формі, які вперше з'явилася під час анексії Криму Росією 2014 року, забезпечило Росії військову перевагу. По-третє, невійськові способи ведення війни відіграють ключову роль у досягненні політичних та стратегічних цілей, переважаючи над використанням зброї. Будь-які прямі військові дії будуть підтримуватися активним використанням дезінформації та спецоперацій. Для досягнення остаточного успіху в конфлікті Кремль вдається до відкритого використання військових сил лише на певному етапі під приводом миротворчості, регулювання кризи та гуманітарних конвоїв.

Міністерство з питань тимчасово окупованих територій України (2019) надає таке визначення терміну гібридна війна – «спосіб ведення війни, коли відкрите використання збройних сил однієї країни проти іншої (чи проти недержавних утворень) поєднується з невійськовими засобами (наприклад, політичними, дипломатичними, економічними, інформаційними тощо)». Зазначається, що на думку експертів European Parliament Research Service (EPRS) використання цього терміну доцільно лише в контексті збройного конфлікту, коли застосовуються норми міжнародного гуманітарного права. В інших випадках вони рекомендують застосовувати визначення «гібридний конфлікт – ситуація, коли сторони утримуються від явного використання збройних сил один проти одного, спираючись замість цього на поєднання військового залякування, експлуатації

економічної і політичної уразливості та дипломатичних або технологічних засобів для досягнення своїх цілей» (ст.14).

П. Померанцев (2014) використовує термін «non-linear war» для опису геополітичної діяльності Росії, в якому робить акцент на розмитті поділу між сторонами конфлікту: «У примітивних війнах 19–20 століть воювали лише дві сторони. Дві країни, два блоки союзників. Зараз зіткнулися чотири коаліції. Не дві проти двох або три проти одної. Усі проти всіх». Увага тут приділяється також створенню різноманітних зв'язків взаємозалежності, що дають можливість контролю: «багато країн Заходу приймають корупційні фінансові потоки з пострадянського простору, що становлять частку їх економічних моделей, які багато бажають залишити непорушними. Цей взаємозв'язок також означає, що Росія може уникнути відповідальності за агресію».

Одним з найбільших успіхів Росії в її кампанії щодо України було те, що П. Померанцев та М. Вайс називають «озброєнням інформацією» (weaponization of information). Воно означає використання мережі чиновників, журналістів, прихильних коментаторів та інтернет-тролів для створення альтернативної реальності, в якій вся правда є відносною і жодній інформації не можна довіряти. На сьогодні вона застосовує суперечливий калейдоскоп повідомлень для створення альянсів із різноманітними групами. Наприклад, європейські праві-націоналісти, такі як угорець Jobbik або французький Front National, приваблюються повідомленням проти ЄС; крайні ліві – розповідями про боротьбу з воєнною гегемонією США; релігійні консерватори з США – позицією Кремля проти гомосексуальності. Як результат формується сукупність голосів, які працюють на західній аудиторії з різних точок зору, вибудовуючи підтримку Кремля (Pomerantsev, 2014) .

Однак, хоча російська пропагандистська мережа є складною, її повідомлення такими не є. Її наратив ґрунтується на тезі про те, що США намагаються керувати світом і лише Росія достатньо смілива та сильна, щоб їх зупинити (Nimmo, 2015).

Інший тип наративів нерозривно пов'язаний з її грандіозною місією побудови нації. Коли комунізм впав у 1991 році, багатовікова історія Росії у ролі центру значимого, імперського утворення різко обірвалася і вона залишилась без чіткого розуміння, ким вона є, її «природних» меж та основ «приналежності» чи ключових національних міфів. Бачення Росії як лідера потужного союзу слов'янських та центральноазіатських держав, здатної примирити іслам та християнство, є також одним із основних ідеологічних наративів (Hutchings & Szostek, 2015).

Пропаганда значною мірою спирається на чотири тактики: відкинути критику, спотворити факти, відволікти від головних проблем і стривожити аудиторію, які отримали назву 4-D підходу (dismiss, distort, distract, dismay) (Nimmo, 2015). Усі перераховані заходи в Україні ілюструють його: російські внутрішні та міжнародні медіа-канали активно спотворювали інформацію про події в Україні, називали українців «бандерівцями», фашистською хунтою та стверджували, що вони чинили злочини, які ніколи не траплялися, найвідомішим з яких є «розп'яття хлопчика у Слов'янську» (Snegovaya, 2015).

На думку М.Снегової (2015), нещодавно розпочата інформаційна війна Росії не відрізняється від інструментів дезінформації, які широко використовувались Радянським союзом проти Заходу у другій половині 20 століття. Сучасні практики Росії щодо створення іншомовних мереж новин та прихильних їй аналітичних центрів у західних країнах - це два заходи, які широко використовував Радянський Союз, так само як і 4-D підхід, що ще більше демонструє схожість між сучасними російськими та радянськими тактиками дезінформації.

Хоча сама концепція інформаційної війни є досить старою, деякі автори наголошують на впливі змін 21 століття на цю кампанію, що в основному пов'язані з технологічними удосконаленнями і новими можливостями мереж та Інтернет-технологій. У випадку українського конфлікту, найбільш інноваційним

підходом є широке використання Інтернет-технологій – хакерів, ботів та «тролів». Російські «тролі» – це особи на форумах в Інтернеті, соціальних мережах, які намагаються зірвати розмови, «заспамити» їх неправдивими коментарями, поширюють дезінформацію та ведуть онлайн-розмови з прокремлівською риторикою. Канал RT у You-Tube користується особливою популярністю в Інтернеті – стверджується, що він має понад мільярд переглядів, що робить його найбільш переглянутим новинним каналом у мережі. Також, там його ролики ще менше асоціюються з їх оригінальним кремлівським джерелом. Зараз Інтернет надає можливість поширювати необмежені кількості підроблених фотографії та репортажів, а потім повідомляти про них як про «факти» у традиційних ЗМІ (Pomerantsev & Weiss).

Російські соціальні мережі користувалися значною популярністю в Україні навіть після початку збройного протистояння - за даними «Інтернет Асоціації України» в 2017 році принаймні 1 раз на місяць 71% українців користувались Vkontakte, Yandex - 64%, Odnoklassniki – 51%, Mail.ru – 64% (УНІАН, 2017). Через це в травні 2017 року указом Президента України було заблоковано доступ до цих сайтів строком на 3 роки. Після запровадження обмеженого доступу до цих ресурсів спостерігається значний спад у активності їх користування: якщо у 2016 році частка користувачів Vkontakte становила 49%, то у 2018 вона скоротилась до 21%, а частка користувачів Odnoklassniki - з 40 до 15% відповідно (InMind, 2018).

Деякі аналітики стверджують, що порівняння сьогоденної пропаганди до подібної часів холодної війни, ігнорує центральну зміну у поведінці Росії. Російські «тролі» можуть бути непереконаливими, але вони отримують видимість, займаючи багато простору в Інтернеті. Зміст нової російської пропаганди не полягає у просуванні певного світогляду, а у спробі спотворити інформаційні потоки та посіяти паніку серед європейської аудиторії. Ще одна відмінність, про яку часто зазначають, полягає в тому, що на відміну від радянських часів, зараз «інформаційні війська» є головним рушієм російської

військової агресії. До того ж, агресія набула безпрецедентного для Радянського Союзу розмаху, для якого державні ЗМІ прагнули підкреслити його «миролюбний» характер, на противагу деяким ведучим сучасного державного телебачення, які пропонують «спалювати серця геїв» та «перетворити Америку на радіоактивний попіл» і пропонують, щоб Росія відправила танки до Варшави.

За своєю суттю, мета гібридної війни полягає у використанні внутрішніх слабких сторін інших держав. Російська дезінформація працює лише там, де вона знаходить плідне підґрунтя, не стільки завдяки її ефективності, а скільки через невдачі та внутрішні проблеми України та західних країн, такі як вибори політиків, анти-американські настрої, корупція, розчарування капіталізмом, неспроможність запровадження реформ та досягнення прозорості. Оточення конфлікту незрозумілістю та суперечностями підіграє небажанню західних лідерів і народів втягувати себе у нього. Захід надає перевагу бездіяльності стосовно України, а інформаційні операції Росії надають підтримку такій політиці (Snegovaia, 2015). Якщо західну аудиторію можна змусити повірити в подібні повідомлення, на додаток до тверджень про те, що Україна не є реальною державою і що українці та росіяни - це один народ, Кремль може сподіватися, що політики на Заході будуть сумніватися в тому, що підтримка і солідарність з Україною є вартою часу. Кінцевою метою виступає, що в кінцевому підсумку партнери України «проковтнуть таблетку» щодо сприйняття країни як сфери інтересів Кремля (EU vs Disinformation, 2019).

Уряд, що прийшов до влади після В.Януковича, заборонив російські канали на українських кабельних мережах в 2014 році, побоюючись, що їх формат висвітлення подій розпалює незадоволення у східних регіонах (Hutchings & Szostek, 2015). За даними дослідження «Ставлення населення до ЗМІ та споживання різних типів ЗМІ в Україні» 99% опитаних хоча б раз на місяць дивились загальнонаціональні телевізійні канали впродовж 4 років проведення опитування, у порівнянні з поступовим падінням частки глядачів російських – з 12% у 2015 році до 6% у 2018. Так само спостерігається значно менший рівень

популярності інших типів російських медіа – радіо (5%), Інтернет ресурси (14%) і друковані ЗМІ (3%). Українські національні телеканали мають суттєво вищий рівень довіри, ніж російські – 61 та 4% відповідно, але причини недовіри до є них є однаковими – відчуття недостовірності інформації та однобокості її подачі (InMind, 2018).

Згідно з дослідженням «Конфлікт в медіа і медіа в конфлікті: донесення дражливих питань через ЗМІ», що проводилось у 2015 році, 29,4% опитаних висловлювали крайню упередженість до діяльності ЗМІ. У ньому більш детально були досліджені причини такого ставлення до медіа. Серед них були визначені такі, що досить сильно перекликається з принципами «журналістики війни»:

- медіа виробили для себе список актуальних і популярних, на їх думку тем, і надають перевагу висвітленню саме них;
- конкурентна боротьба за першість змушує нехтувати перевіркою джерел та мають вплив на спосіб збору інформації, що в свою чергу, «створює благодатне підґрунтя для роботи проросійських ЗМК та поширення ворожої пропаганди»;
- медіа часто не слідкують за подіями до їх завершення на користь інших сюжетів;
- відсутність різних точок зору;
- не обговорюється перспектива, шляхи розв'язання конфлікту і подальша реінтеграція тимчасово окупованих територій;
- на думку респондентів, спостерігається сильний зв'язок між інформаційною політикою телеканалу та інтересами його власника, що призводить до різноманіття у негативному сенсі у подачі новин, відсутності спільного бачення та презентації кожним каналом власного бачення тієї ж ситуації.

На думку опитаних, найпопулярнішою темою в медіа дискурсі є збройний конфлікт на Донбасі, внутрішньополітичні питання (переважно реформи) та

соціальні, куди включають теми про ВПО та ветеранів АТО. На рис. 2.1 можна побачити ставлення респондентів до цих тем.

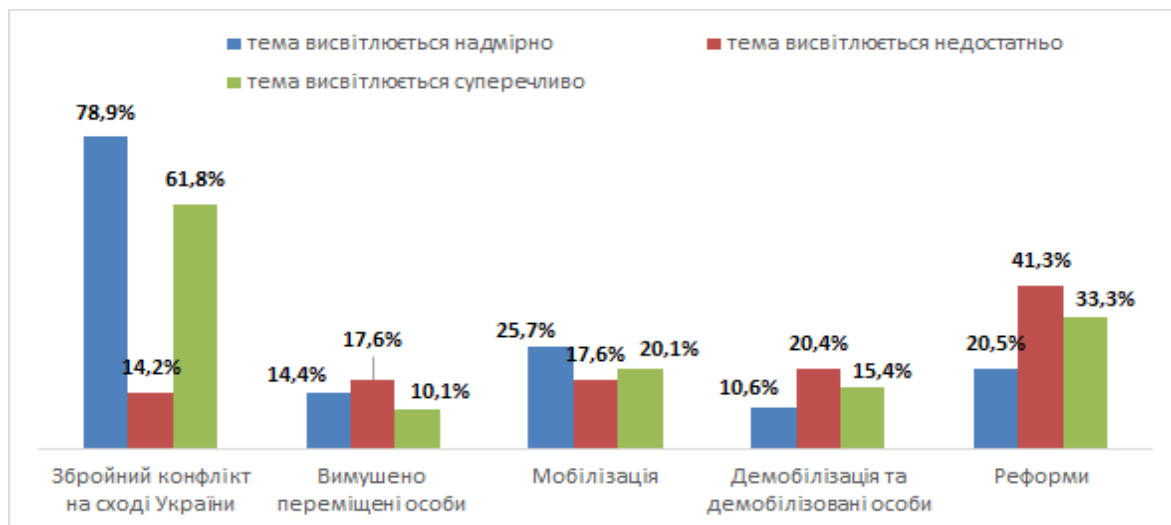

Рис. 2.1 Ставлення українців до висвітлення тем, пов'язаних з конфліктом (Соціологічна агенція "ФАМА", 2015)

Для того, щоб детальніше проаналізувати таку ситуацію у медіа, ГО «Детектор медіа» було проведено опитування серед журналістів загальнонаціональних та регіональних ЗМІ, яке засвідчило, що респонденти усвідомлюють всі перераховані вище проблеми. Необхідність отримання «яскравої картинки», яку легше отримати у сюжетах про військових, а також тісні зв'язки журналістів з ними, таким чином формують порядок денний новин. щодо меншої репрезентації інших груп, пов'язаних з конфліктом, представники ЗМІ зазначили, що переселенці з східних областей гірше йдуть на контакт, а також відсутність змін у їх проблемах та боротьби з ними, на їх думку робить такі історії не цікавими для широкого загалу. На додаток, присутні упередження щодо цієї групи: «доволі поширеними є уявлення про мешканців Донбасу як людей із «промитими пропагандою мізками» і що всі лояльні до України мешканці виїхали з окупованих територій» (ст.9). Не була згадана група жителів, що наразі проживають на окупованих територіях. Щодо однобокості подачі інформації - відсутність коментарів пояснювалась неможливістю отримати доступ до неї. Окрім уникнення представлення іншої сторони, водночас

присутня і недовіра до офіційного дискурсу української сторони (заяв посадовців та військового керівництва), так як журналісти вважають, що деяка інформація з цих джерел є викривленою, а певна частина свідомо не надається (Орлова, 2016).

У 2014 році Україна створила Міністерство інформаційної політики (Hutchings & Szostek, 2015). Його основними функціями є «забезпечення інформаційного суверенітету України, зокрема, з питань поширення суспільно важливої інформації в Україні та за її межами, а також забезпечення функціонування державних інформаційних ресурсів». Міністерство веде роботу з напрямків сприяння розвитку медіа-грамотності, що зменшить рівень довіри «фейковим» новинам, реформування медіа-простору – наближення українських медіа до європейських стандартів висвітлення соціально чутливих питань та розвиток незалежних суспільних медіа, що сприяє демократизації суспільства. Велика частка уваги приділяється протидії «інформаційній війні» з боку РФ – в рамках цього проводять зустрічі з представниками як української, так і міжнародної спільноти для спільного формування стратегії дій. Проте, так само визнається, що «комунікаційна складова не завжди враховується під час прийняття стратегічних рішень при розв’язанні кризових ситуацій» (ст.70). Окремими напрямками діяльності є питання інформаційної реінтеграції тимчасово окупованих територій. Серед заходів можна виділити освітні для школярів на сході, фінансування освітніх проєктів, друк книжок, медіа форуми, круглі столи та прес-конференції, соціологічні дослідження серед жителів прифронтових та непідконтрольних територій, відновлення мовлення українських ЗМІ та розповсюдження там інформаційних матеріалів (Міністерство інформаційної політики України, 2018).

Серед українських медіа спостерігається значне різноманіття підходів та високий рівень непевності щодо «правильного» висвітлення тем в умовах війни, що є свідченням відсутності координованої державної політики щодо ЗМІ. Так само не існує однастайності щодо питання термінології – ЗМІ, що декларують використання нейтральної лексики, використовують офіційну термінологію

штабу АТО, що ще більше свідчить про потребу у державному регулюванні цієї сфери. Умовно дослідники виділяють такі три підходи (Орлова, 2016):

1. усвідомлено активістський/патріотичний: передбачає свідоме зосередження на представленні української («нашої») сторони, ігнорування «іншої» сторони як нелегітимної, можливий компроміс із традиційними професійними стандартами «мирного часу» задля боротьби з російською пропагандою;

2. підкреслено професійний/нейтральний: беззастережне дотримання професійних журналістських стандартів і є здебільшого характерним для медіа, які декларують роботу за західними стандартами;

3. змішаний: має різні варіації, різні пропорції «дотримання стандартів» vs. «прагнення допомогти / не нашкодити українській стороні».

Лише у 2018 році МІП було розроблено «Стратегію інформаційної реінтеграції Донецької та Луганської областей», основною метою якої визначається «забезпечення повноцінного доступу громадян України, що проживають на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей, до загальнонаціонального українського інформаційного простору» (Міністерство інформаційної політики України, 2018, ст. 130). Нею передбачені такі інформаційні повідомлення, що Україна це перспективна, справедлива держава з верховенством права і повне розкриття її потенціалу можливе через інтеграцію у Європейський союз. Донецька та Луганська області історично та культурно пов'язані з Україною та залишаються її частиною, а «забезпечення повноцінного доступу громадян України, що проживають на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей, до загальнонаціонального українського інформаційного простору» (Кабінет Міністрів України, 2018). Додатково проводять різноманітні конференції, круглі столи та дискусії присвячені цій тематиці і розробляються рекомендації - зокрема міжнародною організацією ОБСЄ (2016) було видано посібник для представників ЗМІ, що працюють в умовах конфліктів.

Незважаючи на це журналісти зазначають, що у них виникають значні труднощі з повною відстороненістю, збалансованістю та об'єктивністю через громадянську позицію – висвітлення, що відповідає цим стандартам може сприйматись як робота на користь противника і сприймається особливо негативно в умовах ведення «гібридної війни» – «є один дуже важкий момент в умовах «інформаційної війни». Коли для того, щоб дотриматися об'єктивності, потрібно вислухати всі точки зору. І якщо її використовувати, власне, висвітлюючи політику російсько-української війни, то це гра на руку ворога»; «Коли ти на чужій війні, там дуже легко працювати за стандартами Бі-бі-сі» (Орлова, 2016).

Тема боротьби з російською пропагандою та «інформаційною війною» є центральною не лише для МІП та представників ЗМІ, але для ряду організацій, що сформувалися паралельно з утворенням державних інституцій і займаються моніторингом медіа простору щодо українського конфлікту, виявленням фейків та їх спростуванням. Серед них можна назвати проект Stopfake.org, який був започаткований в березні 2014 року викладачами, студентами та випускниками Могиллянської школи журналістики у Києві; ГО «Детектор медіа» та «Internews».

Учасниками проекту Stopfake впродовж 2014-2018 років було проаналізовано 919 матеріалів та виділено 18 найпопулярніших тем для фейкових новин, які можна побачити на рис. 2.2. Найчастіше такі новини з'являлися у російських ЗМІ – 47,2%, 22,5% – у ЗМІ інших країн, а 19,1% – в українських медіа.

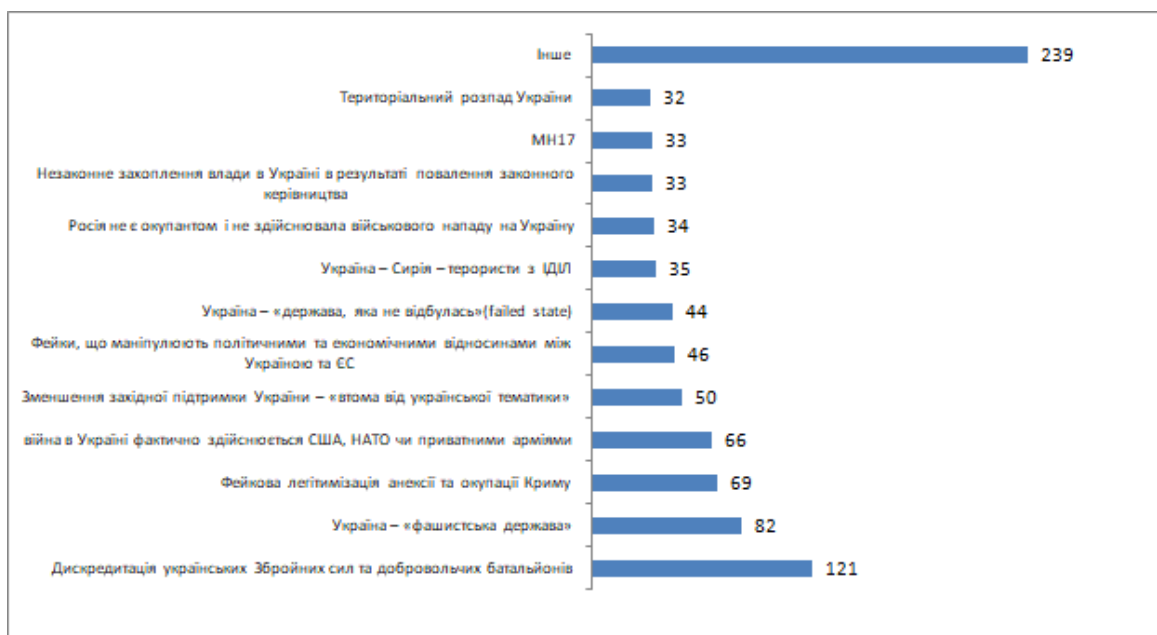

Рис 2.2. Кількість рейкових публікацій за темами (StopFake, 2018)

Найбільше матеріалів було спростовано на тему добровольчих батальйонів та збройних сил України. Появою цих матеріалів ставилось за мету представити українську армію некерованою та слабкою, на відміну від російської. Використовувалась відмінна лексика для опису сторін конфлікту: «збройний переворот», «київський режим», «хунта», «дезертирство» - для української, «Росія допомагає братнім народам», «Росія не веде війни», «російська армія благородна та миротворча» - для російської з чітким акцентом на героїзм її дій. Другою за популярністю була тема зображення України у якості «фашистської держави» (StopFake, 2018). Внутрішнім аудиторіям в Росії транслуються повідомлення, які дегуманізують українців і зображують владу в Києві як цинічного сучасного спадкоємця нацизму. Така стратегія перетворює Україну на прийнятну ціль військової агресії Кремля. Окремий кластер повідомлень має на меті показати революцію в Україні та зміни, які вона спричинила в українському суспільстві як провал. Яскравим прикладом цього стало нещодавнє інтерв'ю з нібито розчарованим українцем, яке транлювало російське державне телебачення, де опитуваний виявився білоруським актором (EU vs Disinformation, 2019).

Окрім виявлення основних повідомлень, проводяться дослідження щодо вивчення прихильності українців російській пропаганді. За результатами дослідження дослідженням «Конфлікт в медіа і медіа в конфлікті: донесення дражливих питань через ЗМІ» (2015), загалом в Україні переважають ті, хто є стійким до її повідомлень (59%) – тобто, не виявляють різну міру згоди з тими чи іншими повідомленнями пропагандистського змісту. Простежується тенденція щодо регіональних відмінностей: серед опитаних мешканців західної України лише кожен четвертий (25,1%) погоджується з цими твердженнями, а серед жителів східної України цей відсоток становить 52,1%. Подібна результати були отримані і в результаті опитування проведеного КМІСом у 2015 році, для якого було розроблено Індекс Результативності Російської Пропаганди (РРП). Він передбачає, що «ядром пропаганди є квазілогічний ланцюжок: майдан був організований американцями разом з націоналістами → в результаті майдану до влади прийшли націоналісти, які загрожують російськомовному населенню України → Крим і Схід України були в небезпеці → Крим вдалося захистити, включивши його до складу Росії, а Схід повстав і хоче незалежності і гарантій безпеки → націоналісти, що незаконно прийшли до влади, почали війну зі своїм народом» (КМІС, 2015), тому чим більше респонденти погоджуються з цими твердженнями, тим він є вищим. На рис. 2.3 можна побачити регіональний розподіл результатів.

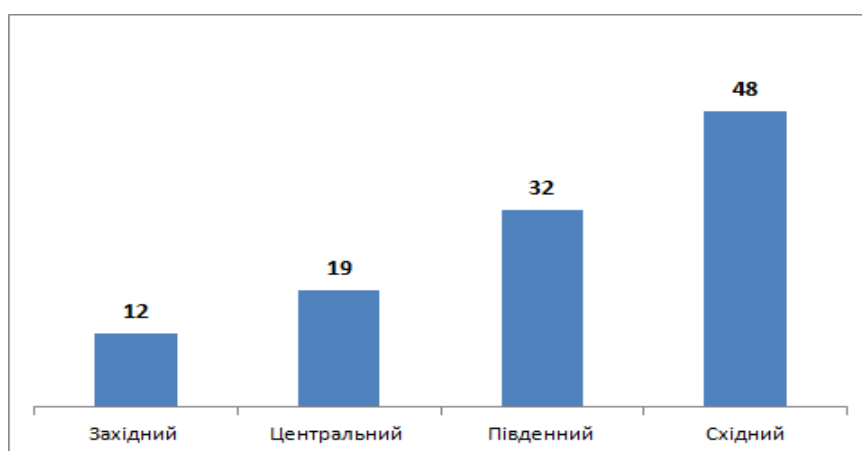

Рис. 2.3 Розподіл значення РРП за регіонами (КМІС, 2015)

За соціально-демографічними показниками найбільш важливим є етнічна ідентифікація, тому що це єдиний показник, окрім регіону, де існує значима різниця у значеннях індексу. У респондентів, що ідентифікують себе росіянами або більше росіянами, ніж українцями спостерігаються найвищі значення – 66 і 58 відповідно, в той час як ті, хто вважає себе українцями, мають показник 20 (КМІС, 2015).

Українські національні ЗМІ володіють рядом негативних характеристик, які було проаналізовано експертами ГО «Детектор медіа». Вони мали деструктивний вплив на початку розгортання конфлікту, як зазначають деякі експерти: «дуже негативну роль відіграли російські ЗМІ, російська пропаганда, ... але це все робили й українські ЗМІ, наприклад телеканали «Інтер» та «Україна», які дивляться найбільше на Сході, розказували про радикалів на Майдані» (Соціологічна агенція «ФАМА», 2015). Таке зображення подій пов'язується з особливостями розвитку та функціонування медіа-ринку в Україні.

Постійні політичні трансформації в Україні наклали відбиток на розвиток її медіа-системи. На думку експертів, у цій сфері відбулося зрощення бізнесу та політики, тому що як провідні телевізійні канали, так і головні медіа холдинги були сформовані олігархічними групами в середині 90-х років і поступово зміцнювались в подальші роки, що дало їм можливість впливати на процеси всередині країни. Для українського медіа-ринку характерний умовний плюралізм через особливості системи власності ними: телеканали, що входять в найпотужніші холдинги, «належать олігархам, які мають свої бізнесово-політичні інтереси, часто конкурують між собою, а також одночасно підлаштовуються під поточну політичну кон'юнктуру й самі формують її» (Дуцик, 2017).

Моніторинги ГО «Детектор медіа» за 2014–2017 роки демонструють низку тенденцій. Найбільша кількість маніпуляцій та порушень професійних

стандартів, особливо стосовно висвітлення подій Євромайдану в 2014 році, пов'язана з підвищенням політичної активності. Дисбаланс в подачі інформації на користь тогочасної влади було виявлено такими каналами як Перший національний, «Інтер», «Україна», на противагу, на «1+1», 5 каналі було помічено порушення балансу в сторону прихильності позиціям протестувальників, проте не в таких об'ємах.

З початку анексії Криму та розгортанням подій на сході українські канали використовували лексику, нав'язану Кремлем, на позначення подій, що розгорталися, таку як «невідомі», «зелені чоловічки», «самооборона Криму» на позначення російських військових, а також вживаючи нейтральну термінологію щодо сепаратистів. Хоча російські телеканали були заборонені ще у 2014 р., російська пропаганда продовжує транслюватись деякими українськими каналами як «Інтер», особливо це чітко прослідковується під час висвітлення таких тем як декомунізація, події на Донбасі та позиція Росії (Дуцик, 2017). Разом з тим спостерігається зменшення рівня висвітлення тем, пов'язаних з конфліктом, що на думку журналістів пов'язано зі зниженням інтересу до них серед аудиторії через відносно спокійну ситуацію в зоні конфлікту, а також утому від постійної напруги (Орлова, 2016).

Незважаючи на перераховане вище, експертами стверджується, що за роки збройного протистояння на Сході українські медіа зазнали також значних трансформацій в позитивний бік. Найочевиднішою є посилення їх позицій як джерел інформації та зростання довіри до них (InMind (2018), КМІС (2019). Іншою тенденцією є поява нових для України форматів громадських медіа, а також збільшення кількості та значимості регіональних ЗМІ – зросли як частота користування, так і рівень довіри до них (InMind, 2018). У якості прикладів можна навести появу під час подій Євромайдану таких ЗМІ як Громадське. Відбулися серйозні зміни на ринку державних ЗМІ: фактично держава відмовилася від власності на медіа. Після прийняття закону «Про суспільне телебачення і

радіомовлення» у 2014 році почалася трансформація державної НТКУ (з усіма філіями) на суспільного мовника (Дуцик, 2017).

Висновки до Розділу 2

Медіа є основним засобом комунікації, який дає можливість охоплення великих аудиторій. В ході конфліктів, особливо внаслідок їх трансформації після Холодної війни, ЗМІ відіграють дуже складну роль, яка часто нехтується політичними елітами та військовими. Сучасні конфлікти найчастіше відбуваються не між країнами, а в кордонах однієї держави, і, оскільки держава майже завжди володіє військовою перевагою, недержавні суб'єкти більше залежать від «психологічної війни», що передбачає завоювання «сердць та умів» населення. Боротьба за нематеріальні ресурси, такі як надійність та легітимність, є важливою, тому актор, якому довіряють, з більшою вірогідністю мобілізує підтримку широкої аудиторії.

Медіа можуть мати вплив на конфлікти на різних його етапах. На першому етапі – до-конфліктному – те, як медіа «обрамляють» інформацію, може виступити у ролі каталізатора його ескалації або ж деескалації. На етапі безпосереднього протистояння діяльність ЗМІ часто описують терміном «журналістика війни», адже вони фокусуються на зображенні насильства і користуються кліше «чим більше крові, то більше переглядів» ('if it bleeds, it leads'), що однаково працює в «нових медіа» і в традиційній журналістиці. Альтернативний підхід журналістики мир, запропонований Й. Галтунгом, зосереджується на трансформації конфліктів, людях, які страждають від насильства, і його win-win рішенні. На третьому етапі – періоді підписання мирних переговорів – ЗМІ є корисними у якості посередника між його учасниками та громадськістю, тому що населення та жертви майже напевно почуватимуться обдуреними, якщо оприлюднена остаточна мирна угода у значній мірі не відповідатиме їх очікуванням. Проте цей етап дуже часто

ігнорується, особливо міжнародними ЗМІ, бо це не дає їм хорошого, «яскравого» матеріалу.

Будь-який аналіз ролі медіа під час конфліктів повинен брати до уваги як традиційні засоби масової інформації (газети, телебачення, радіо), так і нові (Інтернет-ресурси, соціальні мережі). Більш слабкі антагоністи завдяки йому отримали інструменти, які дозволять їм конкурувати зі своїми більш потужними супротивниками, тому що він надає доступ до сьогохвилинної інформації про події з різних джерел, проте, у той же час, дуже важко перевірити їх справжність та достовірність.

Наразі переважна більшість досліджень зосереджуються на діяльності міжнародних ЗМІ під час конфлікту, а порівняно мало - на національних, хоча обидва мають відмінні, але важливі ролі. Для опису впливу інтернаціональних медіа було винайдено термін «ефект CNN». Внаслідок втручання в Північному Іраку та Сомалі, цей термін став академічною парадигмою, щоб пояснювати, як нові репортажі в реальному часі в американських телевізійних мережах спричинювали відповіді Заходу, в основному військові, на гуманітарні кризи по всьому світу. Цій концепції можна протиставити теорію «вироблення згоди» (manufacture of consent), яка наголошує на структурованому підпорядкуванні основних засобів масової інформації (або втілення в них) інтересів політичних та економічних еліт. В діяльності цих медіа знову ж ігноруються три інші важливі фази конфлікту: запобігання, вирішення та трансформація, оскільки вони менш драматичні, ніж насильство.

На національному рівні формування незалежних медіа набуло значної важливості в ході трансформацій конфліктів та виступає одним з показників демократизації. Оскільки державні ЗМІ підтримують провладні позиції, опозиція має мало можливостей для отримання справедливого чи поглибленого висвітлення, а незалежні ЗМІ дають можливість альтернативним голосам бути почутими. Було розглянуто приклади таких країн як Руанда, Сербія, Непал,

Росія, де державою використовувався контроль над ЗМІ для насадження певної точки зору та легітимації своїх дій. Незважаючи на важливість формування незалежних медіа, в реальності цей процес та побудова довіри до них є неймовірно складним і зустрічає значну кількість перешкод на цьому шляху, що демонструють випадки балканських країн, Грузії та Сомалі.

Стосовно українського контексту, вже впродовж довгого часу телебачення є найпопулярнішим видом медіа згідно з даними соціологічних досліджень. Найбільша кількість літератури присвячена аналізу російського підходу, що отримав назву «гібридної війни» (інформаційної/нелінійної війни). Вона визначається як «спосіб ведення війни, коли відкрите використання збройних сил однієї країни проти іншої (чи проти недержавних утворень) поєднується з невійськовими засобами (наприклад, політичними, дипломатичними, економічними, інформаційними тощо)». Вона спирається на такі чотири тактики: відкинути критику, спотворити факти, відволікти від головних проблем і стривожити аудиторію, які отримали назву 4-D підходу. Його ілюструє те, що російські внутрішні та міжнародні медіа-канали активно спотворювали інформацію про події в Україні, називали українців

«бандерівцями», «фашистською хунтою» та стверджували, що вони чинили злочини, які ніколи не траплялися. Учасниками проекту Stopfake було виділено 18 найпопулярніших тем: найбільша кількість була присвячена українській армії та добровольчим батальйонам, а другою за популярністю була презентація України як «фашистської держави». За даними досліджень прихильності до пропаганди, можна прослідкувати чіткі регіональні тенденції – частка людей, що підтримують тези російської пропаганди, зменшується у напрямку зі сходу на захід.

Якщо порівнювати, аналізу інформаційного наповнення українських каналів присвячено дуже мало уваги. І експертами, і простими українцями наголошувалось, що спосіб висвітлення новин на наших загальнонаціональних каналах дуже залежить від інтересів його власника. Наприклад, інформацію про

події Євромайдану Перший національний, «Інтер» та «Україна» подавали на користь тодішньої влади, а «1+1» та 5 канал – протестувальників. Було виявлено, що з 2014 року українські медіа зазнали також значних трансформацій в позитивний бік. Очевидним є посилення позицій українських медіа як джерел інформації та зростання довіри до них. Іншою тенденцією є поява нових для України форматів громадських медіа, а також збільшення кількості та значимості регіональних медіа, паралельно з серйозними змінами стосовно державного володіння ЗМІ. Також, якщо у багатьох працях було проаналізовано та виділено набір наративів, якими користуються російські медіа, то для українських, у контексті їх опису подій конфлікту на Сході, такого досі не було зроблено.

РОЗДІЛ 3. ІДЕОЛОГІЇ КОНФЛІКТУ В УКРАЇНСЬКОМУ КОНТЕКСТІ

3.1 Загальна характеристика конфлікту на Донбасі

Передумовами конфлікту на Донбасі можна вважати події листопада 2013 - лютого 2014 року, які отримали назву Євромайдану або Революції гідності. З 21 листопада після відмови тогочасним Президентом України В.Януковичем підписання Угоди про асоціацію з ЄС на центральній площі Києва почали збиратися люди, що були незадоволені таким рішенням. У ніч на 30 листопада їх було жорстоко розігнано бійцями спецпідрозділу «Беркут», що спричинило подальші масові протести.

Найдраматичнішими подіями революції стали пожежа в Будинку профспілок (ніч з 18 на 19 лютого) та розстріли активістів, внаслідок яких загинули 104 людини, яких назвали «Небесною сотнею». За кілька днів після цього В.Янукович покинув країну (Радіо свобода, 2018). Офіційним початком збройної агресії Росії вважається 20 лютого 2014 р., коли стартувала «військова операція із захоплення спеціальними силами РФ півострова Крим» (Постанова ВР України, 2015).

27 лютого було захоплено будівлю парламенту Автономної республіки Крим і з цього часу до кінця березня російські військовослужбовці проводили операції з метою заволодіння військовими частинами та об'єктами Збройних сил України, а також такими стратегічними об'єктами, як морський порт Феодосії та аеропортами Сімферополь і Бельбек (Гарбар et al., 2018). У російських ЗМІ військових, що перебували на території Криму, охрестили «зеленими чоловічками», так як на їх формі цього кольору були відсутні розпізнавальні знаки, проте міжнародним спостерігачам та місцевим жителям не складно було розрізнити російську військову форму, акцент та зброю (Чуперські et al., 2015).

Прем'єр-міністром Криму було проголошено лідера партії «Русское единство» Сергія Аксьонова, Парламентом АР було виражено недовіру її чинному уряду

і прийнято рішення про «проведення референдуму з питань удосконалення статусу і повноважень в Автономній Республіці Крим» (Гарбар et al., 2018). Після цього, Володимиром Путіним 1 березня було внесено звернення до Ради Федерації про право «використання Збройних Сил Російської Федерації на території України до нормалізації суспільно-політичної обстановки в цій країні» (Администрация Президента России, 2014).

Референдум щодо приєднання Криму до Росії пройшов 15 березня (Гарбар et al., 2018) і його результати не були визнані жодною державою, крім РФ. Його невизнання світовою спільнотою було закріплене Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 68/262 від 27 березня 2014 року «Територіальна цілісність України». Незважаючи на це, 18 березня, між незаконною владою півострова та Кремлем було підписано «Договір про прийняття до Російської Федерації Республіки Крим і створення у складі Російської Федерації нових суб'єктів» для того, щоб створити враження правомірності незаконної анексії Криму (Постанова ВР України, 2015).

У березні 2014 року так звані «зелені чоловічки» також з'явилися на сході України, але під виглядом «місцевих сепаратистів» (Чуперські et al., 2015). На початку березня на мітингах у Донецьку (1 березня) та Луганську (9 березня) озвучуються вимоги проведення «референдумів» щодо самовизначення цих областей. Учасниками акцій протесту було захоплено ряд важливих об'єктів як будівля обласної адміністрації і СБУ у Донецьку та приміщення СБУ і склади зі зброєю у Луганську (Гарбар et al., 2018). Ці заворушення в російських медіа описувались як «громадянська війна» на сході України (Чуперські et al., 2015).

Протягом квітня 2014 року «контрольовані, керовані і фінансовані спецслужбами Російської Федерації озброєні бандитські формування» проголосили створення «Донецької народної республіки» (7 квітня 2014 року) та «Луганської народної республіки» (27 квітня 2014 року) - ці події визначаються Постановою Верховної ради України (2015) початком другого етапу збройної

агресії Росії проти України. Ними під керівництвом Ігоря Гірка «Стрелкова» було захоплено низку адміністративних будівель у Слов'янську, Краматорську, Червоному Лимані та Святогірську (Гарбар et al., 2018) - у відповідь на що з українського боку виконувачем обов'язків Президента України Олександром Турчиновим було введено режим антитерористичної операції на території Луганської та Донецької областей (Про рішення РНБО України, 2014).

Українська Гельсінська спілка у своєму звіті виділяє такі 3 етапи розвитку подій після введення режиму АТО: квітень - серпень 2014, вересень 2014 - лютий 2015, лютий 2015 - і дотепер.

За їх класифікацією 1 етап, що отримав назву «дії іррегулярних підрозділів», характеризувався обмеженим характером бойових дій, хоча сепаратистам вдалося захопити декілька населених пунктів (Свердловськ, Алчевськ та селище Довжанське) у Луганській області (Гарбар et al., 2018). Напередодні президентських виборів в Україні, що пройшли 25 травня 2014 року, «владою» ДНР та ЛНР 11 травня 2014 року було проведено нелегітимний референдум, за результатами якого було оголошено незалежність Донецької та Луганської областей від України, за що проголосували 89% його учасників за словами голови виборчої комісії самопроголошеної ДНР Роман Лягін (ВВС, 2014). Після цього 24 травня «прем'єр-міністром» «ДНР» О.Бородаєм і «головою» «Республіканського зібрання» «ЛНР» О. Карякіним було підписано «документ об об'єдненні», згідно з яким було проголошено так звану єдину державу Новоросію (УНІАН, 2014). З української сторони Генеральною прокуратурою у відповідь на ці дії організації «Луганська народна республіка» та «Донецька народна республіка» було визнано терористичними (Генеральна прокуратура України, 2014).

З невідконтрольної території 17 липня 2014 року російським зенітно-ракетним комплексом «Бук» було збито Боїнг 777, який виконував рейс МН17 «Малазійських Авіаліній» (Постанова ВР України, 2015) і внаслідок чого Заходом

на Росію було накладено суттєві економічні санкції (Чуперські et al., 2015). Пізніше, у серпні українським військам вдалось практично повністю оточити анклав у Донецькій та Луганській областях, але відбулося «масове вторгнення на територію Донецької та Луганської областей регулярних підрозділів Збройних Сил Російської Федерації, зокрема, військовослужбовців 9-ї окремої мотострілецької бригади, 76-ї та 98-ї дивізій повітряно-десантних військ Збройних Сил Російської Федерації» (Постанова ВР України, 2015), що змусило українські збройні сили до відступу.

У відповідь на таку різку ескалацію насилля було скликано засідання Ради Безпеки ООН, надзвичайного засідання комісії Україна - НАТО та прийнято накладення додаткових секторальних санкцій з боку Європейського Союзу. Такий сценарій розгортання подій спричинив проведення Мінських переговорів, за результатами яких була підписана Угода про припинення вогню 5 вересня 2014 року (Мінський протокол) (Чуперські et al., 2015). Цей документ і подальші не можна вважати міжнародними договорами, оскільки їх підписали не тільки суб'єкти міжнародного права - представники українського та російського урядів та Організації з Безпеки та Співробітництва у Європі (ОБСЄ), а й фізичні особи, які виступали від імені самопроголошених територіальних утворень (Резнікова & Цюкало).

Другий етап УГГ називає «масштабним протистоянням регулярних армій за підтримки дій нерегулярних підрозділів, із активним використанням артилерії і танків» і його початком можна вважати бої в Іловайську (Гарбар et al., 2018). Згідно з Постановою Верховної Ради України (2015): «з моменту підписання Мінського протоколу Збройні Сили Російської Федерації та іррегулярні підрозділи російських найманців захопили Донецький аеропорт, місто Дебальцеве та інші населені пункти, розширивши контрольовану ними територію України у Донецькій та Луганській областях більше ніж на 500 квадратних кілометрів» (Гарбар et al., 2018). У зв'язку з цим 12 лютого 2015 р. між сторонами конфлікту було підписано «Комплекс заходів щодо виконання

Мінських угод» або «Мінськ-2» (Українська правда, 2015). Проте, незважаючи на появу цього документу, його умови були порушені і бойові дії тривали до 18 лютого - окупації м. Дебальцеве і закріплення позицій на Світлодарській дузі.

З того часу конфлікт перейшов до третього етапу - позиційного протистояння. Обстріли постійно фіксуються по всій лінії розмежування, а також сепаратистами було здійснено такі спроби просування на підконтрольну Україні територію як у Мар'їнці (літо 2015 р.), бої на Світлодарській дузі (літо і зима 2016 р.), бої в Авдіївській промисловій зоні (із січня 2017) (Гарбар et al., 2018). У 2018 р. відбулася ескалація, коли 25 листопада був здійснений напад на кораблі ВМС України з боку сил ВМФ Росії та Берегової охорони під час їх переходу з Чорного до Азовського моря, внаслідок чого всі три судна були захоплені, а 24 моряки потрапили в полон (Ukrainian Military Pages, 2018). Цього ж дня в Україні було скликано екстрене засідання РНБО і наступного дня Указом Президента України було запроваджено воєнний стан на 30 днів у 10 областях України, прилеглих до РФ та окупованого Придністров'я (Указ Президента України, 2018). Міжнародною відповіддю на такі дії було прийняття резолюції ООН «Проблема мілітаризації Автономної Республіки Крим та м.Севастополь (Україна), а також частин Чорного та Азовського морів», де засуджувалась агресія з боку Російської Федерації і виражалась підтримка територіальної цілісності України (УНІАН, 2018).

Члени міжнародного співтовариства такі як ООН, НАТО, ОБСЄ, Євросоюз та його держави-члени, США та багато інших надають підтримку Україні в її спробах врегулювання конфлікту. Основними форматами стали Тристороння контактна група з мирного врегулювання ситуації на сході України (Україна, ОБСЄ та Росія), а також Нормандський формат (Україна, Німеччина, Франція та Росія) (Резнікова & Цюкало). Тристороння контактна група (ТКГ), що ставить за мету «налагодження дипломатичного діалогу між Україною та РФ, а також обговорення реалізації Мирного плану Президента України П.О.Порошенка» (Постійне представництво України при міжнародних організаціях у Відні), була

заснована у червні 2014 року і її очолив Спеціальний представник Діючого голови ОБСЄ в Україні Посол Мартін Сайдік. У її рамках з визначеною періодичністю відбуваються зустрічі чотирьох робочих груп з політичних, безпекових, економічних та гуманітарних питань, що спрямовані на обговорення конкретних кроків щодо імплементації Мінських угод.

Окрім цього ОБСЄ було запроваджено дві польові місії для спостереження та звітування щодо безпекової і гуманітарної ситуації на окупованих РФ територіях Донбасу: Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ в Україні (СММ) та Місія спостерігачів ОБСЄ на російських пунктах пропуску «Гуково» і «Донецьк» на російсько-українському міждержавному кордоні. Головним завданням СММ є сприяння виконанню Мінського протоколу, Мінського меморандуму та Комплексу заходів, пов'язаних з імплементацією Мінських домовленостей, а саме «моніторинг за дотриманням режиму припинення вогню, відведенням важкого озброєння на сході України та встановлення сталого моніторингу ділянки українсько-російського державного кордону, яка тимчасово не контролюється Урядом України» (Постійне представництво України при міжнародних організаціях у Відні).

Крім зазначених вище, допомогу у врегулюванні конфлікту та подоланні його наслідків додатково надає ряд інших міжнародних організацій, таких як Світовий банк в Україні, «Лікарі без кордонів», Центр гуманітарного діалогу, International ALERT, Карітас в Україні, Ініціатива з управління кризовими ситуаціями (Crisis Management Initiative (CMI) та ін. (Дуцик et al., 2019).

З обранням у травні 2018 року Президентом В.Зеленського підвищилась активність діяльності з врегулювання конфлікту на сході України. 7 вересня відбувся обмін полоненими - до України повернулися 35 в'язнів, серед яких були 24 моряки з захоплених суден (BBC, 2019a). 1 жовтня на зустрічі Тристоронньої контактної групи було погоджено текст так званої «Формули Штайнмайєра» - згідно з нею передбачається надання ОРДЛО «особливого статусу» після

проведення на цих територіях виборів, що будуть визнані ОБСЄ (BBC, 2019b) - а також визначено території, на яких розпочнеться процес розведення військ. У підсумку, 29 жовтня війська були розведені у районі Золотого в Луганській області (НВ, 2019) та 11 листопада біля населених пунктів Богданівка та Петрівське Донецької області (Ukrinform, 2019). Проте, такі дії викликали негативну реакцію суспільства та хвилю протестів.

Збройний конфлікт спричинив появу таких соціальних груп населення як:

- внутрішньо переміщені особи, яких за даними Міністерства соціальної політики на 13 травня 2019 р. було взято на облік 1 378 532 особи
- учасники бойових дій - такий статус було надано 368 861 особі станом на травень 2019 року
- мешканці тимчасово окупованих територій, яких приблизно нараховується 3 млн за даними ООН (Дуцик et al., 2019).

За інформацією Моніторингової місії ООН з прав людини в Києві протягом 5 років конфлікту загинули від 12 800 до 13 000 осіб: з них близько 3300 становлять цивільні, 4000 - військовослужбовці української армії, 5500 - підтримувані Росією озброєні бойовики (Deutsche Welle, 2019). Для реагування на ситуацію та виклики, що виникли у зв'язку з війною на сході України та анексією Криму, 20 квітня 2016 р. було створено Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України (МТТОТ), а 28 листопада 2018 на основі Державної служби України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції - Міністерство у справах ветеранів України (Дуцик et al., 2019).

Так як інформаційна складова відіграла значну роль у конфлікті 14 січня 2015 року було створено Міністерство інформаційної політики України (Дуцик et al., 2019), яке діяло до 2018 року, коли його об'єднали з Міністерством культури України. Діяльність медіа та її роль у російсько-українському збройному протистоянні буде розглянута у наступному підрозділі.

3.2 Ідеології конфлікту в Україні та їх роль у формуванні способів досягнення миру

За результатами огляду наукової літератури стосовно висвітлення подій конфлікту на сході України в медіа, було помітно, що увага дослідників фокусувалась переважно на аналізі діяльності російських ЗМІ та їх дискурсах, а наративам українських було приділено мало уваги навіть з боку вітчизняних науковців. Саме тому за мету емпіричної частини було поставлено провести розвідку щодо характеристик, притаманних ЗМІ в Україні під час зображення подій конфлікту. Так як це питання не є активно дослідженим, доцільним є використання методу експертного опитування.

Експертом вважається представник урядової структури, громадської організації або наукової установи, діяльність якої дотична до аналізу медіа, а досвід роботи з цією тематикою становить не менше року. У якості експертів у цьому дослідженні виступили:

- Вікторія Романюк - заступниця директора Могилянської школи журналістики, заступниця головного редактора Stopfake
- Максим Яковлев - кандидат політичних наук, директор Школи політичної аналітики, доцент кафедр політології та міжнародних відносин Національного університету «Києво-Могилянська академія»
- Сергій Солодько - науковий співробітник інституту соціології Академії наук України
- Неллі Яковлева - кандидатка політичних наук, заступниця голови Комітету, голова підкомітету з питань гендерної рівності і недискримінації Комітету Верховної Ради України з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій у Донецькій, Луганській областях та Автономної Республіки Крим, міста Севастополя, національних меншин і міжнаціональних відносин
- Євгенія Кузнєцова - Phd, дослідниця Київської школи економіки, медіа-аналітикиня

Було обрано метод напівструктурованого інтерв'ю, тому що, з одного боку, існує чітко визначений список тем для розмови, але, з іншого боку, такий формат надає можливість змінювати фокус інтерв'ю і враховувати особливості унікального досвіду та знання кожного респондента. Було застосовано метод снігової кулі для пошуку респондентів. Під час опитування метою було зібрати думки експертів щодо оцінки ролі ЗМІ в цілому та окремої ролі певних їх видів у російсько-українському конфлікті, обговорити, яким чином вони висвітлювали події і які чинники мали вплив на формування саме таких дискурсів. Також, важливо було дізнатися, якою на їх думку має бути роль держави в цьому процесі і чи мають ЗМІ бути учасниками процесу примирення. З гайдом для інтерв'ю можна ознайомитися у Додатку А, а з цитатником за їх результатами - у Додатку Б.

Усі експерти були одностайними, що ЗМІ відіграли значну роль в російсько-українському конфлікті. Завдяки ним створювались окремі інформаційні картини подій, що відбувалися, і в той же час конфлікт сильно вплинув на їх роботу:

«Загалом, якщо ми оцінюємо роль ЗМІ в російсько-українському конфлікті, то важливо відзначити, що кожне із цих медіа подає власну інформаційну картину бачення тих подій, які відбуваються. Власне, це спрямоване на формування певної інформаційної політики і певного пропагандистського дискурсу»

«Ну, роль, звичайно, грандіозна. Це однозначно. Є медіа реальність, яка є невід'ємною частиною цих подій і навіть сьогодні важко розрізнити, що первинне, що вторинне. Але, це точно унікальний, грандіозний феномен і дуже велика роль. Цей конфлікт називають гібридизованим ... за участь медіа в ньому. І як медіа дуже сильно окреслює війну, і впливає на війну, так і ситуація війни дуже сильно вплинула на роботу медіа в Україні»

Якщо розглядати окремо роль різних ЗМІ, то так само всі респонденти висловили подібні думки щодо ролі російських медіа. На їх думку, ці засоби

масової інформації виступили основним інструментом російської пропаганди, чому приділяється значна увага з боку держави, що виражається в об'ємах їх фінансування:

«за минулий рік вже затверджений бюджет Російської Федерації, і в цьому проекті бюджету вже є цифри фінансування на ЗМІ. І ця сума збільшується кожний рік, тобто показники на наступний рік більші за ті, що були у цьому році. Це величезні кошти, які вкладаються в розвиток пропагандистських ЗМІ»

Завдяки офіційним державним каналам була створена альтернативна медіа-реальність, яка була направлена на легітимацію таких подій як анексія Криму, створення ДНР та ЛНР та збройної агресії проти України загалом. Повідомлення, що створювались, були направлені як на міжнародну публіку для диктування власної точки зору, а також на внутрішню - для формування «образу ворога», її мобілізації на підтримку відповідних дій влади проти нього і навіть безпосередньої участі у них:

«Саме завдяки пропагандистській діяльності російських ЗМІ багато чого з того, що відбулося, в принципі, могло відбутися. І в певних колах або певними людьми це була спроба легітимізувати анексію Криму, наприклад, створення фейкових, так званих, народних республік ДНР, ЛНР, в принципі, розв'язати війну проти України»

«Роль їх, звичайно, велика. Вони створили цілу медіа реальність, альтернативну. Вони стали, в принципі, каналом такої мобілізації російської суспільної думки, тої частини населення, яка там не шукала або не хотіла шукати альтернативних джерел інформації. Вони спровокували людей приєднатися до цього конфлікту, брати в ньому участь. Ці всі добровольці російські часто називають причину, що вони побачили, що обіжають руських по телевізору і приїхали туди»

«Російські медіа виконують класичну роль пропагандистського обслуговування конфлікту – тобто допомагають аудиторії почуватися щодо війни конкретним чином, що збігається з позицією російського уряду, формують образ ворога у масовій свідомості»

Такі характеристики збігаються з рисами, притаманними ідеології, що були описані в Розділі 1, що дозволяє вважати дискурс російської пропаганди однією з ідеологій конфлікту на сході України. Їй притаманний агресивний стиль подачі інформації, використання hate speech, відсутність альтернативних точок зору. Головними повідомленнями є те, що події Євромайдану це переворот, внаслідок якого до влади прийшли фашисти, а єдиним легітимним є уряд В.Януковича. Також, в інтерпретації російської пропаганди, конфлікт - це громадянська війна і Росія не є агресором, а навпаки - захищає російськомовне населення, яке зазнало утисків:

«коли ми говоримо саме про конфлікт українсько-російський, то більшість цих проросійських меседжів стосувалося громадянської війни, чи це громадянська війна чи ні. Перше те, що Росія не є окупантом. Росія захищає своїх. І сюди у розкриваємо мовне питання, що головний меседж Путіна, що він іде захищати російськомовних. Про те, що всі російськомовні є росіянами апріорі – це одна така маніпулятивна штука. І це все те саме, що стосувалося «зелених чоловічків», і що стосується «ополченцев» і фінансування терористів на Сході України»

«hate speech і мова ворожнечі активно використовується. Її слова – хунта, бандерівці, націоналісти»

«Пропагандистські ЗМІ зображували, що це конфлікт внутрішньо-український, що населення Донбасу не підтримало і осудило, в принципі, переворот цей на Майдані, як вони називають. Що це нелегітимна влада, яка захопила в Києві владу, і Донбас з її порядком денним не погоджується і намагається відстояти свої права, там, на мову, на дружбу з Росією і.т.д.»

«У російських, по стилістиці дуже агресивний стиль. Все в Україні є націоналістичним, тобто одна єдина державна українська мова, це вже лютий націоналізм. Росіян постійно притискають і відповідно Росія живе у фреймі цього змієборчества. Це дійсно, що треба рятувати, кидатися, там наших ображають, не розібравшись в ситуації»

Також активно присутні наративи дискредитації української армії та участі Заходу в конфлікті:

«Що стосується дискредитації військових у цьому всьому, то тут було дуже багато піднаративів, які починалися з того, що це не українці воюють, що це Захід воює. Що це воюють американці, поляки і африканці – писали навіть, що там негри воюють, вибачте за некоректне формулювання»

«Україна ніколи не існувала, це вигадка, але вигадка саме західна. То єсть Росія і основа російського народу, що Україна взагалі помилка, що Україною кукловодять західні ЗМІ»

Експерти зазначили, що цей дискурс не є статичним - він з часом набуває змін і останні були пов'язані з приходом до влади В.Зеленського. Його діяльність щодо врегулювання конфлікту такі як переговори з В.Путіним, розведення військ спричинили пом'якшення риторики російських ЗМІ:

«Він був одним за керівництва Петра Порошенка і коли власне не відбувалося жодних зрушень щодо врегулюванні конфлікту, а зараз зі зміною політичного режиму відбуваються прямі переговори між Володимиром Зеленським та Володимиром Путіним. Відповідно наразі російські ЗМІ подають більш нейтральну інформацію щодо загалом української влади»

«Те, що тут Україна фашистська держава, це фашисти, що, мовляв, сам народ не хоче воювати, це є якась група фашистських організацій, лідери і ватажки яких, власне, провокують цю війну. І, до речі, наратив фашизму і досі звучить, навіть в контексті ситуації з розведенням військ дуже багато зараз звучить

повідомлень від російських ЗМІ, мовляв, Зеленський не проти, він такий миротворець, він не хоче війни. А це фашисти, котрі хочуть його дискредитувати, підставити»

Щодо медіа ОРДЛО думка більшості респондентів така, що вони є інструментом російської пропаганди і їх дискурс цілком співпадає з нею. Це так звані «grassroots» медіа, які сформувались завдяки низовим ініціативам, але вони не формують власного бачення подій, проте активно створюють інфоприводи, які можуть потім бути використані в російських медіа:

«Я вважаю, що це не їх власна ідея, скоріше по вказівці з Кремля, але вони створюють дуже кумедні сюжети. Де якась там криниця перестала набирати воду, прийшов Моторола, звільнив якесь село від українських фашистів, попросив дати води і криниця забила водою. Вони створюють по своєму цікаві інформаційні приводи, активно проводять пропаганду»

«У неї були свої якісь цілі, свої намагання, навіть часто провокували ситуацію спеціально, щоб Росія якось там більше помагала, втручалась. Але, Росії треба було ці декларації якось підтримати, тому що сама ідея цього російського миру і.т.д. Якщо ми за своїх там не постоїм, що ж це таке, хто ми такі?!»

Була виражено тезу, що у дискурсі ЗМІ псевдореспублік відбуваються зміни - вони починають формувати у населення ідентичність жителя ДНР/ЛНР через відсутність ініціативи їх об'єднання з боку Росії і в той же час небажання примирення з Україною та поступок їй:

«Якщо раніше вони цілком підпадали під дискурс російських ЗМІ, то зараз вони починають формувати саму ідентифікацію Донбасу. Тобто вони намагаються витворити, щоб жителі Донбасу і тих підконтрольних зараз територій ідентифікували себе не з Росією і не з Україною, а з тими псевдореспубліками»

Висвітлення міжнародними ЗМІ характеризується більшою об'єктивністю і можливістю дотримуватися великого різноманіття точок зору, зокрема включно

з тими, що транслюють повідомлення російської пропаганди. На початку конфлікту приділялась значна увага подіям на території України, але з часом її рівень знизився. Також, характерним є те, що на початкових стадіях медіа простір був значно хаотизованим, значну роль в чому зіграли в тому числі й українські ЗМІ, яким не вдалося чітко проартикулювати єдину позицію. У намаганні слідувати традиції BBC щодо висвітлення всіх точок зору вони транслювали меседжі російської пропаганди, але з часом стали більш чутливими та критичними до неї, на відміну від практик використання лексики на позначення подій та їх учасників - дуже часто застосовується російський наратив, наприклад українська криза, повстанці і т.д:

«Називається традиція BBC - висвітлювати всі точки зору, але вона чому не спрацювала, тому що висвітлювати всі точки зору, означає подавати фактаж і подавати або переказувати відверту пропаганду. Кризовий стан був, коли всі цитували Путіна, що їх там нет в Криму російських зелених чоловічків»

«Міжнародні медіа, намагаючись зберігати баланс і висвітлювати всі точки зору, часто легітимізували агресора – особливо на початку збройного конфлікту»

«Відомі ЗМІ, вони дуже обережні стали потім в переказуванні російської пропаганди. Але так само дуже обережні в використанні термінів, на позначення того, що відбувається в Україні. Тобто їм важко казати російсько-українська війна, вони кажуть українська криза, їм бракує термінів»

Головним фокусом інтерв'ю був детальний розгляд дискурсів щодо подій конфлікту, що транслюються українськими ЗМІ і дослідження їх відмінностей, якщо такі присутні та що їх спричиняє. Українські медіа опинились в ситуації інформаційної війни і тому мали прийти до рішення, яким чином будувати свої репортажі щодо подій. Експертами зазначається, що хоча українським новинним сюжетам притаманна висока емоційність, їх достовірність та ступінь дотримання певних стандартів значно вище, ніж на російських каналах:

«Українські ЗМІ на самому початку постали перед дилемою, продукувати контрпропаганду чи не продукувати? Україна на весь світ відома стоп-фейком як проектом. Наші журналісти дуже обережні із заявами, ну тобто в нас якось правдивість новин, в тому плані, що треба щось обґрунтовувати, не більше. В нас емоційна навантаженість ЗМІ і вони роблять різні акценти, але, принаймні, стосовно фактажу мало хто якось сперечається»

«Якщо ми говоримо про українські ЗМІ, то довгий час це фактично була оборонно-пропагандистська модель. Особливо у фази загострення цих конфліктів»

Усіма респондентами у якості головної риси українського медіа-ринку була названа відсутність державного мовника і його плюралістичність, що сформувалась внаслідок володіння каналами олігархічними групами, що і утворює різні дискурси всередині нього:

«Питання в тому, що Україна не має державних ЗМІ. І фактично кожне з цих ЗМІ належить тим чи іншим промислово-олігархічним групам чи політичним силам. Тобто насправді, якщо ми будемо знати, а ми знаємо власників цих телеканалів, то і в подальшому вони продукують ту інформаційну картину, яка вигідна для тих політичних сил, які є близькими до цього телеканалу»

«Насправді особливість українського медіа-простору є специфічною, і вона пов'язана з тим, що в нас немає державного мовника, немає державних ЗМІ. Але в нас більшість ЗМІ, особливо телеканали, належать певним бізнес-структурам і олігархам»

За результатами проведених інтерв'ю, підходи українських ЗМІ до зображення подій на сході можна поділити на 2 основні групи, першу з яких умовно можна назвати «проросійським» або «сепаратистським», а друга включає в себе сукупність дискурсів, таких як «націоналістичний» або «відданості», слідування міжнародним стандартам та маргінальний «замороження конфлікту».

«Проросійський» або «сепаратистський» наратив пов'язується з опозиційними політичними партіями «Опозиційна платформа «За життя» (ОПЗЖ) та «Опозиційний блок». Згідно з ним транслуються меседжі, подібні до тих, що звучать на російських медіа: зближення з Росією, лунає думка проведення прямих переговорів з РФ, необхідності надання автономії ОРДЛО, а також виконанні Мінських домовленостей. Він притаманний таким телевізійним каналам як 112 канал, NewsOne та Zik.

Якщо звернутися до програм цих партій, з якими вони йшли на парламентські вибори 2019 року, то помітні деякі відмінності. Хоча вони обидві транслують повідомлення зближення з Росією, Опозиційний блок демонструє не таку радикальну позицію - їх кроками до примирення є повне виконання Мінських угод та обмін полоненими «всіх на всіх» - в той час як ОПЗЖ пропонує прямі перемовини Київ - Донецьк - Луганськ - Москва, «припинення обопільних санкцій та відновлення торговельно-економічних зв'язків з Росією та країнами СНД, перегляд умов участі України у Світовій організації торгівлі та зоні вільної торгівлі з Європейським Союзом» (ГО «Centre UA», 2019).

В другій групі існує спільна позиція щодо того, що події революції у 2014 році не є переворотом і влада, яку було обрано після є легітимною; зміна геополітичного курсу України в сторону приєднання до Євросоюзу та НАТО спричинила агресію з боку Росії - анексію Криму і участь російських збройних сил на сході, тому конфлікт не є внутрішнім або громадянською війною:

«Українські телеканали намагаються триматися основних позицій, що це така війна, яку підтримує Росія. В чіткий історичний хід цих подій досить так інтерпретуються логічно. Тобто ніхто не говорить про те, що це хунта вигнала легітимного Януковича. Але очевидно, що це є війна проти найманців на Сході. І цих найманців підтримує російська сторона. Ми маємо офіційну позицію зі штабу Операції об'єднаних сил»

«Така журналістика, назвем це поняття журналістика відданості. Розказуючи щось, ця правдивість їх мовлення, зокрема, детермінується ідеєю, що ми праві, тому що ми на правій стороні. Стороною є Україна як держава, є Росія як держава. Росія напала на Україну. Є псевдореспубліки ці ДНР, ЛНР, терористи. Такий загальний негатив, що Україна вибрала зміну орієнтира геополітичного. Вона хоче до Європи. Росія не пускає, напала на неї, а анексувала Крим. І тепер ще намагається відібрати Донбас»

У залежності від власника телеканалу та його політичної спрямованості можна виділити деякі піднаративи. Наприклад, достатньо жорстка позиція щодо жителів ОРДЛО та критика дій поточної влади з боку партії «Європейська Солідарність». Дискурс «Армія. Мова. Віра» цієї партії транслюється на таких каналах як «5 канал», «Прямий». Експертами також були згадані партії «Голос» та «Народний фронт», які також висловлюють чітку проєвропейську позицію та мають подібну позицію. У програмах «Голосу» та «Європейської солідарності» спільним є декларація зовнішньополітичного курсу на вступ до ЄС та НАТО. Стосовно розв'язання конфлікту «Європейська солідарність» пропонувала покладатися на міжнародне втручання таке як посилення санкцій та введення миротворчої місії ООН, тоді як у «Голосу» було зазначено лише абстрактні декларації, що співпадають з цим дискурсом: «повернути наші території та перемогти у війні за право України на самовизначення» (ГО «Centre UA», 2019):

«Те, що стосується власне «Європейської солідарності», партії минулого президента Петра Порошенка, які йшли з лозунгами «Армія. Віра. Мова», вони продовжують достатньо войовничий дискурс по відношенню жителів до ОРДЛО. Вони власне продовжують настоювати на тому в своїх інформаційних кампаніях, що у нас жодних поступок або у нас жодних прямих переговорів з Російською федерацією»

«Десь буквальні зв'язки, як там цей канал, що пов'язаний з Порошенком, «Прямий», який буквально часто там цей дискурс армія, мова, віра, він транслиував останніми роками»

«Європейська Солідарність», «Голос» це більш проєвропейські мається на увазі ті, хто підтримують лозунг «Геть від Москви»

Деякими експертами було згадано партію чинного президента України «Слуга народу». На їх думку, наразі їх стратегія полягає у досягненні миру завдяки малим, але чітко визначеним крокам, на відміну від амбітної програми попереднього президента. Ними зазначається, що в політичній програмі це не було достатньо прописано: безпосередньо у тексті програми кроки щодо побудови миру сформульовані таким чином: «Забезпечити законодавчий супровід ініціатив Президента, спрямованих на відновлення територіальної цілісності та державного суверенітету України» (ГО «Centre UA», 2019). Також, дається взнаки відсутність їх власного суто інформаційного каналу, окремо від більш направленого на розважальний контент «1+1»:

«Зеленський виключно давав тезу про мир і власне у програмі партії «Слуги народу» сам процес мирного врегулювання був недостатньо виписаний. Проте те, що стосується спрощення і відповідно покращення соціально-економічних умов життя людей. І те, що стосується гуманітарних кроків. Те, що стосується безпекових кроків. Тобто, крок за кроком рухатись поетапно у вирішенні цього питання»

«Слугу народу» цю партію важко, мені кажеється їх основний провал в тому, що вони не мають рупору на інформаційних каналах. Якщо з серед цих є Коломойського плюси можливо. Там немає своїх майданчиків, можливо до речі через це вони уникають спілкування з ЗМІ, ну з традиційними ЗМІ, як в такому розумінні»

Дискурс дотримання міжнародних стандартів описується таким чином:
«Незважаючи на те, що ми сторона конфлікту і тут іде війна, але вони, в принципі, декларують, що ці цінності для журналістів головне. Вони там можуть казати, що наша українська сторона в чомусь винна, то вони це будуть казати. Вони будуть використовувати там словник якийсь нейтральний щодо ворога, будуть дегуманізувати і.т.д». ЗМІ, що можна віднести до цього типу, є Євроньюз, Громадське, Радіо Свобода, а також представництва міжнародних медіа в Україні.

Дискурс замороження конфлікту, який притаманний окремим коментаторам, характеризують так: *«це заморожування конфлікту і фактичне залишення тієї ситуації так, як є зараз. Тобто, умовно кажучи, ми говоримо про відмежування від проблеми Донбасу. Фактично це є якраз прямим визнанням втрати державного суверенітету і територіальної цілісності»*.

Експерти були одностайними у тому, що жодними медіа не розглядається військовий шлях як потенційний спосіб розв'язання конфлікту. Наразі такий шлях трактується лише в ключі утримання поточних позицій на лінії розмежування. Інший варіант вирішення конфлікту є застосування дипломатичних інструментів - переговорів, але деякими наративами він асоціюється з поступками Росії:

«Але такого, щоб там топили за військове рішення питання, такого, в принципі... Всі більш-менш реалістичні у нас, що канали, що політики. Говорять, що треба стояти просто далі в окопах і тримати цю лінію фронту як є і ждати, поки Путін помре, чи щось зміниться. Або проводити перемовини. У нас два принципи таких найбільш зараз реальних сценарії»

Респондентам було важко говорити про регіональні особливості підтримки певних наративів не маючи результатів опитувань. Були висловлені припущення, що вони можуть співпадати з певними соціо-культурними особливостями України:

«Якщо ми говоримо про Західну Україну, то вона все ж таки буде ближче до дискурсів «Європейської солідарності» і до чітких проукраїнських позицій, які можна назвати в певному сенсі націоналістичними позиціями. Якщо ми будемо говорити про Схід і Південь, то вони все одно більше тяготіють до дискурсу опозиційної платформи «За життя»

«Регіони які знаходяться на лінії розмежування вони за рішення, знов таке не за рішенням будь-яким шляхом, вони більш схильні якісь компроміси, перемовини. Люди, які бояться, що перейдуть цю лінію розмежування ці бойовики, і почнуть з чистки свої»

«Тут можна чисто так погадати, що да, там на Галичині, на Заході більш довіряють там таким радикально проукраїнським медіа. В центрі там трошки менше на Сході на Заході. Напевне, ця матриця така стандартна, культурна, політична структура України, лінгвістична»

Проте, було зазначено, що загалом у суспільстві вже присутні настрої втоми від війни, тому потрібно утримуватись від такої категоризації, тому що, незважаючи на прихильність до різних медіа, мешканці різних регіонів можуть підтримувати один і той самий шлях вирішення конфлікту:

«І багато опитувань кажуть, що на Заході теж люди хочуть більш мирного вирішення питання. Навіть те, що дивляться різні медіа, не означає, що люди кардинально, по-різному дивляться на це питання. Напевно, є якась загальна втома від цього питання війни»

Якщо звернутися до результатів досліджень, то загалом можна прослідкувати певні регіональні відмінності. За результатами опитування КМІС (2019), найбільш негативне ставлення до Росії спостерігається на заході України (72,1%), тоді як найвищі рівні позитивного присутні на півдні (60,4%) та сході (71,3%). Абсолютна більшість респондентів на заході (92%) вважають Росію країною-агресором і разом з цим на думку 61,7% вона розпочала війну разом з

сепаратистами, тоді як на сході це число складає 38,5% і щодо причин війни лише 14,5% пов'язують її з діями РФ та сепаратистів, а 30,8% - з українським урядом і олігархами.

Щодо бачення статусу для тимчасово непідконтрольних територій так само існують регіональні відмінності - хоча у всіх регіонах трохи більше половини опитаних хотіли б розв'язання конфлікту шляхом повернення непідконтрольних територій до складу України з тими ж правами, які отримають інші регіони після реформи децентралізації, на сході та півдні частка тих, хто за надання автономії цим територіям, майже вдвічі перевищує аналогічні для заходу та центру України (КМІС, 2019).

Державне регулювання сфери висвітлення російсько-українського конфлікту експерти бачать такими 4 шляхами:

- використання міжнародного досвіду в цьому питанні

«Чомусь ми завжди так сприймаємо цю ситуацію, ніби ми такі першопрохідці і зараз створюємо велосипед. Тобто, і у Німеччині є закон, який пов'язаний з неправдивою інформацією, у Франції є закон. На рівні штатів у США деякі штати мають якісь там свої закони. І мені здається, що в умовах реальної війни, в умовах реальних інформаційних загроз, Україна вже давним-давно мала задуматись над цим»

- встановлення «червоних ліній» щодо тем, які не можна обговорювати
- вироблення лексики, яка відповідатиме нормам міжнародного гуманітарного права

«Принаймні на юридичному рівні назвати якісь речі і тоді до них можна апелювати. Якщо ми визнаємо, що ДНР – це терористична організація, можна зробити закон, щоб завжди, коли згадується ДНР писали, що вони... Або приставку робили, що це визнана українським законодавством терористична організація»

«Якщо будемо переходити до процесів подальшого миробудівництва, то нам потрібно буде виробляти певну таку нейтральну лексику, що відповідає нормам міжнародного гуманітарного права і використовується саме в цих документах і відповідно ретранслювати її в національному законодавстві»

- захист від «фейкової інформації»

«Поширення заздалегідь, завідомо фактів, навіть не фактів, або якоїсь інформації, яка не відповідає і близько реальності і дійсності, має бути покарано я вважаю. По-перше, це поширення фейків, заздалегідь не перевіреної інформації, червоні лінії і вхід тієї пропаганди, яку ми не можемо допускати в Україну, яка шкідлива»

«Якщо фейкова інформація і дезінформація шкодить і створює загрози національним інтересам, то тут держава має захищатись»

Думки експертів поділились на дві полярні групи щодо участі ЗМІ в процесі примирення. Частина респондентів вважає, що їх основна задача - це бути нейтральним транслятором новин, не переходячи на жодну з сторін:

«Функція медіа – це висвітлювати інформацію. В даному випадку медіа просто повинні якісно робити свою роботу, не переходячи на якусь чужу сторону, не створюючи якихось власних інформаційних приводів. І в цьому вже буде їхня роль до пошуку шляхів по виходу із конфліктної ситуації»

«Поширення правдивої інформації про конфлікт, можливо показувати успішні історії, що там розірвана сім'я зустрілася, вони помирилися. Таке люди люблять, соплі з сахаром завжди заходять, щоб показати, що люди помирилися»

Прихильники протилежної точки зору вважають, що навпаки саме медіа можуть взяти на себе роль посередника між сторонами, що допомагатиме об'єднати світогляди, щоб формувати умови для майбутнього продуктивного співжиття:

«Вони посередники, вони не роботи, які просто пишуть інформацію, вони допомагають людям комунікувати. Вони якісь проблемні питання допомагають розв'язати, або обговорити. але якщо ми уже говоримо про якийсь шлях до миру, примирення, то, звичайно, медіа має налагодити комунікацію між людьми. Їхні світи, різні світогляди, космології якось намагатися зшити разом, поєднати, скомпромісувати, ці всі суперечки, пом'якшити, зробити більш прозорими»

Отже, результати опитування продемонстрували, що кожен з цих ЗМІ відіграли відмінну, але в той же час важливу роль під час конфлікту на сході України. Експерти досить чітко надали характеристику ідеології конфлікту, що формується російськими медіа, проте для українських це було зробити складніше через особливості національного медіа простору – їх залежності від олігархічних груп, що ними володіють і відповідно формують спосіб опису подій війни. Також, було зроблено висновок, що ЗМІ в будь-якому разі бути учасниками як у ролі нейтрального транслятора інформації або посередника, що допомагатиме налагоджувати стосунки між групами, що ворогували.

3.3 Розробка інструментарію для вимірювання ступеню прихильності конфліктній ідеології

Для українського контексту вже існують інструменти вимірювання прихильності ідеології конфлікту - наприклад, індекс Результативності Російської Пропаганди (РРП), розроблений дослідниками КМІС (2015), - проте, він є досить вузьким у своєму фокусі лише на дискурс російських медіа. На відміну від нього індекс, що був запропонований Bar-Tal et al. (2012), є більш універсальним і тому пропонується для застосування в різноманітних контекстах, де є конфлікти.

На думку цих авторів, конфліктний етос - це загальний конструкт, який може використовуватись при аналізі будь якого «нерозв'язного» конфлікту. Теми КЕ є

універсальними, оскільки не стосуються конкретних питань або розбіжностей, що виникають у певних умовах, а, натомість, становлять загальну ідеологічну систему суспільних переконань, яка служить призмою, через яку члени суспільства бачать конфлікт.

Хоча ідеологія конфліктного етосу зазвичай домінує на інституційному та культурному рівнях суспільств у стані конфлікту, окремі члени суспільства, які також поділяють цей світогляд, можуть відрізнитися у тій мірі, до якої вони його підтримують. Можливість оцінювати такі індивідуальні відмінності дозволяє виявити рівень гегемонії етосу та підтримки членами суспільства ідеології, що лежить в основі продовження конфлікту.

Прихильність до конфліктного етосу операціоналізується як прийняття суспільних переконань, що стосуються восьми тем, які становлять етос, тобто справедливості цілей, безпеки, позитивного колективного уявлення, делегітимізації опонентів, групової віктимізації, патріотизму, єдності та миру (Bar-Tal et al., 2012). У Додатку В подано, які твердження були розроблені авторами першопочатково для опитувань в Ізраїлі, а в Таблиці 3. можна побачити список за темами, адаптований для контексту України. Опитувальник складається з 16 позицій, по два пункти на кожен тему етосу, один з яких відповідає їй, а другий - суперечить та має обернену шкалу.

Таблиця 3.1.

Операціоналізація змінних за темами конфліктного етосу

Жителі Донбасу впродовж довгого часу зазнавали утисків тому мають право на автономію	Цілі
Тимчасово непідконтрольні території є історично українськими і тому мають повернутися до її складу з такими ж правами, як і у інших областей	
Не потрібно дозволяти противнику бачити, що між нами існують розбіжності щодо вирішення конфлікту	Єдність
Сила української держави полягає в різноманітності думок всередині неї	
Незважаючи на прагнення українців до миру, інша сторона неодноразово порушувала перемир'я	Віктимізація

Жителі Донбасу (та росіяни) є такими ж жертвами конфлікту, як і українці	
Серед жителів Донбасу (та росіян) можна знайти багатьох з поміркованими поглядами, що хочуть покласти край конфлікту	Делегітимізація
Жителі Донбасу (та росіяни) ніколи не викликали довіри	
Самопожертва за батьківщину є найважливішою цінністю	Патріотизм
Однією з головних цілей системи освіти має бути заохочення вірності до батьківщини	
Умисне застосування військової сили є найбільш ефективним засобом для усунення загроз безпеці країни	Безпека
Лише військової сили недостатньо, щоб справді забезпечити безпеку української держави	
Українці мають не менше негативних якостей, ніж жителі Донбасу (та росіяни)	Уявлення про себе
Здатність українського народу захищатися від агресії є свідченням його винятковості	
Миру не можливо досягти без компромісів	Прагнення миру
Мир можливий лише після того, як "будуть встановлені всі факти"	

Згідно з Bar-Tal et al. (2012), конфліктний етос функціонує як посередник між консервативним світоглядом та судженнями щодо конкретних питань стосовно конфлікту. Їх дослідження було розроблене для перевірки гіпотези про те, що конфліктний етос опосередковує вплив політичної самокатегоризації (суб'єктивне визначення політичної орієнтації) та правого авторитаризму (RWA) на певне ставлення до компромісів, необхідних для мирного вирішення конфлікту. На мою думку, цю гіпотезу доцільно застосувати також для українського контексту, щоб перевірити, чи справджується для нього зв'язок ідеологічно правих позицій та підтримки певних шляхів вирішення конфлікту, що був помічений багатьма авторами, розглянутими у Розділі 1. Також, зв'язок політичних уподобань з силою прихильності ідеології конфлікту є вартим уваги, так як результати експертного опитування показали, що в українському контексті дискурси пов'язані з політичними силами.

Для вимірювання political self-categorization використано питання з анкети дослідження ESS (2012) 6 хвили (останньої, що проводилась в Україні): У політиці люди часто говорять про «лівих» та «правих». За допомогою цієї картки, скажіть, де б Ви розташували себе на цій шкалі, якщо 0 означає "Ліві", а 10 означає "Праві". Додатково буде поставлено питання «Оберіть, будь ласка, з цього списку політичних партій ті, які, на Вашу думку, пропонують найбільш продумані і реалістичні рішення для припинення воєнного конфлікту на Донбасі і встановлення миру?, що було використано в опитуванні «Суспільно-політичні настрої України: липень 2019 року» (КМІС, 2019). Шкала RWA була запропонована в 1981 році канадським психологом Робертом Алтемейером і наразі складається з 22 тверджень. У дослідженні пропонується використовувати її скорочений варіант, розроблений І. Заркіссон (2005). Запропонована нею шкала має коротші твердження, з менш крайніми формулюваннями та посиленнями на конкретні групи (наприклад, жінки, гомосексуали).

На додаток до цих гіпотез, на мою думку, важливим є також вивчення впливу медіа на ступінь прихильності до ідеології конфлікту. Так як ЗМІ, а особливо телебачення, є одним з її головних трансляторів, можна припустити, що ті, хто більш активно ним користуються, будуть більш прихильними до цього дискурсу. Для визначення, які ЗМІ є основними джерелами інформації загалом та безпосередньо стосовно конфлікту використані запитання з дослідження «Джерела інформації, медіаграмотність і російська пропаганда» ГО «Детектор медіа» спільно з КМІС (2019):

- З яких джерел Ви найчастіше отримуєте інформацію про стан справ в Україні та світі?
- Яким із перерахованих джерел інформації Ви довіряєте стосовно збройного протистояння на Донбасі?

Так як за результатами опитувань телебачення є досі найпопулярнішим способом отримання новин для перевірки висунутої гіпотези необхідно визначити частоту користування ним. Для цього будуть застосовані питання з анкети для 6 хвили дослідження ESS (2012):

- Скільки всього часу Ви проводите біля телевізора у звичайний будній день?
- А скільки з цього часу у звичайний будній день Ви проводите біля телевізора, дивлячись новини або програми про політику та поточні події?

Наостанок, вимірюватимуться як ставлення до миру та війни загалом, так і бачення респондентами шляхів розв'язання конфлікту на Донбасі і їх думка щодо потенційного статусу тимчасово непідконтрольних територій. Для дослідження загального ставлення до миру та війни використана частина APW Scale, що була створена та апробована Ван дер Лінденом et al. (2017). Для застосування в цій анкеті було обрано такі твердження:

- Я вважаю, що мир є надзвичайно важливим.
- В стані миру виявляються найкращі якості в суспільстві.
- Встановлення миру у світі повинно бути першочерговим завданням нашої країни
- Війна іноді є найкращим способом вирішення конфлікту.
- За певних умов війна є необхідною для підтримання справедливості.
- Хоча війна - жахливе явище, воно має певну цінність.

У якості варіантів відповідей на питання «Який з варіантів вирішення проблеми непідконтрольних територій Донецької і Луганської областей («ДНР» і «ЛНР») Ви підтримали б найбільше?» були включені різноманітні сценарії такі як військовий, залучення міжнародних акторів та переговори, розподіл яких можна побачити у Таблиці 3.2. Баченню статусу тимчасово окупованих територій присвячено питання: «Якою має бути державна політика щодо неконтрольованих територій у Донецькій та Луганській областях?». Обидва питання були застосовані в опитування КМІС «Суспільно-політичні настрої населення України» (2019), а варіанти відповідей були взяті на основі опитування «Кальміуської групи» спільно з компанією GfK Ukraine «Лідерство України у Мінському процесі: ставлення громадян до перших кроків реінтеграції окремих районів Донецької та Луганської областей» (2018).

Таблиця 3.2.

Розподіл змінних за шляхами вирішення проблеми непідконтрольних територій

Шлях розв'язання конфлікту	Варіанти відповідей у питаннях анкети
військовий	Військова операція української армії для досягнення вирішальної перемоги Продовження операцій української армії на тому самому рівні активності, що й зараз
залучення міжнародних акторів	Примушення Росії до поступок і завершення конфлікту з використанням міжнародних санкцій і тиску Запровадження тимчасової адміністрації ООН за підтримки миротворчих сил для управління окупованими територіями
переговори	Розширені міжнародні переговори між всіма сторонами конфлікту, з можливим залученням ЄС, США та інших країн, та міжнародних організацій, але без залучення самопроголошених «ДНР»/«ЛНР» Прямі переговори української влади з Росією Прямі переговори української влади з представниками самопроголошених «ДНР» та «ЛНР»

У своєму дослідженні Д. Бар-Тал et al. (2012) обрали такі соціально-демографічні характеристики як релігійність, рівень доходу, освіти та стать. В українському контексті, на мою думку, належність до певної релігійної групи, на відміну від Ізраїлю, не несе такого значення стосовно бачення конфлікту та шляхів його вирішення, тому доцільно не використовувати її. Проте, важливим для України є регіональний аспект, що продемонстрували результати експертного опитування.

Загалом, теоретична модель має такий вигляд як представлено на рис. 3.1. З анкетною можна ознайомитися у Додатку Г.

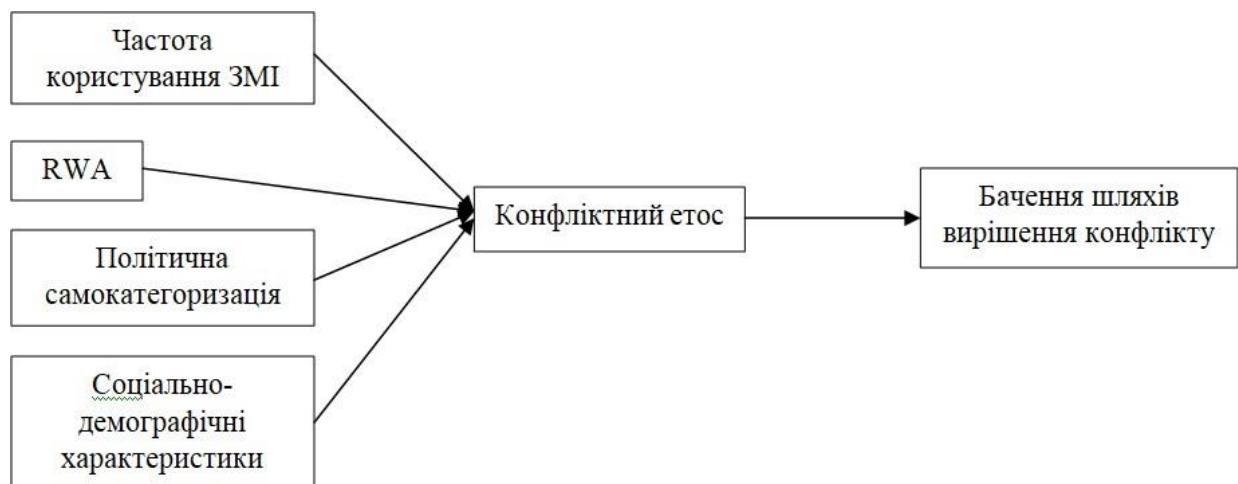

Рис. 3.1 Теоретична модель дослідження

Висновки до розділу 3

У російсько-українському конфлікті медіа відіграли велику роль, тому що саме завдяки ним сторонами створювались окремі інформаційні картини подій, що відбувалися. На основі експертних інтерв'ю було визначено ролі та дискурси різних ЗМІ, що дотичні до нього.

Російські медіа є основним інструментом державної пропаганди. Їм притаманний агресивний стиль подачі інформації, використання hate speech, відсутність альтернативних точок зору. Конфлікт зображується як громадянська війна, спричинена державним переворотом, внаслідок якого до влади прийшли фашисти, а Росія захищає російськомовне населення, яке зазнало утисків. На думку експертів, ще одним з її інструментів є ЗМІ ОРДЛО, які транлюють повідомлення російської пропаганди, а також створюють інфоприводи для неї. Висвітлення міжнародними ЗМІ характеризується більшою об'єктивністю, але у намаганні слідувати традиції BBC, вони транлювали меседжі російської пропаганди, до якої з часом вони стали більш критичними, проте все ще залишилась проблема з використанням лексики на позначення як самого конфлікту, так і його учасників.

Експертами зазначається, що головною характеристикою українського медіа-ринку є відсутність державного мовника і володіння каналами олігархічними групами, що і формує їх дискурси. Підходи українських ЗМІ до зображення подій на сході можна умовно поділити на 2 основні групи. Першу з становлять так звані «проросійські» або «сепаратистські», основними наративами яких є зближення з Росією та необхідність надання автономії ОРДЛО. В другій групі, що отримала назву «націоналістичної» або «відданості» і включає в себе сукупність дискурсів, існує спільна позиція щодо того, що зміна геополітичного курсу України в сторону приєднання до Євросоюзу та НАТО спричинила агресію з боку Росії - анексію Криму і участь російських збройних сил на сході, тому конфлікт не є внутрішнім або громадянською війною. Експерти були одностайними у тому, що жодними медіа не розглядається військовий шлях як потенційний спосіб розв'язання конфлікту. Двома варіантами вирішення конфлікту є утримання військових позицій на поточному стані або застосування дипломатичних інструментів.

Загальним підсумком роботи є розробка інструменту для вимірювання ступеню прихильності конфліктній ідеології. Його актуальність полягає в тому, що хоча вже існують подібні інструменти (наприклад, індекс Результативності Російської Пропаганди (РРП)), вони є обмеженими у фокусі лише на дискурс російських медіа. Натомість запропонований тут, адаптований опитувальник Д. Бар-Тала et al. є більш універсальними, оскільки його теми не стосуються конкретних питань або розбіжностей, а становлять загальну ідеологічну систему суспільних переконань, яка служить призмою, через яку члени суспільства бачать конфлікт.

ВИСНОВКИ

У процесі написання магістерської дисертації було проаналізовано теоретичні напрацювання, які досліджували таке поняття як «ідеологія» та виявлено таке її визначення, що є найбільш доцільним для використання в умовах конфліктів. Ідеологію концептуалізовано як загальний світогляд, який посиляється на теперішню та майбутню реальність з метою створення концептуальної основи, яка дозволяє людям організовувати та досягати світ, у якому вони живуть, і діяти для його збереження або змін відповідно з цією точкою зору.

Було виявлено, що для суспільств, які перебувають в умовах протистояння, важливим є ряд характеристик цього поняття. По-перше, ідеології - системи переконань, які поділяються соціально, і тим самим формують ідентифікацію з групою. Також, вони мають здатність мотивувати колективні дії, надаючи рамки для спільного сприйняття несправедливості та почуття гніву, направленого на членів аут-групи. Результати досліджень продемонстрували, що люди, що мають прихильність до певних ідеологій, швидше за все, матимуть такі погляди та демонструватимуть таку поведінку, яка сприяє формуванню, підтримці та ескалації конфлікту.

Так як медіа є основним засобом комунікації, який дає можливість охоплення великих аудиторій, вони є дуже ефективним інструментом для поширення таких конфліктних ідеологій. Особливо така роль ЗМІ підсилилась внаслідок трансформації конфліктів після Холодної війни, коли на перший план почало виходити не застосування зброї, а засоби «психологічної» війни, що передбачають завоювання «сердець та умів» населення. Головною метою є забезпечення впливу на ставлення та сприйняття громадськості. Це безперервне змагання, яке передбачає володіння можливістю комунікації з населенням (або перешкоджання їй) у спробі просувати свою версію подій - наприклад, вказувати, хто «хороший», хто «поганий» і тим самим виправдовувати власну політику та дії.

За допомогою аналізу наявних теоретичних публікацій та вивчення випадків країн, що мають досвід вирішення конфліктів, було визначено який вплив медіа можуть мати на конфлікт на різних його етапах. По-перше, те, як на до-конфліктному етапі медіа «обрамляють» інформацію, може стати каталізатором його ескалації або ж деескалації. Далі, на етапі безпосереднього протистояння діяльність ЗМІ часто описується терміном «журналістика війни», тому що вони фокусуються на зображенні насильства і користуються кліше «більше крові, то більше переглядів». Медіа часто оминають своєю увагою етап розв'язання конфлікту, тому що його частина може бути засекреченою, а також переговорний процес не дає такої яскравої картини для репортажів як наприклад насилля. Проте, включеність ЗМІ під час мирних переговорів є корисною у якості посередника між його учасниками та громадськістю, тому що люди майже напевно почуватимуться обдуреними, якщо оприлюднена остаточна мирна угода у значній мірі не відповідатиме їх очікуванням.

Аналіз ролі медіа у якості транслятора конфліктної ідеології є особливо актуальним для України, тому що з 2014 року вона перебуває у стані не тільки збройного протистояння, але й інформаційного. Це явище отримало назву «гібридної» війни, а також інформаційної або нелінійної і його аналізу приділено багато уваги як з боку західних, так і українських дослідників. М.Галеотті надає таке визначення цьому поняттю - це стиль ведення війни, який поєднує політичне, економічне, соціальне та кінетичне у типі конфлікту, який не визнає меж між цивільними та учасниками бойових дій, секретним та публічним, війною та миром.

Вже впродовж довгого часу телебачення є найпопулярнішим видом медіа в Україні згідно з даними соціологічних досліджень і, хоча трансляція російських каналів була припинена в 2014 році, дослідники не надавали великого значення вивченню того, яким чином саме українські загальнонаціональні телеканали формували бачення подій на сході у своїх аудиторій. Саме тому, на основі експертних інтерв'ю у цій роботі було проаналізовано визначено ролі та

дискурси різних ЗМІ, що присутні у нашій країні, а також виявлено місце українських медіа у цьому процесі.

Якщо по чергово розглядати різні ЗМІ, то всі експерти були одностайними, що російські медіа є основним інструментом державної пропаганди. Їм притаманний агресивний стиль подачі інформації, використання hate speech, відсутність альтернативних точок зору. Названі в ході інтерв'ю їх характеристики можна співвіднести з такими, що притаманні ідеології. На думку опитаних, ще одним з інструментів російської пропаганди є ЗМІ ОРДЛО, які не тільки транлюють її повідомлення, а також створюють інфоприводи для неї. Висвітлення подій міжнародними ЗМІ характеризується більшою об'єктивністю, але у намаганні слідувати традиції BBC, на початку конфлікту вони транлювали меседжі російської пропаганди і так само досі залишилась актуальною проблема з використанням ними лексики на позначення як самого конфлікту, так і його учасників.

Головною характеристикою українського медіаринку є відсутність державного мовника і володіння каналами олігархічними групами, що і формує їх дискурси. Підходи українських ЗМІ до зображення подій на сході можна умовно поділити на 2 основні групи. Першу становлять так звані «проросійські» або «сепаратистські», основними наративами яких є зближення з Росією та необхідність надання автономії ОРДЛО. В другій групі, що отримала назву «націоналістичної» або «відданості» і включає в себе сукупність дискурсів, існує спільна позиція щодо того, що зміна геополітичного курсу України в сторону приєднання до Євросоюзу та НАТО спричинила агресію з боку Росії - анексію Криму і участь російських збройних сил на сході, тому конфлікт не є внутрішнім або громадянською війною. Експерти були одностайними у тому, що жодними медіа не розглядається військовий шлях як потенційний спосіб розв'язання конфлікту. Двома варіантами вирішення конфлікту є утримання військових позицій на поточному стані або застосування дипломатичних інструментів. Яку дискурсах, так і у шляхах вирішення конфлікту, що вони пропонують,

прослідковується їх зв'язок з певними політичними силами, які близькі до власників телеканалів, що і формує їх смислове наповнення.

Для успішного процесу примирення особливої важливості набуває подолання подібних ідеологій, тому в ході написання роботи на основі огляду літератури та вивчення кейсів інших країн (Кіпр, Північна Ірландія, Руанда, Ізраїль та ін..) було виокремлено шляхи їх подолання. Основним механізмом є створення альтернативної ідеології – так званого «етосу миру», що поступово замінить ідеологію, і стане підґрунтям подальшого процесу миробудування. Також, значну роль тут може відігравати застосування «контактної теорії». Окрім неї, серед подібних механізмів було запропоновано ідею "трансформаційного діалогу" і комплексу заходів, що входять в парадигму «освіти миру». Під час процесу примирення важливо, щоб групи отримували більш реалістичне сприйняття антагоністичної групи, тому що суспільства та ЗМІ у контексті нерозв'язних конфліктів, як правило, підтримують та підсилюють негативні образи та стереотипи щодо конфліктуючої групи.

Для оцінки поширеності таких поглядів та рівня прихильності населення до них ізраїльськими дослідниками Д. Бар-Талом et al. було розроблено спеціальний інструмент, який у якості загального підсумку роботи було адаптовано для використання в українському контексті. Такий опитувальник є більш універсальними, оскільки його теми не стосуються конкретних питань або розбіжностей, а становлять загальну ідеологічну систему суспільних переконань, яка служить призмою, через яку члени суспільства бачать конфлікт. Він дозволяє не тільки виявити ступінь прихильності населення до ідеології, що поширюється ЗМІ, але й дослідити фактори, що його спричиняють, а також побачити, яким шляхам розв'язання надають перевагу люди в залежності від рівня підтримки ними цього світогляду.

Важливо також зазначити, що особливості застосованої в цьому дослідженні методології накладають певні обмеження. Так як експертне інтерв'ю належить

до якісних методів, висновки не можна вважати такими, що охоплюють питання в повному обсязі, проте вони означають напрямок для подальших більш ґрунтовних досліджень. Розроблена анкета є початковою пропозицією щодо вивчення рівня прихильності населення до конфліктної ідеології та потребує емпіричної апробації для виявлення її ефективності та подальшого доопрацювання за необхідності. Незважаючи на це, на мою думку, сфера досліджень тематичного наповнення дискурсів українських медіа стосовно конфлікту на Донбасі та формування ними відповідних шляхів його вирішення є дуже актуальною, так само як і вивчення ступенів прихильності суспільства до них. Ця дисертація закладає основу для наступних досліджень у цьому напрямку, на основі яких можливо будувати ефективні заходи державної політики, що спрямовані на успішний процес примирення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Adorno, T. W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D. J., & Stanford, N. R. (1950). *The authoritarian personality*. New York: Harper & Brothers.
- Aiken, N. T. (2010). Learning to Live Together: Transitional Justice and Intergroup Reconciliation in Northern Ireland. *International Journal of Transitional Justice*, 4(2), 166-188. doi:10.1093/ijtj/ijq002
- Al Ramiah, A., & Hewstone, M. (2013). Intergroup contact as a tool for reducing, resolving, and preventing intergroup conflict: Evidence, limitations, and potential. *American Psychologist*, 68(7), 527–542. doi: 10.1037/a0032603
- Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Oxford, England: Addison-Wesley.
- Altemeyer, B. (1981). *Right-wing authoritarianism*. Winnipeg, Canada: University of Manitoba Press.
- Altemeyer, B. (1998). The Other «Authoritarian Personality.» *Advances in Experimental Social Psychology*, 30, 47–92. doi: 10.1016/S0065-2601(08)60382-2
- Attacks on the Press in 2008: Georgia. (2009, February 10). Retrieved from <https://cpj.org/2009/02/attacks-on-the-press-in-2008-georgia.php>.
- Bar-Tal, D. (2004). Ethos of Conflict. Retrieved from <http://www.beyondintractability.org/essay/ethos-of-conflict>
- Bar-Tal, D., Raviv, A., & Dgani-Hirsh, A. (2008). The Influence of the Ethos of Conflict on Israeli Jews Interpretation of Jewish—Palestinian Encounters. *Journal of Conflict Resolution*, 53(1), 94-118. doi:10.1177/0022002708325942
- Bar-Tal, D., Halperin, E., & Oren, N. (2010). Socio-Psychological Barriers to Peace Making: The Case of the Israeli Jewish Society. *Social Issues and Policy Review*, 4(1), 63-109. doi:10.1111/j.1751-2409.2010.01018.x
- Bar-Tal, D., Sharvit, K., Halperin, E., & Zafran, A. (2012). Ethos of conflict: The concept and its measurement. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 18(1), 40–61. doi: 10.1037/a0026860
- BBC. (2014, May 11). Ukraine rebels hold referendums in Donetsk and Luhansk. Retrieved from <http://www.bbc.com/news/world-europe-27360146>.
- BBC. (2019a, September 7). Українські в'язні повернулися. Хто серед них? Повний список. Retrieved from <https://www.bbc.com/ukrainian/news-49610429>.
- BBC. (2019b, October 3). Що таке "формула Штайнмаєра". Retrieved from <https://www.bbc.com/ukrainian/features-49906993>.

Becker, J. (1982). Communication and Peace. The Empirical and Theoretical Relation between Two Categories in Social Sciences. *Journal of Peace Research*, 19(3), 227–240. doi: 10.1177/002234338201900302

Blondel, Y. I. (n.d.). *Violent Conflict and Roles of the Media*. Violent Conflict and Roles of the Media. Department for Peace and Conflict Research, Uppsala University.

Canetti, D., Elad-Strenger, J., Lavi, I., Guy, D., & Bar-Tal, D. (2017). Exposure to Violence, Ethos of Conflict, and Support for Compromise: Surveys in Israel, East Jerusalem, West Bank, and Gaza. *Journal of Conflict Resolution*, 61(1), 84-113. doi:10.1177/0022002715569771

Cohrs, J. C. (2012). Ideological Bases of Violent Conflict. *Oxford Handbooks Online*. doi: 10.1093/oxfordhb/9780199747672.013.0004

Deutsche Welle. (2019, January 21). ООН: Жертвами конфлікту на Сході України стали майже 13 тисяч людей: DW: 21.01.2019. Retrieved from <https://www.dw.com/uk/оон-жертвами-конфлікту-на-сході-україни-стали-майже-13-тисяч-людей/a-47172250>.

Doucet, L. (2018). Syria & the CNN Effect: What Role Does the Media Play in Policy-Making? *Daedalus*, 147(1), 141–157. doi: 10.1162/daed_a_00480

EU vs Disinformation. (2019, January 18). Ukraine Under Information Fire. Retrieved from <https://euvsdisinfo.eu/ukraine-under-information-fire/>.

European Social Survey. (2012). Retrieved from <http://www.europeansocialsurvey.org/>.

Galeotti, M. (2015). 'Hybrid War' and 'Little Green Men': How It Works, and How It Doesn't. *Ukraine and Russia: People, Politics, Propaganda and Perspectives*, 156–164.

Galeotti, M. (2017, September 17). The 'Gerasimov Doctrine' and Russian Non-Linear War. Retrieved from <https://inmoscowsshadows.wordpress.com/2014/07/06/the-gerasimov-doctrine-and-russian-non-linear-war/>.

Galeotti, M. (2018, November 29). (Mis)Understanding Russia's two 'hybrid wars' | Eurozine. Retrieved from <https://www.eurozine.com/misunderstanding-russias-two-hybrid-wars/>.

Galtung, J. (1990). Cultural Violence. *Journal of Peace Research*, 27(3), 291–305.

Galtung, J., & Fischer, D. (2013). High Road, Low Road: Charting the Course for Peace Journalism. *Johan Galtung SpringerBriefs on Pioneers in Science and Practice*, 95–102. doi: 10.1007/978-3-642-32481-9_8

Gergen, K. J., McNamee, S., & Barrett, F. (2001). Toward A Vocabulary of Transformative Dialogue . Retrieved from

https://www.swarthmore.edu/sites/default/files/assets/documents/kenneth-gergen/Toward_A_Vocabulary_of_Transformative_Dialogue.pdf.

Gerring, J. (1997). Ideology: A Definitional Analysis. *Political Research Quarterly*, 50(4), 957–994. doi: 10.2307/448995

Gilboa, E. (2005). The CNN Effect: The Search for a Communication Theory of International Relations. *Political Communication*, (22), 27–44. doi: 10.1080/10584600590908429

Gilboa, E. (2009). Media and Conflict Resolution: A Framework for Analysis. *Marquette Law Review*, 93(1), 87–110.

Gramsci, A. (1971). *Prison notebooks*. New York: International Publishers.

Gumba, D. E. O. (2007). *The Media in Conflict: A Case Study of the Somali Civil War* (Master's thesis, University of Nairobi). Retrieved from <http://erepository.uonbi.ac.ke/handle/11295/3486>

Hadjipavlou, M. (2007). The Cyprus Conflict: Root Causes and Implications for Peacebuilding. *Journal of Peace Research*, 44(3), 349–365. doi:10.1177/0022343307076640

Hackett, R. A. (2006). Is Peace Journalism Possible? Three Frameworks for Assessing Structure and Agency in News Media. *Conflict & Communication Online*, 5(2), 1–13.

Herman, E. S. (1996). The Propaganda Model Revisited. *Monthly Review*, 48(3), 115–128. doi: 10.14452/mr-048-03-1996-07_8

Herman, E. S., & Chomsky, N. (1988). *Manufacturing Consent: The political economy of the mass media*. New York: Pantheon Books.

Howard, R. (2004). Conflict sensitive journalism - International Media Support. Retrieved from <https://www.mediasupport.org/wp-content/uploads/2014/10/conflict-sensitive-journalism-myanmar-2014-ims.pdf>.

Hutchings, S., & Szostek, J. (2015). Dominant Narratives in Russian Political and Media Discourse during the Ukraine Crisis. *Ukraine and Russia: People, Politics, Propaganda and Perspectives*, 183–196.

InMind. (2018, September). Ставлення населення до ЗМІ та споживання різних типів ЗМІ в Україні. Retrieved from https://internews.in.ua/wp-content/uploads/2018/09/2018-MCS_FULL_UKR.pdf.

Jost, J. T., Federico, C. M., & Napier, J. L. (2009). Political Ideology: Its Structure, Functions, and Elective Affinities. *Annual Review of Psychology*, 60(1), 307–337. doi: 10.1146/annurev.psych.60.110707.163600

Kacharava, K., & Gvineria, I. (2011). Georgian media: covering conflict in Abkhazia, 23–28. Retrieved from <https://www.researchgate.net/publication/274711442>

- Kaldor, M. (2013, March 7). International Journal of Security and Development. Retrieved from <https://www.stabilityjournal.org/articles/10.5334/sta.at/>.
- Lister, M., Dovey, J., Giddings, S., & Kelly, K. (2010). *New media: a critical introduction* (2nd ed.). London: Routledge.
- MacDonald, D. B. (2002). *Balkan holocausts?: Serbian and Croatian victim-centred propaganda and the war in Yugoslavia*. Manchester: Manchester University Press.
- Maoz, I. (2000). An Experiment in Peace: Reconciliation-Aimed Workshops of Jewish-Israeli and Palestinian Youth. *Journal of Peace Research*, 37(6), 721–736. doi: 10.1177/0022343300037006004
- Maoz, I. (2011). Does contact work in protracted asymmetrical conflict? Appraising 20 years of reconciliation-aimed encounters between Israeli Jews and Palestinians. *Journal of Peace Research*, 48(1), 115–125. doi: 10.1177/0022343310389506
- Marx, K., & Engels, F. (1970). *The German ideology*. London: Lawrence & Wishart.
- Miller, R. (2013). The Role of Ideology in Negotiation and Conflict Resolution During the Tuareg Rebellions. Retrieved from <https://smallwarsjournal.com/jrnl/art/the-role-of-ideology-in-negotiation-and-conflict-resolution-during-the-tuareg-rebellions>.
- Neuman, J. (1996). *Lights, camera, war: Is media technology driving international politics?* New York: St. Martin's Press.
- Never Again Rwanda. (n.d.). Retrieved from <http://neveragainrwanda.org/>
- Nimmo, B. (2015, May 19). Anatomy of an Info-War: How Russia's Propaganda Machine ... Retrieved from <https://www.stopfake.org/en/anatomy-of-an-info-war-how-russia-s-propaganda-machine-works-and-how-to-counter-it/>.
- Pettigrew, T. F. (1998). Intergroup Contact Theory. *Annual Review of Psychology*, 49, 65–85. doi: 10.1146/annurev.psych.49.1.65
- Pomerantsev, P. (2014, May 5). How Putin Is Reinventing Warfare. Retrieved from <https://foreignpolicy.com/2014/05/05/how-putin-is-reinventing-warfare/>.
- Pomerantsev, P., & Weiss, M. (n.d.). The Menace of Unreality: How the Kremlin Weaponizes Information, Culture and Money. Retrieved from http://www.interpretermag.com/wp-content/uploads/2014/11/The_Menace_of_Unreality_Final.pdf.
- Putnam, R. D. (1971). Studying Elite Political Culture: The Case of «Ideology.» *American Political Science Review*, 65(3), 651–681. doi: 10.2307/1955512
- Ricchiardi, S. (1996). Confused Images: How the Media Fueled the Balkans War. Retrieved from <https://quod.lib.umich.edu/j/jii/4750978.0003.215/--confused-images-how-the-media-fueled-the-balkans-war?rgn=main;view=fulltext>.

- Robinson, P. (1999). The CNN effect: can the news media drive foreign policy? *Review of International Studies*, 25(2), 301–309. doi: 10.1017/s0260210599003010
- Rogoza, J. (2008). Russian propaganda war: media as a long- and short-range weapon. *CES Commentary*, (9), 1–5. Retrieved from https://www.files.ethz.ch/isn/91705/commentary_09.pdf
- Snegovaya, M. (2015, September). Putin's Information Warfare in Ukraine. Retrieved from <https://www.stratcomcoe.org/msnegovaya-putins-information-warfare-ukraine>.
- Staub, E. (2012, January 17). The Challenging Road to Reconciliation in Rwanda. Retrieved from <https://www.e-ir.info/2012/01/17/the-challenging-road-to-reconciliation-in-rwanda/>
- Straus, S. (n.d.). *Rwanda and Rtlm Radio Media Effects. Rwanda and RTLM Radio Media Effects* (pp. 1–12). Madison: Department of Political Science University of Wisconsin.
- StopFake. (2018, September 20). Фейки, спростовані проектом StopFake в 2014–2017 роках: наративи та джерела. Retrieved from <https://www.stopfake.org/uk/fejky-sprostovani-proektom-stopfake-v-2014-2017-rokah-narratyvy-ta-dzherela/>.
- Svensson, I., & Brounéus, K. (2013). Dialogue and interethnic trust: A randomized field trial of ‘sustained dialogue’ in Ethiopia. *Journal of Peace Research*, 50(5), 563–575. doi: 10.1177/0022343313492989
- Szalay, L. B., & Kelly, R. M. (1982). Political Ideology and Subjective Culture: Conceptualization and Empirical Assessment. *The American Political Science Review*, 76(3), 585–602. doi: 10.2307/1963733
- Taylor, M., & Kent, M. L. (2000). Media Transitions in Bosnia. *Gazette*, 62(5), 355–378. doi: 10.1177/0016549200062005002
- Thompson, J. B. (2007). *Studies in the theory of ideology*. Cambridge: Polity Press.
- Tibon, S., & Blumberg, H. (1999). Authoritarianism and Political Socialization in the Context of the Arab- Israeli Conflict. *Political Psychology*, 20(3), 581–591. doi: 10.1111/0162-895x.00157
- Ukrainian Military Pages. (2018, November 25). Російські кораблі здійснили напад на українські катери. Retrieved from <https://www.ukrmilitary.com/2018/11/russian-ships-attacked-the-ukrainian-ships.html>.
- Ukrinform. (2019). У Богданівці та Петрівському завершили розведення військ. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/2815906-u-bogdanivci-ta-petrivskomu-zaversili-rozvedenna-vijsk.html>.

Van der Linden, N., Leys, C., Klein, O., & Bouchat, P. (2017). Are attitudes toward peace and war the two sides of the same coin? Evidence to the contrary from a French validation of the Attitudes Toward Peace and War Scale. *Plos One*, 12(9). doi: 10.1371/journal.pone.0184001

Van Dijk, T. A. (2006). Politics, ideology, and discourse. In R. Wodak (Ed.), *Elsevier Encyclopedia of Language and Linguistics: Volume on Politics and Language*, 728-740. New York: Elsevier.

Wolfsfeld, G. (2017). The role of the media in violent conflicts in the digital age: Israeli and Palestinian leaders' perceptions. *Media, War & Conflict*, 11(1), 107-124. doi: 10.1177/1750635217727312

Wheeler, N. (2000). *Saving strangers: Humanitarian intervention in international society*. New York: Oxford University Press.

Zakrisson, I. (2005). Construction of a short version of the Right-Wing Authoritarianism (RWA) scale. *Personality and Individual Differences*, 39(5), 863-872. doi: 10.1016/j.paid.2005.02.026

Кабінет Міністрів України. (2017, January 11). Про затвердження плану заходів, спрямованих на реалізацію деяких засад державної внутрішньої політики щодо окремих районів Донецької та Луганської областей, де органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8-2017-p>.

Кабінет Міністрів України. (2018, July 26). Про схвалення Стратегії інформаційної реінтеграції Донецької та Луганської областей. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/539-2018-p>.

Офіційний веб-портал Верховної Ради України. (2015, April 21). Про Заяву Верховної Ради України "Про відсіч збройній агресії Російської Федерації та подолання її наслідків". Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/337-19>.

Офіційний веб-портал Верховної Ради України. (2014, April 14). Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року "Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України". Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/405/2014>.

Офіційний веб-сайт Президента України. (2018, November 26). Указ Президента Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 26 листопада 2018 року "Щодо надзвичайних заходів із забезпечення державного суверенітету і незалежності України та введення воєнного стану в Україні". Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/3902018-25574>.

Гарбар, О., Конопкін, А., Кореньков, О., & Мовчан, С. (2018). *Збройний конфлікт в Україні: військова підтримка незаконних збройних формувань «Днр» та «Лнр» з боку Російської Федерації. Збройний конфлікт в Україні: військова підтримка незаконних збройних формувань «ДНР» та «ЛНР» з боку Російської Федерації* (pp. 1–40). Київ: Українська Гельсінська спілка з прав людини.

Генеральна прокуратура України. (2014, May 16). Самопроголошені республіки у Донецькій та Луганській областях кваліфіковано як терористичні організації. Retrieved from <https://www.gp.gov.ua/ua/news.html? m=publications& c=view& t=rec&id=138582>.

ГО "Centre UA". (2019). Програмні позиції партій щодо сфер державної політики. Retrieved from <http://vybory2019.pravda.com.ua/#/platforms>.

ГО «Детектор медіа». (2019, March 21). Джерела інформації, медіаграмотність і російська пропаганда: результати всеукраїнського опитування громадської думки. Retrieved from <https://detector.media/infospace/article/164308/2019-03-21-dzherela-informatsii-mediagramotnist-i-rosiiska-propaganda-rezultati-vseukrainskogo-opituvannya-gromadskoi-dumki/>.

Дмітрієв, О., Золкіна, М., Ключев, О., Мацука, О., & Сизов, В. (2018). *Лідерство України у Мінському процесі: ставлення громадян до перших кроків реінтеграції окремих районів Донецької та Луганської областей. Лідерство України у Мінському процесі: ставлення громадян до перших кроків реінтеграції окремих районів Донецької та Луганської областей*. Київ: Кальміуська група.

Дуцик, Д. (2017, June 30). Як політика форматує новини: тенденції 2014-2017 pp ... Retrieved from https://ms.detector.media/trends/1411978127/yak_politika_formatue_novini_tendentsii_20142017_rr/.

Дуцик, Д., Черниш, В., Вороніна, В., Рюче, Н., Мороз, І., Паперняк, О., & Калупаха, І. (2019). АБВ. Збройний конфлікт в термінах (Путівник для України). Retrieved from https://mip.gov.ua/files/ABC_Slovnyk_terminiv.pdf.

Київський міжнародний інститут соціології (КМІС). (2014, October). ЗМІ та довіра до українських і російських ЗМІ. Retrieved from <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=425>.

Київський міжнародний інститут соціології. (2015, March 25). Індекс Результативності Російської Пропаганди. Retrieved from <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=510&page=22&t=3>.

Київський міжнародний інститут соціології. (2019). Джерела інформації, медіаграмотність і російська пропаганда: результати всеукраїнського опитування громадської думки. Аналітичний звіт. Retrieved from

https://www.kiis.com.ua/materials/pr/20192505_ruspropaganda/DM-KMIS_Report.pdf.

KMIC. (2019, July 17). Суспільно-політичні настрої України: липень 2019 року. Retrieved from <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=875&page=1>.

Міністерство інформаційної політики України. (2018). Звіт про роботу МІП за 2018 рік. Retrieved from [https://mip.gov.ua/files/pdf/Zvit_2018_web\(1\).pdf](https://mip.gov.ua/files/pdf/Zvit_2018_web(1).pdf).

Міністерство інформаційної політики. Офіційний сайт . (n.d.). Retrieved from <https://mip.gov.ua/content/pro-ministerstvo.html>.

НВ. (2019, November 26). ОБСЄ підтвердила завершення розведення військ у Золотому. Retrieved from <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/rozvedennya-viysk-u-zolotomu-zavershili-obsye-novini-ukrajini-50055858.html>.

ОБСЄ. (2016). Журналістика в умовах конфлікту: передовий досвід та рекомендації. Retrieved from <https://www.osce.org/uk/ukraine/254531?download=true>.

Орлова, Д. (2016). Висвітлення конфлікту на Сході в українських медіа. Спеціальний звіт. Retrieved from https://ms.detector.media/content/files/dm_zvit_redpraktika_new.pdf.

Постійне представництво України при міжнародних організаціях у Відні. (n.d.). Залучення ОБСЄ до процесу врегулювання російсько-українського конфлікту. Retrieved from https://vienna.mfa.gov.ua/ua/ukraine-io/osce/OSCE_role.

Радіо свобода. (2018). Євромайдан. Революція від початку і до кінця. Retrieved from <https://ua.krymr.com/a/ukraina-ce-evropa-euromaidan-timeline/29615328.html>.

Резнікова, О. О., & Цюкало, В. Ю. (n.d.). *Використання міжнародних форматів для врегулювання сепаратистських конфліктів. Використання міжнародних форматів для врегулювання сепаратистських конфліктів*. Національний інститут стратегічних досліджень.

Соціологічна агенція "ФАМА". (2015). Конфлікт в медіа і медіа в конфлікті: донесення дразливих питань через ЗМІ. Retrieved from <http://journalism.ucu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/11/Konflikt-v-media-i-media-v-konflikti-Fama-Serpen-Veresen-2015.pdf>.

Українська правда. (2015, February 12). Контактною групою підписано документ, який називається "Комплекс заходів, спрямований на імплементацію Мінських домовленостей". Retrieved from <https://www.pravda.com.ua/articles/2015/02/12/7058327/>.

УНІАН. (2014, May 24). СМІ: Террористы из "ДНР" и "ЛНР" объединились . Retrieved from <https://www.unian.net/politics/921422-smi-terroristy-iz-dnr-i-lnr-obyedinilis.html>.

УНІАН. (2017, May 16). В Україні заблокують доступ до Яндекс, ВКонтакте і Однокласников - указ Порошенка. Retrieved from <https://www.unian.ua/politics/1924464-v-ukrajini-zablokuyut-dostup-do-yandeksu-vkontakte-i-odnoklassnikov-ukaz-poroshenka.html>.

УНІАН. (2018, December 21). Генасамблея ООН підтримала резолюцію про милітаризацію Росією Криму, Чорного та Азовського морів. Retrieved from <https://www.unian.ua/politics/10380741-genasambleya-onn-pidtrimala-rezolyuciyu-pro-militarizaciyu-rosiyeyu-krimu-chornogo-ta-azovskogo-moriv.html>.

Центр досліджень медіації та діалогу, НаУКМА. (2018). Розуміючи діалог. Аналітичний звіт за результатами опитування учасників діалогів в Україні. Retrieved from <https://md.ukma.edu.ua/wp-content/uploads/2018/11/Розуміючи-діалог-Звіт-2018-укр.pdf>.

Чуперські, М., Гербст, Д. Е., Гігінз, Е., Полякова, А., & Вілсон, Д. (2015). *Ховаючись У Всіх На Очах: Війна Путіна проти України. ХОВАЮЧИСЬ У ВСІХ НА ОЧАХ: Війна Путіна проти України* (pp. 1–42). Атлантична рада Сполучених Штатів.

Администрация Президента России. (2014, March 1). Владимир Путин внёс обращение в Совет Федерации. Retrieved from <http://kremlin.ru/events/president/news/20353>.

ДОДАТКИ

Додаток А. Гайд для експертного інтерв'ю

1. Як ви оцінюєте роль ЗМІ в українсько-російському конфлікті в цілому?

Яка роль...

- українських ЗМІ
- російських ЗМІ
- міжнародних ЗМІ
- ЗМІ ОРДЛО?

2. Яким чином кожні з цих медіа розповідають про українсько-російський конфлікт?

Що є його причиною? Хто є сторонами? Яка лексика використовується для їх опису? Яким чином інтерпретуються події? Хто найчастіше коментує їх?

3. Чи існують відмінності в репортажах про події конфлікту на українських телеканалах? Які саме? З чим вони пов'язані?

4. Чи є подібності у цих наративах з програмами політичних партій? Які саме і яким чином?

5. Які шляхи вирішення конфлікту пропонують ці дискурси?

6. Чи існують регіональні особливості прихильності до певного типу висвітлення новин? Які наративи найпопулярніші на сході/ півдні/ півночі/ центрі/ заході? Чим це можна пояснити?

7. Чи має держава якимось чином регулювати цю сферу? Яким саме? Чи існує необхідність у певній стратегії щодо висвітлення подій конфлікту на Донбасі?

8. Чи мають медіа брати участь в процесі примирення? У якій ролі?

Додаток Б. Цитатник

Загальна роль ЗМІ в російсько-українському конфлікті

Якщо грубо оцінити, то роль дуже важлива.

Загалом, якщо ми оцінюємо роль ЗМІ в російсько-українському конфлікті, то важливо відзначити, що кожне із цих медіа подає власну інформаційну картину бачення тих подій, які відбуваються. Власне, це спрямоване на формування певної інформаційної політики і певного пропагандистського дискурсу.

Ну якщо в цілому говорити, то очевидно величезну роль зіграли в цьому конфлікті ЗМІ.

Ну, роль, звичайно, грандіозна. Це однозначно. Є медіа реальність, яка є невід'ємною частиною цих подій і навіть сьогодні важко розрізнити, що первинне, що вторинне. Але, це точно унікальний, грандіозний феномен і дуже велика роль. Цей конфлікт називають гібридизованим ... за участь медіа в ньому. Але, так медіа – це частина цієї гібридності. І як медіа дуже сильно окреслює війну, і впливає на війну, так і ситуація війни дуже сильно вплинула на роботу медіа в Україні. Загострило дуже багато питань, проблем, які зараз уже, в принципі, характерні загалом медіа інституціям в усьому світі, зокрема, в Західному світі. Журналістам уже в цю епоху, еру підозри, чи вони кажуть правді, чи ні. Їм треба мало того, що поширювати інформацію, розказувати історії, ще й переконувати своїх глядачів, свою аудиторію в тому, що вони кажуть правду. Ці факти, які вони продукують, ці факти мають вкладатися і в доказ того, що це правда, що цей журналіст там має добру репутацію, що по ньому видно, по його життю не лише професійного, але і приватного, що він незаангажований, що його позиція не впливає на медіа продукти і т.д. І наша ситуація, ситуація конфлікту, війни, вона ці всі питання дуже загострює.

Роль російських ЗМІ

саме завдяки пропагандистській діяльності російських ЗМІ, багато чого з того, що відбулося в принципі могло відбутися. І в певних колах або певними людьми, це була спроба легітимізувати анексію Криму, наприклад, створення фейкових, так званих, народних республік ДНР, ЛНР, в принципі розв'язати війну проти України. Тобто дуже важлива, тому що конфлікт став можливим завдяки цій пропаганді.

Перш за все ми говоримо про те, що пропагандистський, жорсткий дискурс складають російські ЗМІ. Це пов'язано ще з тим, що у них є державні канали, які висвітлюють ті події, які відбуваються зокрема і у російсько-українському конфлікті.

Очевидно, коли ми говоримо про роль російських ЗМІ, то ми говоримо безпосередньо про російські ЗМІ як інструмент пропаганди російської. за минулий рік вже затверджений бюджет Російської Федерації, і в цьому проекті бюджету вже є цифри фінансування на ЗМІ. І ця сума збільшується кожний рік, тобто показники на наступний рік більші за ті, що були у цьому році. Це величезні кошти, які вкладаються в розвиток пропагандистських ЗМІ. Чому пропагандистських? топ-5, здається, телевізійних каналів, в 90% контенту, який вони транслювали і в новинах, і різних своїх телешоу, стосувались України. І більша частина з цих повідомлень є негативними. Тому ми можемо говорити про абсолютну пропаганду, систематичну пропаганду, яка

протягом 5 років формувала різні меседжі, різні повідомлення для різних цільових груп, для внутрішньої, для української та для міжнародної аудиторії.

Я б їх виділив в декілька типів. Є ліберальні ЗМІ, такі як «Новая газета», «Дождь». Російські ЗМІ, ці незалежні, ліберальні, говорили від імені такої ліберальної російської публіки, яка проти війни. Вона визнає російську участь. Але, разом з тим, на відміну від українських ЗМІ, які теж дискредитують, можна сказати, викривають Росію, у них не було цієї заангажованості, якоїсь соціокультурної, яка була в українських ЗМІ, які часто були заангажовані і т.д. Тому, це один з тих джерел інформації, який близький до цього еталону журналістики через оцю інформацію, що вони не були прив'язані до якоїсь сторони, в принципі. Серед них є більш комерційні, які працювали, робили, в принципі, працювали на лайки, робили з цього шоу. Це нові медіа, представники нових медіа, інтернет-медіа, цифрових медіа, які не були офіційним каналом Кремля, але якось цей бізнес певним чином був пов'язаний. Але треба відрізнити від російських, пропагандистських ЗМІ, ЗМІ цих офіційних, каналів, Росія 24 і т.д., які вже говорили прямо як представники, можна сказати, офіційної влади. Роль їх, звичайно, велика. Вони створили цілу медіа реальність, альтернативну. Вони стали, в принципі, каналом, такої мобілізації російської суспільної думки, тої частини населення, яка там не шукала, або не хотіла шукати альтернативних джерел інформації. Вони спровокували людей приєднатися до цього конфлікту, брати в ньому участь. Ці всі добровольці, російські, часто називають причину, що не побачили, що обіжають руських по телевізору і приїхали туди. Тут ще може додав би, що те, що я бачив, принаймні, перший рік війни, російським ЗМІ на Донбасі не те, що так сильно вірили, місцеве населення, але, оці пропагандисти вони також зомбірували. Але, я багато зустрічав випадків, коли місцеве населення казало, що, принаймні, вони не так сильно брешуть, як київські ЗМІ.

Російські медіа виконують класичну роль пропагандистського обслуговування конфлікту – тобто допомагають аудиторії почуватися щодо війни конкретним чином, що збігається із позицією російського уряду, формують образ ворога у масовій свідомості.

Ставлення до поняття «гібридна війна»

тут очевидно, що інформаційна війна, вплив на суспільну думку як і внутрішньої, так і зовнішньої аудиторії за допомогою російських ЗМІ. І власне, всі ці групи, там українські ЗМІ, ОРДЛО – це якраз є приклад тієї інформаційної війни, тому що кожен намагається просувати свою точку зору. Єдине питання ресурсу, тому що очевидно, що російський ресурс на цьому найбільший і, звісно, ця пропаганда є найпотужнішою.

я продовжую стояти на тих засадах, що термін «гібридна війна» немає теоретичного підкріплення. Тобто дійсно називати її інформаційною або лінійною це буде мабуть більш доречно. Російський дискурс теж змінюється.

В принципі, ці як дуже абстрактні концепти як пропаганда, інформаційна війна, вони, в принципі, зручні. Є такі абстракції, але вони мало нам кажуть про конкретику. І щоб боротися з цими явищами, дезінформації, інформаційної війни, поширення якоїсь неправдивої інформації і т.д. Мені здається, тут цікаві деталі. Ми тими концептами ці деталі відкидаємо. Тому що коли ми про них думаємо, як про якусь пропаганду, якусь «руку Москви», нам здається, що це якийсь супер дракон, якого не можна побороти.

Коли ми зблизька це розглядаємо, досліджуємо, реконструюємо, ми тоді якось це... Ну, і саму силу, потенцію, цих акторів, можна сказати, нівелюємо, і робимо з них простих смертних.

Є, таке явище справді існує. Дійсно Росія – ботоферма, яка поставлена на державний рівень, які вкидують пропаганду. Воно працює, російська пропаганда нагнетання емоційного стану, істероїдного, у брутальний формі. Зараз вони якось м'якіші стали, роблять.

Дискурс російських ЗМІ

коли ми говоримо саме про конфлікт українсько-російський, то більшість цих проросійських меседжів стосувалося громадянської війни, чи це громадянська війна чи ні. Вони стосувалися дискредитації української армії. Вони стосувалися очевидно певних економічних питань, які пов'язані в тому числі і з газовою війною. Перше те, що Росія не є окупантом. Росія захищає своїх. І сюди і розкриваємо мовне питання, що головний меседж Путіна, що він іде захищати російськомовних. Про те, що всі російськомовні є росіянами апріорі – ще одна така маніпулятивна штука. Це те, що вони не нападають, не окупанти, не анексатори, що вони захищають своїх. І це все те саме, що стосувалося «зелених чоловічків», і що стосується «ополченців» і фінансування терористів на Сході України. Вони говорять, що ні-ні, це громадянська війна, а ми ж тільки там підтримуємо «ополченців». Другий меседж, котрий говорила Росія з самого початку, - це те, що в нас хунта, що в нас уряд нелегітимний, легітимним є уряд Януковича. І відповідно, це те, що захоплення влади було незаконним. Що стосується дискредитації військових у цьому всьому, то тут було дуже багато піднаративів, які починалися з того, що це не українці воюють, що це Захід воює. Що це воюють американці, поляки і африканці – писали навіть, що там негри воюють, вибачте за некоректне формулювання. Те, що тут Україна фашистська держава, це фашисти, що мовляв, сам народ не хоче воювати, це є якась група фашистських організацій, лідери і ватажки яких, власне, провокують цю війну. І, до речі, наратив фашизму і досі звучить, навіть в контексті ситуації з розведенням військ дуже багато зараз звучить повідомлень від російських ЗМІ, мовляв, Зеленський не проти, він такий миротворець, він не хоче війни. А це фашисти, котрі хочуть його дискредитувати, підставити. hate speech і мова ворожнечі активно використовується. Її слова – хунта, бандерівці, націоналісти.

Російський дискурс теж змінюється. Він був одним за керівництва Петра Порошенка і коли власне не відбувалося жодних зрушень щодо врегулюванні конфлікту, а зараз зі зміною політичного режиму відбуваються прямі переговори між Володимиром Зеленським та Володимиром Путіним. Відповідно наразі російські ЗМІ подають більш нейтральну інформацію щодо загалом української влади. Проте те, що стосується конфлікту на Донбасі і загалом щодо життя псевдореспублік, то вони достатньо активно висвітлюють події в так званих ДНР чи ЛНР.

Пропагандистські ЗМІ зображували, що це конфлікт внутрішньо-український, що населення Донбасу не підтримало і осудило, в принципі, переворот цей на Майдані, як вони називають. Що це нелегітимна влада, яка захопила в Києві владу, і Донбас з її порядком денним не погоджується і намагається відстояти свої права, там на мову, на дружбу з Росією і т.д. Це така, в принципі, російська адженда цих офіційних ЗМІ. Ліберальні ЗМІ вже говорили більше про такої версії загальноприйнятої, що є

інтервенція Росії, що це багато в чому спланований конфлікт, що щодо нього є також і дезінформація, ці всі пропагандистські, російські ЗМІ. Що люди налякані, обмануті, не володіють інформацією.

У російських, по стилістиці дуже агресивний стиль. Немає альтернативних думок, в принципі. То єсть Росія, і основа російського народу, що Україна взагалі помилка, що України кукловодять західні ЗМІ. Це іде з часів Російської імперії, що України ніколи не було. По-перше Україна ніколи не існувала, це вигадка, але вигадка саме західна. Все в Україні є націоналістичним, тобто одна єдина державна українська мова, це вже лютий націоналізм. Росіян постійно притискають і відповідно Росія живе у фреймі цього змієборчества. Це дійсно, що треба рятувати, кидатися, там наших ображають, не розібравшись в ситуації. Росія підтримує маргіналів, популістів в Європі, тому це дуже добре відстежується.

Роль ЗМІ ОРДЛО

Вони транслують російську, використовують російську, вони використовують її для створення інфоприводів. Я вважаю що це не їх власна ідея, скоріше по вказівці з Кремля, але вони створюють дуже кумедні сюжети. Де якась там криниця перестала набирати воду, прийшов Моторолла, звільнив якийсь село від українських фашистів, попросив дати води і криниця забила водою. Вони створюють по своєму інформаційні приводи, активно проводять пропаганду, тому кожен день місцеві ЗМІ Донецьку, Луганську, люди пишуть про тимчасово окуповану країну, Донецьку народну республіку, но що маємо.

Там є, як і власні канали, так і власні газети, і власні інтернет сайти. Якщо раніше вони цілком підпадали під дискурс російських ЗМІ, то зараз вони починають формувати саму ідентифікацію Донбасу. Тобто вони намагаються витворити, щоб жителі Донбасу і тих підконтрольних зараз територій ідентифікували себе не з Росією і не з Україною, а з тими псевдореспубліками. Тому що в зв'язку з деескалацією стає зрозуміло, що в принципі реінтеграційні процеси стають можливими. І насправді з російської сторони зараз немає жорсткого дискурсу з приводу того, що ці території мають увійти чи якимось складом приєднатися і т.д. Відповідно у тих псевдоеліт, які там сформувалися, або в тих керівників, ватажків, які там зараз знаходяться, вони розуміють, що їм якось потрібно там утримувати людей і тому відповідно змінюється сам дискурс, в тому числі і ЗМІ.

Що стосується ЗМІ ОРДЛО, так званих, то це також елемент російської пропаганди, і більшість, навіть практично всі повідомлення, які транслуються, відповідно вони транслують із своєї позиції. Здебільшого так, вони використовують проросійський дискурс. Але очевидно, коли ми беремо якісь там локальні події, ситуації, то є там якісь внутрішні нашарування, але воно в такому проросійському ключі звучить.

Те, що я чув, вони виглядають як grassroots. Такі ЗМІ, які знизу там реалізувались. Вони, в принципі, я б сказав би, що є свій дискурс. І треба розуміти, що як на рівні ЗМІ, так і на рівні влади, принаймні, коли я там був перший рік, то можна сказати, що це не була повністю контрольована ця місцева влада, яка там виникла, певні ЗМІ, контрольована з Москви. У неї були свої якісь цілі, свої намагання, навіть часто провокували ситуацію спеціально, щоб Росія якось там більше помагала, втручалась. І, інколи, вона більше маніфестувала цю підтримку Росії, чим це насправді було. Але,

Росії треба було ці декларації якось підтримати, тому що сама ідея цього російського миру і т.д. Якщо ми за своїх там не постоїм, що ж це таке, хто ми такі?! Тому ці місцеві ЗМІ, мені здається, в них був якийсь і є порядок денний, але, зараз там все більш контролюється, наскільки розумію. Росія вже більше інтегрувалася і стракувала ці всі процеси владні, і ЗМІ, можливо, не так.

Медіа в ОРДЛО не виконують жодних функцій, окрім декоративної пропаганди – це чудово видно із моніторингів.

Роль міжнародних медіа

Треба відзначити, що перша реакція була розгубленість. Називається традиція BBC - висвітлювати всі точки зору. Але вона чому не спрацювала, тому що висвітлювати всі точки зору, означає подавати фактаж, і подавати або переказувати відверто пропаганду. Кризовий стан було, це коли всі цитували Путіна, що їх там нет в Криму російських зелених чоловічків. А потім сам Путін зізнається, що ми сприяли, супроводжували проведення так званого референдуму. Відомі ЗМІ, вони дуже обережні стали потім в переказуванні російської пропаганди. Але так само дуже обережні в використанні термінів, на позначення того, що відбувається в Україні. Тобто їм важко казати російсько-українська війна, вони кажуть українська криза, їм бракує термінів. Вони використовують слова підтримані росіянами - сепаратисти, а не російські окупаційні війська, наприклад.

Що стосується міжнародних ЗМІ, то варто відмітити те, що протягом 5 років динаміка висвітлення подій в Україні змінювалася. Коли була більш гаряча фаза конфлікту, то звичайно увага міжнародних медіа була більше прикута до України, а зараз ми спостерігаємо тенденцію спаду цієї уваги міжнародних ЗМІ. Проблема ще полягає в тому, що можливо буде певна актуалізація у зв'язку із зустріччю у нормандському форматі, але вона теж буде мати ситуативний, хвилеподібний характер. Перше, якщо ми говоримо про великі інформаційні агенції, то вони мають представництва в Україні і відповідно їх журналісти знаходилися тут. По друге, дуже часто вони беруть або експертні коментарі, або коментарі певних політиків, які мають особистісні контакти з тими міжнародними ЗМІ. По третє, це може бути вже опублікована інформація на українських чи російських сайтах. Але проаналізувати детально звідки все ж таки усе коло міжнародних ЗМІ брали інформацію, це просто не є можливим.

Ця інформація, яка йде в міжнародному мовленні для різних країн, це фактично є та інформація, яка йде через RT, Спутник і інші російські міжнародні мовники, які, як я вже вам сказала, сьогодні фінансуються Російською Федерацією. Це є дуже потужний елемент для впливу.

Міжнародні ЗМІ – це були ЗМІ, які могли міняти сторону конфлікту, і саме вони могли транслювати більш об'єктивну картину з обох сторін. Їх проблема в тому, що українське, російське населення, в своїй більшості їх не дивиться, тому їхній вплив не такий був, напевно, сильний. Але, вплив був на якусь міжнародну думку, на бачення цього конфлікту на міжнародній арені з точки зору геополітики.

Ну, в нашій ситуації, те, що я бачив, я був в Слов'янську, був потім в Донецьку, і там було купа міжнародних ЗМІ. Багато з них були дуже ерудовані журналісти, які вже давно спеціалізуються на тематиці пострадянських сторін, які знають російську мову.

Ну, вони справді розуміли ситуацію. Разом з цим, дуже багато було, в принципі, журналістів, які досить поверхнево розуміють, не знали мову. Але, вони не заглиблювались часто, їм просто треба було продукувати контент, там раз в день, раз в два. Там і зі сторони ДНР їх було більше, тому що там, реально в перший рік не було особливих обмежень. Тобто, можна було кожному отримати там акредитацію. ДНР було перший рік більше відкрите до ЗМІ, ніж українці.

Міжнародні медіа, намагаючись зберігати баланс і висвітлювати всі точки зору, часто легітимізували агресора – особливо на початку збройного конфлікту.

Вони бачать як працює російська пропагандистська машина. Але, дуже різні. Є ті, хто відверто займають російсько позицію. Таки лакмусові папірці, як на картах відмічають Крим. Немає відвертої, так би мовити прокремлівськості, бо вона небезпечна. Скоріше через опосередковані речі, але доволі чіткі. Наприклад, прямі перемовини з сепаратистами ДНР, ЛНР, з бойовиками проросійськими, прямі поставки газу, небезпечно, помиритися з Росією треба. Або такий натяк, дійсно війну проти України розв'язала Росія, але і Україна в цьому теж трішки винувата.

Роль українських ЗМІ

Українські ЗМІ на самому початку постали перед дилемою, продукувати контрпропаганду, чи не пропагандувати? Я пам'ятаю новини на СТБ, дуже кумедні сюжети про те, що якийсь там працівник міліції в Росії в Ростові-на-Дону сидить і дуже хоче втекти в Україну. Я радий, що з часом ми від цього відійшли. Українські ЗМІ активно використовують гумор, висміювати російську позицію. Україна на весь світ відома стоп-фейком як проектом. Наші журналісти дуже обережні із заявами, ну тобто в нас якимось правдивість новин, в тому плані, що треба щось обґрунтовувати, не більше. В нас емоційна навантаженість ЗМІ і вони роблять різні акценти, але, принаймні, стосовно фактажу мало хто якимось сперечається.

Якщо ми говоримо про українські ЗМІ, то довгий час це фактично була оборонно-пропагандистська модель. Особливо у фази загострення цих конфліктів. Але зараз ми говоримо про те, що вже в силу встановлення негативного миру і фактично кроків до врегулювання цього конфлікту, український дискурс набуває самобутніх рис. Питання в тому, що Україна не має державних ЗМІ. І фактично кожне з цих ЗМІ належить тим чи іншим промислово-олігархічним групам чи політичним силам. Тобто насправді, якщо ми будемо знати, а ми знаємо власників цих телеканалів, то і в подальшому вони продукують ту інформаційну картину, яка вигідна для тих політичних сил, які є близькими до цього телеканалу.

Що стосується українських ЗМІ, то позиція України – не транслювати пропаганду як таку. Тобто всі ці 6 років, я не знаю, на щастя чи на жаль, ми не займались пропагандою. Але є один нюанс. Насправді особливість українського медіа-простору є специфічною, і вона пов'язана з тим, що в нас немає державного мовника, немає державних ЗМІ. Але в нас більшість ЗМІ, особливо телеканали, належать певним бізнес-структурам і олігархам.

ця плутанина і абсолютна мішанина в українському просторі, яка виникла, створювала масу проблем і для України в цілому, і для просування якихось чітких меседжів, тому що вона плутала взагалі позицію України. Тому, звісно, можемо говорити про те, що українські ЗМІ якимось чином вплинули на складність розуміння саме чіткої

української позиції, особливо я думаю, це з точки якихось західних позицій точно було важко все зрозуміти.

Українські медіа часто висвітлюють конфлікт із надмірною драматизацією, порушенням журналістської етики, проте я не можу сказати, аби вони відігравали якусь роль у війні.

Дискурси українських ЗМІ

Всі інші, в принципі, по відношенню до цих основних позицій все ж таки намагаються мати якусь спільну позицію. Що все ж таки це не є громадянська війна. Хоча меседжі про громадянську війну трохи простежувалися на каналі 1+1 свого часу. На Інтер також простежувалися. Але так чи інакше українські телеканали намагаються триматися основних позицій, що це таки війна, яку підтримує Росія. В чіткий історичний хід цих подій досить так інтерпретуються логічно. Тобто ніхто не говорить про те, що це хунта вигнала легітимного Януковича. Але очевидно, що це є війна проти найманців на Сході. І цих найманців підтримує російська сторона. Очевидно, що всі меседжі, які відбуваються стосовно армії і дискредитації армії, від російських ЗМІ. Ми маємо офіційну позицію зі штабу Операції об'єднаних сил.

Звичайно, існують. Пов'язані із власниками телеканалів та їхньою афіліацією із певними політичними силами. Умовно українське телебачення можна розділити на проросійські медіа та решту. Проросійські належать відповідним політикам (напр. група Медведчука) і несуть дискурс примирення.

Україна не має державних ЗМІ. І фактично кожне з цих ЗМІ належить тим чи іншим промислово-олігархічним групам чи політичним силам. Тому власне, коли ми говоримо отут про українські ЗМІ, українські телеканали, зокрема «1+1» і «СТБ», і «Новий», і «ICTV», і «Україна», ми маємо розуміти кому належить це ЗМІ і відповідно ту картину світу вони і створюють.

український дискурс у ЗМІ він лібералізується в односторонньому порядку. Насправді, якщо Україна робить ряд кроків щодо розведення військ зараз і щодо зустрічі в нормандському форматі, і щодо обміну полоненими, то зі сторони ОРДЛО ми не бачимо жодних симетричних дій ні як в інформаційному просторі, ні як власне у дієвому просторі.

Є журналістика така, яка тяготіє до цієї об'єктивної, ліберальної традиції, західної, яка намагається слідувати там стандартам BBC. Незважаючи на те, що ми сторона конфлікту, і тут іде війна, але вони, в принципі, декларують, що ці цінності для журналістів головне. Вони там можуть казати, що наша українська сторона в чомусь винна, то вони це будуть казати. Вони будуть використовувати там словник якийсь нейтральний щодо ворога, будуть дегуманізувати і т.д. це, наприклад Громадське, потім українські служби міжнародних медіа, BBC Україна, ... (22:15). Там є Європьюз, Громадське, Радіо Свобода, можливо.

Є інший стиль, така журналістика, назвем це є поняття журналістика відданості. Коли журналісти прийняли якусь сторону, і їхні... Розказуючи щось, ця правдивість їх мовлення, зокрема, детермінується ідеєю, що ми праві, тому що ми на правій стороні. Є канали 1+1 чи ТРК «Україна», де є якісь власники і вони часто... Ця журналістська відданість, в принципі, окреслюється позицією власника. Стороною є Україна як

держава, є Росія як держава. Росія напала на Україну. Є псевдореспубліки ці ДНР, ЛНР, терористи. Такий загальний негатив, що Україна вибрала зміну орієнтира геополітичного. Вона хоче до Європи. Росія не пускає, напала на неї, а анексувала Крим. І тепер ще намагається відібрати Донбас. Але, загалом, її ідея – це контроль України.

Прямий, або 5 канал пов'язують з колишнім 5 президентом України. З певними акцентами, там частіше можна побачити представників «Європейської солідарності», як політичних партій. В принципі Зеленський - це зрада зрадницька. Що він краде українські інтереси, що він не досвідчений політик. Вони більше в проукраїнському розумінні, Україна там має бути більш суворішою по відношенню до Росії, ніяких поступів, отакі речі.

Найбільш маргінальна позиція тут, яка висвітлюється у ЗМІ, але ми розуміємо, що це заморожування конфлікту і фактичне залишення тієї ситуації так, як є зараз. Тобто, умовно кажучи, ми говоримо про відмежування від проблеми Донбасу. Фактично це є якраз прямим визнанням втрати державного суверенітету і територіальної цілісності, тому що будь які розмови про те, що нам ця територія уже наче б то не так і потрібна, то вони є достатньо провокативними.

В нас насправді лише 112 канал, NewsOne і канал Zik такого проросійського спрямування в нас теж, на жаль. Вони транлюють дуже чіткі меседжі.

Є якісь там такі, їх небагато, але є опозиційні. Я вже не пам'ятаю, але є якісь поодинокі випадки, коли журналісти чи блогери намагаються там таку перспективу транлювати навіть більш не те, що нейтрально, а скошено в проросійську сторону. Говорити більше про наші злочини, нашої армії. І про те, що причини цього конфлікту в Києві, у Майдані, там в зміні політики, націоналістах. Що це громадянська війна, або там російської участі нема, бо вона вже як наслідок громадянської війни і.т.д.

Потім є ці канали, 112, NewsOne, який теж близькі зв'язками до опозиційного блоку. Да, вони принаймні дають слово.

Наприклад на 112. Мені здається, дискурс завжди був м'якіше, ніж News One. На News One завжди була полеміка більш така проросійська, це теж до речі редакційна політика, яких гостей запрошують. Zik, що був нещодавно перекуплений. Більше всього там видно представників опозиційної платформи «За життя».

Подібність дискурсів з програмами політичних партій

наприклад, Опозиційний блок, «За життя», дуже багато там ми партію Рабіновича цитували. Дуже багато це саме з російських ЗМІ, котрі повторюють ті наративи. В принципі це наші проросійські опозиційні партії. Вони транлюють меседжі, які співпадають з проросійськими наративами.

сама тема врегулювання конфлікту є достатньо популярною серед різних політичних сил. Фактично є ряд політичних сил, які базовою цінністю проголошували мир і саме врегулювання конфлікту на Донбасі. В цьому контексті це майже усі політичні сили, але деякі з них вважають цю тему базовою. Деякі з них розуміють, що можна використовувати різну риторику і різні назви. Зокрема те, що стосується самих назв.

Чи це буде ОРДЛО у нас, чи це будуть у нас так звані республіки. Чи це у нас терористи, чи це бойовики.

Якщо ми говоримо про різні позиції, різні дискурси політичних сил, то зокрема про опозиційну платформу «За життя» ми можемо говорити те, що вони стоять на чітких позиціях у виконанні мінських угод цих домовленостей. На надання автономного статусу Донецькій і Луганській областей. І наполягають на прямих переговорах з Російською федерацією. Питання в тому, що дійсно наразі «Інтер» і «Україна» ідеологічно більш близькі до них, але ми розуміємо, що ці два телеканали ближче до «Опозиційного блоку». На «Інтер» і на «Україну» представники опозиційної платформи «За життя» не ходять. Проте у них є ряд інформаційних каналів - це «112», це «ZIK», це «News One».

Те, що стосується власне «Європейської солідарності», партії минулого президента Петра Порошенка, які йшли з лозунгами «Армія. Віра. Мова», вони продовжують достатньо войовничий дискурс по відношенню жителів до ОРДЛО. Вони власне продовжують настоювати на тому в своїх інформаційних кампаніях, що у нас жодних поступок, або у нас жодних прямих переговорів з Російською федерацією. «Європейська солідарність» це у нас залишається «Перший», «Прямий канал» «5 канал».

Що стосується «1+1», який належить Ігорю Коломойському, він активно під час минулої виборчої кампанії підтримував Володимира Зеленського, що, до речі, значним чином підняло рейтинги його популярності. Але знаємо, що у той час в Зеленський виключно давав тезу про мир і власне у програмі партії «Слуги народу» сам процес мирного врегулювання був недостатньо виписаний. Тобто не треба ставити амбітних цілей, бо насправді їх намагався ставити Порошенко і не прийшов до жодного результату. Проте те, що стосується спрощення і відповідно покращення соціально-економічних умов життя людей. І те, що стосується гуманітарних кроків. Те, що стосується безпекових кроків. Тобто крок за кроком рухатись поетапно у вирішенні цього питання.

Звичайно, медіа – це вони транслують якусь ідеологію, як, куди ми рухаємося, що це за Україна. Скажемо так, адженда медіа, перспектива медіа, вона безперечно віддзеркалює якісь спільноти, політичні, соціальні в Україні і їх цінності. І, безперечно, є зв'язки. Десь буквальні зв'язки, як там цей канал, що пов'язаний з Порошенком, «Прямий», який буквально часто там цей дискурс армія, мова, віра, він транслював останніми роками.

Є канал 1+1, але він також, в принципі, з того, що я бачив, він транслює ці сенси журналістики відданості. Його там ідеологія, вона подібна до «Народного фронту», партії, яка, в принципі, казали, що близька до Коломойського. Канал Україна, ну, він канал Ахметова, але він і не так сильно транслює цінності опозиційного блоку. Десь так, але, з іншого боку, ці випуски новин в цих каналах Ахметова, вони доволі проукраїнські.

«Блок за життя» вони опираються на електорат за зближення з Росією, за примирення. «Європейська Солідарність», «Голос» це більш проєвропейські мається на увазі ті, хто підтримують лозунг «Геть від Москви». «Слугу народу» цю партію важко, мені

кажеється їх основний провал в тому, що вони не мають рупору на інформаційних каналах. Якщо з серед цих є Коломойського плюси можливо. Їх дивляться, але 112, NewsOne, Прямий і т.д. інформаційні суто канали, це інформаційні канали, а не розважальні. Там немає своїх майданчиків, можливо до речі через це вони уникають спілкування з ЗМІ, ну з традиційними ЗМІ, як в такому розумінні.

Шляхи вирішення конфлікту, що пропонуються різними дискурсами

Якраз прямий і 5 канал сказав, що не проти прямих перемовин, вони за те, щоб підтримати міжнародний тиск на Росію. Вони чіткіше в принципі доносять message, що Росія - ворог, ворог, ворог. В той час, як 112 там News One м'якіше, що Росія не зовсім ворог, що можна перемовини, якісь контакти, поступки робити. В той час, як на 112 знову підіймається ця тема із налагодженням цих контактів.

загалом навіть проросійські медіа в Україні не можуть собі дозволити закликати до об'єднання чи дружби з Росією – поки що йдеться лише про так зване «примирення», що по суті є закликом йти на поступки РФ.

Згадується побіжно, про повноцінну війну мало говорять. Більш дипломатичні. Дипломатичними засобами, міжнародним тиском на Росію, такі речі. Але з нарощенням обороноздатності України.

Про військовий шлях якраз не йдеться. Все одно зараз всі стоять на дипломатичних методах вирішення, але розумієте тут військовий шлях полягає у тому, що військові намагаються брати участь у розведенні. Вони мають залишатися на своїх позиціях і можливо витіснити навіть ОРДЛО. Насправді у тому дискурсі дуже сильно посилюється ідея того, що ворог може наступати знову.

Як частина України, бо ми розуміємо, що надання автономного статусу є певні половинчасті думки з приводу того, що насправді Україна вже була складною унітарною державою, тобто Крим у нас же був автономією. Відповідно насправді, якщо будуть утворені інші автономії, то не буде зміни територіального устрою України. Проте, це половинчаста думка. Оскільки ми маємо тоді додати ще автономії і це викличе дійсно дію сепаратизму, бо ряд інших регіонів можуть так само захотіти особливого статусу.

Відповідно Донецька і Луганська області мають йти в розрізі надання особливих повноважень усім регіонам України. Не тільки окремим. Можливо є сенс у запровадженні певного перехідного періоду для цих регіонів на визначений період часу.

Загалом, я сказав би якихось шляхів самі канали не дуже то й пропонують. Вони, швидше, обговорюють те, що відбувається, дають слово там різним учасникам. Але, самі канали таку відповідальність, напевно, на себе не беруть. Напевно, прямий канал зараз критикує ці потуги вирішення конфлікту Зеленським. Але такого, щоб там топили за військове рішення питання, такого, в принципі... Всі більш-менш реалістичні у нас, що канали, що політики. Мало хто про це говорить. Говорять, що треба стояти просто далі в окопах і тримати цю лінію фронту як є і ждати, поки Путін помре, чи щось зміниться. Або проводити перемовини. У нас два принципи таких найбільш зараз

реальних сценаріїв. Але, щоб відбудовувати, йти не військовим шляхом, вирішити питання про це в ЗМІ ніхто про це не говорить.

Регіональні особливості прихильності до певних дискурсів

Якщо ми говоримо про Західну Україну, то вона все ж таки буде ближче до дискурсів «Європейської солідарності» і до чітких проукраїнських позицій, які можна назвати в певному сенсі націоналістичними позиціями. Якщо ми будемо говорити про Схід і Південь, то вони все одно більше тяготіють до дискурсу опозиційної платформи «За життя».

Мені важко відповісти на це питання, тому що мені потрібно було би тоді порівняти якісь... Я цього не робила, тому відповідати не буду, щоби я не помилялась.

Тут можна чисто так погадати, що да, там на Галичині, на Заході більш довіряють там таким радикально проукраїнським медіа. В центрі там трошки менше на Сході на Заході. Напевне, ця матриця така стандартна, культурна, політична структура України, лінгвістична. Вона певним чином працює в цих уподобаннях. Але з іншого боку, ми маємо феномен електоральний, який ставить під сумнів. За Зеленського голосували, за російськомовного Зеленського, який там хоче миру, голосували і на Заході, на Півдні і т.д. І багато опитувань кажуть, що на Заході теж люди хочуть більш мирного вирішення питання. Звичайно, вона має, але разом з тим, напевно, є якась загальна втома від цього питання війни і по при те, що люди там дивляться різні медіа і, можливо, на Заході справді там більше дивляться про українські медіа, чи там на Сході. Але, все рівно, здається, що люди трошки від цього втомились, що там теж опитування кажуть. Навіть те, що дивляться різні медіа, не означає, що люди кардинально, по-різному дивляться на це питання.

Регіони які знаходяться на лінії розмежування вони за рішення, знов таке не за рішенням будь-яким шляхом, вони більш схильні якісь компроміси, перемовини. Люди, які бояться, що перейдуть цю лінію розмежування ці бойовики, і почнуть з чистки своїй. Україна поєднує схильність підтримувати популістський гасловий дискурс. Але щодо конфлікту, ті що більше на сході, за те, щоб помиритися нарешті. Прикордонні регіони з Росією теж за якісь форми примирення. Західні регіони менше. Ну це так, я переказую по опитуванням. Треба подивитися опитування.

Єдине, що тут треба бути дуже обережними із стереотипним мисленням на зразок «схід за мир з Росією», «захід хоче воювати». Це часто не відповідає дійсності.

Чи має держава якимось чином регулювати цю сферу? Яким саме?

Я за те, щоб були встановлені червоні лінії, як наприклад у Німеччині. Так само в Україні встановити, що є червоними лініями, за які не можна заходити, яких речей казати не можна. Це нормальна світова практика. Щодо лексики – це те, що дає можливість – сепаратистів ми не називаємо борцями за незалежність Донецька, ну це абсурдно, ну або ополченцями. Це теж натяк на позитивний характер, розуміємо, що це все ініційовано, створено за підтримки, безпосередньо за участю Росії та їх військових. Поширення заздалегідь, завідомо фактів, навіть не фактів, або якоїсь інформації, яка не відповідає і близько реальності і дійсності, має бути покарано я вважаю. По-перше, це поширення фейків, заздалегідь не перевіреної інформації, червоні лінії і вхід тієї пропаганди, яку ми не можемо допускати в Україну, яка шкідлива. Для цього ми фільтруємо наш інформаційний простір - це має бути.

Якщо говорити про захист інформаційного простору, якщо говорити про боротьбу з фейками і дезінформацією, то вона має. І можливо, моя точка зору буде входити у розріз з рядом журналістів, які говорять про те, що це тоді буде вважатися тиском на свободу слова і так далі, але на мою думку, мені здається, коли ми говоримо про сферу національної безпеки... Якщо рейкова інформація і дезінформація шкодить і створює загрози національним інтересам, то тут держава має захищатись. Більше того, я хочу сказати, що чомусь ми завжди так сприймаємо цю ситуацію, ніби ми такі першопрохідці і зараз створюємо велосипед. Ні, на самому ділі, в усьому світі є ряд законів, які ... Тобто і Німеччині є закон, який пов'язаний з неправдивою інформацією, у Франції є закон. На рівні штатів у США деякі штати мають якісь там свої закони. І мені здається, що в умовах реальної війни, в умовах реальних інформаційних загроз, Україна вже давним-давно мала задуматись над цим. Інше питання – це те, як все це буде реалізовуватись, як будуть визначатися параметри дезінформації, неправдивої інформації.

Принаймні про це треба почати говорити і, можливо, якісь правила варто вносити, або принаймні проговорити, що їх не буде. Тут претензії якісь висувуються саме через те, що нема чітких правил. Хтось там робить претензії, що не використовуйте словник терористів і т.д. Можливо, треба просто поєднати юридичний вимір і ... Бо принаймні на юридичному рівні назвати якісь речі і тоді до них можна апелювати. Якщо ми визнаємо, що ДНР – це терористична організація, можна зробити закон, щоб завжди, коли згадується ДНР писали, що вони... Або приставку робили, що це визнана українським законодавством терористична організація. Але точно це має тоді бути юридично закріплено і тоді вже можна когось судити чи робити комусь якісь претензії. Я не ратую за це, але, це мають вирішувати самі представники медіа в своїй дискусії разом із владою і це питання треба проговорити і закрити. Ось я за це ратую.

Не має жодним чином, окрім вже чинного законодавства. Медіа повинні займатися саморегулюванням, ніякої ролі держави тут не повинно бути.

Тут швидше державі не стільки це потрібно регулювати, державі потрібно запроваджувати цей дискурс. Зокрема це може міститися, певні номінації, у промовах президента, у зверненнях президента чи у будь якій офіційній документації усіх органів влади. Тобто, умовно кажучи, буде певне прийняття того, яким чином їх називати. Бо пам'ятаєте, як був один раз інцидент з Петром Порошенко, як він повторився ще під час виборчої кампанії Володимира Зеленського, коли власне людей, які у нас воюють на стороні ОРДЛО, їх назвали повстанцями. І відповідно, це викликало хвилю суспільного обурення.

якщо будемо переходити до процесів подальшого миробудівництва, то нам потрібно буде виробляти певну таку нейтральну лексику, що відповідає нормам міжнародного гуманітарного права і використовується саме в цих документах і відповідно ретранслювати її в національному законодавстві.

Необхідність стратегії

Якщо чесно, то мені здається, що стратегії щодо висвітлення подій конфлікту на Донбасі не існує. Вона є, але вона реально не є активно втіленою. На сьогоднішній день навіть ми бачимо багато повідомлень від офіційних представників влади, які

суперечать іноді один одному. Тобто ця стратегія, яка з 2018 року була, вона не дуже добре реалізована і артикулюється не дуже чітко.

Я знала про її існування, але є проблеми її дієвості, враховуючи те, що зараз це Міністерство взагалі ліквідоване і фактично воно вже входить у склад іншого Міністерства, тому зараз багато чого змінилося за останній рік якраз у фазі самого конфлікту. Відповідно у будь-якому випадку, це потребувало б оновлення інформаційної концепції і інформаційної стратегії, але вони розробляються так довго, що вони не встигають втілитися в життя.

У січні ми були організаторами круглого столу з обговорення цієї стратегії, пропонували, але далі дискусії тема не пішла. Незрозуміло, бо вона створювалася, там пропонували зміни. Розумієте наприклад, питання в тому, що громадянський сектор не може бути виконавцем державної стратегії, що дивно. Ті хто мають змогу інформувати населення, давати аналітику, з ними співпраця має бути тісніше саме для протидії, пропаганди на території. Війна іде, іде за розум, уявлення. Тому я за те, що якась стратегія має бути. Готовність до співпраці, змін законодавства, щоб виконавцем могла бути громадська організація. Ну момент освіти і просвітництва, пояснювати, що споживати смачну пропаганду смачніше, ніж сухі факти, але від цього людям легше не стає.

Роль ЗМІ в процесі примирення

Ні, не мають. Чому? Тому що функція медіа – це висвітлювати інформацію. А коли ми говоримо про примирення, ми говоримо про якісь власні кроки в той чи інший бік. В даному випадку медіа просто повинні якісно робити свою роботу, не переходячи на якусь чужу сторону, не створюючи якихось власних інформаційних приводів. Тобто мають чесно, чітко і правдиво висвітлювати інформацію. Коли ми говоримо про російські ЗМІ, про ЗМІ з ОРДЛО, то зазвичай в більшості своїй це не є журналісти. Це є якраз учасники певних військових процесів, які намагаються переломити чужу точку зору за допомогою неправдивої маніпулятивної інформації. Медіа мають робити професійно свою роботу. І в цьому вже буде їхня роль до пошуку шляхів по виходу із конфліктної ситуації. Тобто добре інколи зроблене інтерв'ю, за всіма стандартами, іноді може суттєвіше вплинути на суспільство, ніж там хвиля якихось підставних інформаційних приводів. Але знову ж таки, наша найбільша проблема – це те, що ми, говорячи про таку правильну і чесну роботу, передбачаємо, що все ж таки ми мали змагатися. Коли ми так говоримо, то ми передбачаємо, що нашим опонентом буде журналіст, якого можна закликати до правильної роботи. Як правило, здебільшого в контексті роботи з Росією, з ОРДЛО, тут мова йде не про журналістів, а про пропагандистів, які не намагаються дивитися об'єктивно, які не намагаються іншу сторону брати до уваги, які транслюють просто певну інформацію.

Звичайно, вони мають брати участь і тут якраз це формування ось цього нейтрального дискурсу. Власне формування і інформування про ті складні процеси, бо примирення буде потребувати складних рішень від влади. І відповідно, ці різні ЗМІ, вони мають певним чином більше інформувати населення, ніж формувати певну ідеолого-світоглядну картинку. Бо тут це дійсно буде вимагати формування певних особливостей співіснування людей, які під час конфлікту були по різні його сторони.

Звичайно, мають. Медіа – це медіатори. Це, в принципі, ця нова суспільна роль медіа, яка зараз осмислюється. Вона якраз уже зсувається від такої картини медіа, як просто такі поширювачі інформації, фактів, роботи такі. Ця стара концепція старої журналістики. І давайте більше не медіатори, а вони посередники, вони не роботи, які просто пишуть інформацію, вони допомагають людям комунікувати. Вони якісь проблемні питання допомагають розв'язати, або обговорити. Тут уже якщо людина медіатор, вона має бути підготовлена спеціально якимось цінностями, транслювати якісь цінності. Тут, звичайно, має бути дозвіл на це держави, але якщо ми уже говоримо про якийсь шлях до миру, примирення, то, звичайно, медіа має налагодити комунікацію між людьми. Їхні світи, різні світогляди, космології якось намагатися зшити разом, поєднати, скомпромісувати, ці всі суперечки, пом'якшити, зробити більш прозорими.

Поширення правдивої інформації про конфлікт, можливо показувати успішні історії, що там розірвана сім'я зустрілася, вони помирилися. Таке люди люблять, соплі з сахаром завжди заходять, щоб показати, що люди помирилися. Коли ми визначимося, хто підпадає під амністію або всіх назвати бойовикам, або всіх назвати сепарами Донбасу. Бо там є люди які готові жити в Україні, їм це цікаво. Акцентувати на позитив, сімейні історії, вот в цьому я бачу, на законодавство, інформувати населення, що не всі сепаратисти, да, переходьте на бік України, тут не все зло, ну якось так.

Додаток В. Індекс вимірювання ступеню прихильності конфліктному етосу

The fact that an Arab population was living in the Land of Israel at the time of the Jews' return attests to the Palestinians' right to establish their homeland there as well *	Justness of goals
The exclusive right of Jews to the Land of Israel stems from its status as their historical homeland	
We should not let the Arabs see that there are disagreements among us regarding the resolution of the Arab-Israeli conflict	Unity
The strength of the State of Israel lies in the diversity of opinions within it *	
Despite Israel's desire for peace, the Arabs have repeatedly forced war	In-group victimization
The Palestinians were victims of the Israeli-Arab conflict just as the Jews were *	
One can find broad moderate segments among the Arab public that wish to end the conflict *	Delegitimization
Untrustworthiness has always characterized the Arabs	
There are values no less important than self-sacrifice for the homeland *	Patriotism
Encouraging loyalty to the Land of Israel should be one of the education system's most important goals	
The intentional exercise of military force is the most efficient means for eliminating security threats to the country	Security
Military force alone is not enough to truly ensure the security of the State of Israel *	
The Jews have no fewer negative qualities than do the Arabs *	Positive collective self-image
The Jewish people's ability to defend themselves against the Arab states is a testimony to their incredible quality	
Without compromise there can be no peace *	Peace
Peace will only be achieved after «the facts are set on the ground»	

Додаток Г. Анкета

БЛОК 1. ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

З яких джерел Ви найчастіше отримуєте інформацію про стан справ в Україні та світі?

- Українське телебачення (загальнонаціональні канали)
- Українські Інтернет-ЗМІ
- Соціальні мережі
- Родичі, друзі, сусіди, колеги по роботі, знайомі
- Українські газети (загальнонаціональні видання)
- Українське радіо (загальнонаціональні станції)
- Російське телебачення
- Місцеве телебачення
- Місцеві Інтернет-ЗМІ
- ВАЖКО ВІДПОВІСТИ

Скільки всього часу Ви проводите біля телевізора у звичайний будній день?

- Ніскільки
- Менше, ніж півгодини
- Від півгодини до однієї години
- Від однієї до півтори години
- Від півтори до двох годин
- Від двох до двох з половиною годин
- Від двох з половиною до трьох годин
- Понад три години
- ВАЖКО ВІДПОВІСТИ

А скільки з цього часу у звичайний будній день Ви проводите біля телевізора, дивлячись новини або програми про політику та поточні події?

- Ніскільки
- Менше, ніж півгодини
- Від півгодини до однієї години
- Від однієї до півтори години
- Від півтори до двох годин
- Від двох до двох з половиною годин
- Від двох з половиною до трьох годин
- Понад три години
- ВАЖКО ВІДПОВІСТИ

Яким із перерахованих джерел інформації Ви довіряєте стосовно збройного протистояння на Донбасі? (НЕ БІЛЬШЕ 3 ВАРІАНТІВ ВІДПОВІДЕЙ)

- Українське телебачення (загальнонаціональні канали)
- Українські Інтернет-ЗМІ
- Соціальні мережі
- Родичі, друзі, сусіди, колеги по роботі, знайомі

- Українські газети (загальнонаціональні видання)
- Українське радіо (загальнонаціональні станції)
- Російське телебачення
- Місцеве телебачення
- Місцеві Інтернет-ЗМІ
- ВАЖКО ВІДПОВІСТИ

БЛОК 2. СУСПІЛЬНІ ОРІЄНТАЦІЇ

Далі вам буде запропоновано ряд тверджень, що стосуються деяких аспектів функціонування суспільства. Ви, ймовірно, виявите, що в різній мірі згодні з одними твердженнями і не згодні з іншими. Будь ласка, вкажіть Вашу реакцію на кожне твердження за шкалою від 1 (повністю не погоджуюсь) до 7 (цілком погоджуюсь).

Нашій країні потрібен сильний лідер, щоб боротися з радикальними та аморальними настроями, що панують у суспільстві зараз.	1 2 3 4 5 6 7 BB
Нашій країні потрібні вільні мислителі, які матимуть мужність протистояти традиціям, навіть якщо це багатьох засмутить.	1 2 3 4 5 6 7 BB
"Старомодні традиції" та "старомодні цінності" все ще залишаються найкращим способом життя.	1 2 3 4 5 6 7 BB
Для нашого суспільства було б краще, якби ми проявляли толерантність та розуміння до нетрадиційних цінностей та думок.	1 2 3 4 5 6 7 BB
Божі закони щодо абортів, порнографії та шлюбу повинні суворо дотримуватися, а їх порушення мають каратися.	1 2 3 4 5 6 7 BB
Суспільству потрібно проявляти відкритість до інакомислячих людей, а не до сильного лідера, світ не є особливо злим чи небезпечним.	1 2 3 4 5 6 7 BB
Було б найкраще, якщо газети були б цензуровані, щоб люди не мали доступу до шкідливих і непристойних матеріалів.	1 2 3 4 5 6 7 BB
Багато хороших людей кидають виклик державі, критикують церкву і не ведуть "нормальний спосіб життя".	1 2 3 4 5 6 7 BB
Слід шанувати наших пращурів більше за те, як вони побудували наше суспільство, і в той же час боротися з тими силами, які його руйнують.	1 2 3 4 5 6 7 BB
Люди повинні менше уваги приділяти Біблії та релігії, а натомість - розвивати свої власні моральні стандарти.	1 2 3 4 5 6 7 BB
Є багато радикальних, аморальних людей, які намагаються все зіпсувати; суспільство повинно їх зупинити.	1 2 3 4 5 6 7 BB
Краще прийняти погану літературу, ніж її цензурувати.	1 2 3 4 5 6 7 BB
Факти доводять, що нам потрібно суворіше боротися зі злочинністю та сексуальною аморальністю для підтримки закону і порядку.	1 2 3 4 5 6 7 BB
Ситуація в суспільстві покращилася б, якби до проблемних людей ставились раціонально і людяно.	1 2 3 4 5 6 7 BB
Якщо суспільство вимагає, обов'язок кожного справжнього громадянина допомогти усунути зло, яке отруює нашу країну зсередини.	1 2 3 4 5 6 7 BB

Оцініть, будь ласка, наскільки ви згодні з кожним із тих тверджень за шкалою від 1 (повністю не погоджуюсь) до 7 (цілком погоджуюсь).

Я вважаю, що мир є надзвичайно важливим.	1 2 3 4 5 6 7 BB
В стані миру виявляються найкращі якості в суспільстві.	1 2 3 4 5 6 7 BB
Встановлення миру у світі повинно бути першочерговим завданням нашої країни	1 2 3 4 5 6 7 BB
Війна іноді є найкращим способом вирішення конфлікту.	1 2 3 4 5 6 7 BB
За певних умов війна є необхідною для підтримання справедливості.	1 2 3 4 5 6 7 BB
Хоча війна - жахливе явище, воно має певну цінність.	1 2 3 4 5 6 7 BB

БЛОК 3. ОЦІНКА ПОДІЙ КОНФЛІКТУ НА СХОДІ УКРАЇНИ

Далі вам буде запропоновано ряд тверджень, що стосуються вашого ставлення до подій конфлікту на Донбасі. Будь ласка, вкажіть, наскільки ви згодні з кожним із них за шкалою від 1 (повністю не погоджуюсь) до 7 (цілком погоджуюсь).

Самопожертва за батьківщину є найважливішою цінністю	1 2 3 4 5 6 7 BB
Не потрібно дозволяти противнику бачити, що між нами існують розбіжності щодо вирішення конфлікту	1 2 3 4 5 6 7 BB
Жителі Донбасу (та росіяни) ніколи не викликали довіри	1 2 3 4 5 6 7 BB
Миру не можливо досягти без компромісів	1 2 3 4 5 6 7 BB
Жителі Донбасу впродовж довгого часу зазнавали утисків тому мають право на автономію	1 2 3 4 5 6 7 BB
Умисне застосування військової сили є найбільш ефективним засобом для усунення загроз безпеці країни	1 2 3 4 5 6 7 BB
Жителі Донбасу (та росіяни) є такими ж жертвами конфлікту, як і українці	1 2 3 4 5 6 7 BB
Сила української держави полягає в різноманітності думок всередині неї	1 2 3 4 5 6 7 BB
Незважаючи на прагнення українців до миру, інша сторона неодноразово порушувала перемир'я	1 2 3 4 5 6 7 BB
Тимчасово непідконтрольні території є історично українськими і тому мають повернутися до її складу з такими ж правами, як і у інших областей	1 2 3 4 5 6 7 BB
Українці мають не менше негативних якостей, ніж жителі Донбасу (та росіяни)	1 2 3 4 5 6 7 BB
Мир можливий лише після того, як "будуть встановлені всі факти"	1 2 3 4 5 6 7 BB
Серед жителів Донбасу (та росіян) можна знайти багатьох з поміркованими поглядами, що хочуть покласти край конфлікту	1 2 3 4 5 6 7 BB
Здатність українського народу захищатися від агресії є свідченням його винятковості	1 2 3 4 5 6 7 BB
Лише військової сили недостатньо, щоб справді забезпечити безпеку української держави	1 2 3 4 5 6 7 BB
Однією з головних цілей системи освіти має бути заохочення вірності до батьківщини	1 2 3 4 5 6 7 BB

БЛОК 4. ПОЛІТИЧНІ ВПОДОБАННЯ

У політиці люди часто говорять про «лівих» та «правих». За допомогою цієї шкали, скажіть, де б Ви розташували себе, якщо 0 означає "Ліві", а 10 означає "Праві".

Ліві						Праві					
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	

Оберіть, будь ласка, з цього списку політичних партій ті, які, на Вашу думку, пропонують найбільш продумані і реалістичні рішення для припинення воєнного конфлікту на Донбасі і встановлення миру? (НЕ БІЛЬШЕ 3 ВАРІАНТІВ ВІДПОВІДЕЙ)

- ☐ «Опозиційний блок»
- ☐ «Сила і Честь»
- ☐ Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина»
- ☐ «Патріот»
- ☐ «Сила людей»
- ☐ «Опозиційна платформа – За життя»
- ☐ Партія Зелених України
- ☐ Всеукраїнське об'єднання «Факел»
- ☐ «Об'єднання «Самопоміч»
- ☐ «Європейська Солідарність»
- ☐ «Українська стратегія Гройсмана»
- ☐ «Громадянська позиція» М. Соловйова
- ☐ «Соціальна справедливість»
- ☐ «Слуга народу»
- ☐ «Сила права»
- ☐ Радикальна партія Олега Ляшка
- ☐ «Партія Шарія»
- ☐ Партія «Голос»
- ☐ Партія «Незалежність»
- ☐ Аграрна партія України
- ☐ Всеукраїнське об'єднання «Свобода»
- ☐ ЖОДНА З ЦИХ ПАРТІЙ
- ☐ ВАЖКО СКАЗАТИ / НЕ ВИЗНАЧИЛИСЯ

БЛОК 5. БАЧЕННЯ ШЛЯХІВ РОЗВ'ЯЗАННЯ КОНФЛІКТУ НА ДОНБАСІ

Який з варіантів вирішення проблеми непідконтрольних територій Донецької і Луганської областей («ДНР» і «ЛНР») Ви підтримали б найбільше? (ОДИН ВАРІАНТ ВІДПОВІДІ)

- ☐ Військова операція української армії для досягнення вирішальної перемоги
- ☐ Продовження операцій української армії на тому самому рівні активності, що й зараз
- ☐ Примушення Росії до поступок і завершення конфлікту з використанням міжнародних санкцій і тиску
- ☐ Запровадження тимчасової адміністрації ООН за підтримки миротворчих сил для управління окупованими територіями

- Розширені міжнародні переговори між всіма сторонами конфлікту, з можливим залученням ЄС, США та інших країн, та міжнародних організацій, але без залучення самопроголошених «ДНР»/«ЛНР»
- Прямі переговори української влади з Росією
- Прямі переговори української влади з представниками самопроголошених «ДНР» та «ЛНР»
- ВАЖКО ВІДПОВІСТИ

Якою має бути державна політика щодо неконтрольованих територій у Донецькій та Луганській областях? (ОДИН ВАРІАНТ ВІДПОВІДІ)

- Непідконтрольні території Донбасу отримують особливий статус автономії в межах України після обрання там легальних органів місцевого самоврядування за українським законодавством
- Непідконтрольні території Донбасу отримують особливий статус автономії в межах України без проведення виборів за українським законодавством
- Непідконтрольні території Донбасу залишаються частиною України за умови здійснення децентралізації з таким самим статусом, як і інші області України
- Непідконтрольні території Донбасу стають частиною Російської Федерації
- Подальше існування самопроголошених республік на непідконтрольних територіях Донбасу
- Непідконтрольні уряду райони повертаються під контроль України, але отримують обмежені повноваження у порівнянні з іншими районами на певний час доки ситуація в цих районах не нормалізується
- ВАЖКО ВІДПОВІСТИ

БЛОК 6. СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНИЙ БЛОК

Вкажіть, будь ласка, скільки повних років вам виповнилось: _____

Вкажіть, будь ласка, вашу стать: жінка чоловік інше

Яким є найвищий рівень освіти, що Ви здобули?

- Неповна початкова освіта (менше 4-х класів середньої школи)
- Початкова освіта (4-7 класів середньої школи)
- Неповна середня освіта (атестат за 8-9 класів середньої школи)
- ПТУ на базі неповної середньої освіти, немає атестату про повну середню освіту
- Повна середня освіта (атестат про повну середню освіту за 10-11 класів середньої школи)
- Закінчив(ла) ПТУ на базі неповної середньої освіти (атестат за 8-9 класів середньої школи), отримав(ла) диплом про середню освіту
- Додаткове навчання на базі повної середньої освіти (професійні, загальноосвітні курси тощо)
- ПТУ на базі повної середньої освіти
- Неповна вища освіта (молодший спеціаліст –диплом технікуму, училища, коледжу)
- Базова вища освіта (бакалавр)
- Повна вища освіта (магістр)
- Аспірантура, вчена ступінь

- ІНШЕ
- ВАЖКО ВІДПОВІСТИ

В якій області ви проживали постійно протягом останніх 6 місяців?

Вінницька		Київська		Сумська	
Волинська		Кіровоградська		Тернопільська	
Дніпропетровська		Луганська		Харківська	
Донецька		Львівська		Херсонська	
Житомирська		Миколаївська		Хмельницька	
Закарпатська		Одеська		Черкаська	
Запорізька		Полтавська		Чернівецька	
Івано-Франківська		Рівненська		Чернігівська	
АР Крим		місто Київ		місто Севастополь	

Оцініть, будь ласка, рівень ваших доходів в останні 12 місяців:

- було достатньо і робили заощадження
- було достатньо, але заощаджень не робили
- постійно відмовляли в найнеобхіднішому, крім харчування
- не вдавалося забезпечити навіть достатнє харчування